

**ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

САВКА МАРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК: 061.2: 330.342: 330.34: 338.43.02

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ
РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У РЕГІОНІ**

Спеціальність: 051 – економіка

Галузь знань: 05 – суспільні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня: доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М. В. Савка

Науковий керівник:
Баланюк Іван Федорович,
доктор економічних наук, професор

Івано-Франківськ – 2020

АНОТАЦІЯ

Савка М. В. Організаційно-економічне обґрунтування розвитку фермерських господарств у регіоні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка». – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» – Львівський національний аграрний університет, Львів, 2020.

У дисертації розкрито теоретичні і методичні основи дослідження розвитку фермерських господарств. Сформовано категоріальний апарат для визначення поняття “фермерські господарства”. Запропоновано розглядати розвиток фермерських господарств як складний історичний процес, зумовлений ринковим механізмом господарювання, соціальними та іншими потребами суспільства, що дозволив виділити етапи становлення фермерських господарств у регіоні.

Доведено, що ведення дрібного господарства здебільшого не забезпечує високу ефективність, а тому потребує консолідації, об’єднання зусиль з метою високопродуктивної діяльності. Це дозволило розглядати фермерське господарство як організаційну форму господарювання, що за комплексом ознак подібна до сільськогосподарських підприємств, однак в основному вирізняється порівняно з ними меншими обсягами господарської діяльності. Розвиток фермерських господарств охарактеризовано як складний історичний процес у ринковому середовищі, який охоплює специфіку, особливості функціонування та пошук шляхів для підвищення ефективності. Досліджено, що у фермерських господарствах Івано-Франківщини поступово відбуваються позитивні зміни щодо ефективного розвитку, зокрема збільшується кількість продукції сільського господарства, яку вони виробляють, та одержання прибутків у результаті господарської діяльності.

Виявлено, що у процесі господарської діяльності фермерські господарства орієнтуються на такі принципи, як: вільний вибір виду діяльності; добровільне залучення ресурсів юридичних та фізичних осіб без порушення законодавства; самостійність щодо здійснення господарської діяльності; можливість найму працівників; вільне розпорядження чистим доходом; можливість здійснення зовнішньоекономічної діяльності; повна відповідальність за результати діяльності.

Виокремлено головні риси фермерського господарства, а саме: вільна підприємницька діяльність, що базується на економічній взаємовигоді; приватна форма власності на засоби виробництва; виробнича відособленість та функціонування зі статусом юридичної особи; нечітко виражений поділ праці.

Встановлено способи утворення фермерських господарств та зазначено, що визначальним ресурсом є земля як основний засіб виробництва. Доведено, що концептуальною основою дослідження розвитку фермерських господарств у сільські місцевості є системний підхід, за допомогою якого можливо досліджувати усі елементи системи. З'ясовано, що системний підхід передбачає розгляд фермерських господарств як одну загальну систему з врахуванням усіх взаємозв'язків і взаємозалежностей, які виникають між ними, та впливу різноманітних факторів.

Розкрито основні методологічні засади розвитку фермерських господарств, зокрема такі як: визначення умов системного розвитку фермерських господарств; диверсифікація діяльності фермерських господарств; запровадження ефективних технологічних процесів; використання сучасної сільськогосподарської техніки; забезпечення конкурентоспроможності фермерських господарств; виготовлення високоякісної продукції; формування соціальної інфраструктури; ефективне використання людського капіталу; залучення інвестицій у виробництво; державне регулювання розвитку фермерства.

За результатами обстеження узагальнено інформацію про оцінку трансформування та ефективність функціонування фермерських господарств, а

також вивчено стан, кількісні та якісні характеристики розвитку фермерських господарств Івано-Франківської області. Зазначено, що у процесі дослідження використовувалися офіційні матеріали Державної служби статистики України, які дали змогу ґрунтовно, всебічно та глибоко проаналізувати господарські процеси, що відбуваються у фермерських господарствах.

На основі дослідження тенденцій розвитку фермерських господарств встановлено, що основним елементом ефективного господарювання фермерів є рівень забезпечення землею, оскільки збільшення оброблюваної землі зумовлює дотримання агротехнічних вимог, науково обґрунтованих сівозмін, застосування інтенсивних технологій. Частка фермерських господарств у площі сільськогосподарських угідь серед усіх категорій господарств, яка перебувала у їхньому користуванні, була незначною і склала у 2018 р. – 5,2 %, однак мала тенденцію до зростання порівняно з 2010 р. Виробництво продукції сільського господарства у 2018 р. склало 4,4 %. Тобто наявні у фермерських господарствах площі землі не забезпечують аналогічної частки продукції сільського господарства.

Доведено, що серед переліку виробників сільськогосподарської продукції особливе місце посідають фермерські господарства, які мають досить неоднозначні оцінки їхньої діяльності та впливу на галузь у цілому. Така оцінка розвитку фермерських господарств зумовлена соціальними чинниками, зокрема, з одного боку, недостатньо ефективні господарства ставали меншими за розмірами, розділялись на менші, виокремлювались в економічно успішні та неефективні, а з іншого боку, ті, що ефективно функціонували, почали активніше розвиватись та збільшувати свої розміри. Визначено, що результати діяльності фермерів залежать не тільки від посівної площі землі, поголів'я тварин, урожайності культур продуктивності тварин, наявності кадрового та технічного забезпечення тощо, але і від ринкової кон'юнктури, цінової політики та перспектив подальшої переробки продукції.

Визначено вплив вихідних умов та чинники впливу на розвиток фермерських господарств із врахуванням історичних особливостей

трансформаційних процесів і стадій розвитку сільського господарства області, які складаються з таких компонентів, як: особливості природно-географічних умов, вплив рельєфу та клімату, демографічні, рівень матеріально-технічного забезпечення, структура інвестицій та наявність і рівень розвитку інфраструктури.

У дисертації здійснено розподіл особистих селянських господарств за виробничим потенціалом на такі групи: перша – господарства зі слабким потенціалом; друга – господарства зі середнім потенціалом; третя – господарства з потенціалом вище середнього; четверта – господарства з високим потенціалом. Встановлено що, масштаби особистих селянських господарств області в основному залежать від площі землі, яка є у їхньому володінні, та від кількості членів сім'ї.

На основі результатів наукового дослідження у роботі запропоновано варіанти трансформації особистих селянських господарств: перший – незмінність стану особистого селянського господарства; другий – збереження існуючої організаційно-виробничої структури селянських господарств; третій – передбачає альтернативу зміни теперішнього стану особистих селянських господарств та перехід у фермерські господарства.

Досліджено концептуальні основи стратегії розвитку фермерських господарств у регіоні та встановлено, що розробка комплексу заходів щодо визначення ключових напрямків діяльності, забезпечення ресурсним потенціалом, формування конкурентних переваг та ефективності стратегічного управління позитивно впливатиме на ефективність діяльності фермерських господарств.

У роботі запропоновано алгоритм прогнозування діяльності фермерських господарств, головною метою якого є можливість прогнозувати виробництво продукції сільського господарства та зменшувати ступінь невизначеності у діяльності фермерських господарств, щоб виявляти і мінімізувати ризики, які можуть виникати у процесі діяльності.

У рамках дослідження здійснено аналіз діяльності динаміки прогнозованих змін виробництва продукції сільського господарства фермерськими господарствами, яка повинна бути орієнтована на адаптивну систему управління їхнього функціонування та дозволить урівноважити стан розвитку в умовах конкурентного середовища і боротьби з великими аграрними компаніями задля забезпечення ефективної діяльності.

Для подальшого функціонування фермерських господарств запропоновано вектори їхнього подальшого розвитку, які передбачають: вивчення потреб споживачів сільськогосподарської продукції – для розробки стратегічних планів розвитку; кооперацію з сільськогосподарськими підприємствами – для надання послуг та формування спільної матеріально-технічної бази; акумуляцію і наступне корегування виробництва валової продукції; дотримання технологій внесення мінеральних добрив; забезпечення збереження родючості ґрунтів; сприяння розвитку новітніх технологій, інноваційних методів утримання тварин; збереження потенціалу трудових ресурсів; раціональне та ефективне використання усіх видів належних ресурсів.

Процес трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства потребує вдосконалення законодавчої бази та формування заохочувальних інструментів для цього. Здійснено поділ господарських одиниць, які можуть виникати під час господарювання особистих селянських господарств: багатогалузеве споживче господарство; товарно-споживче господарство; товарно-багатогалузеве господарство. З цією метою запропоновано кілька варіантів трансформації особистих селянських господарств: перший – незмінність стану особистого селянського господарства; другий – збереження існуючої організаційно-виробничої форми селянських господарств; третій – окреслення альтернативи зміни теперішнього стану особистих селянських господарств та перехід у фермерські господарства.

Одним із пріоритетних напрямків розвитку фермерських господарств є модернізація діяльності, яка містить такі базові напрями: активізація співпраці органів державної влади, науково-дослідних установ та фермерських

господарств; розширення напрямів інвестиційної привабливості, фінансово-кредитної підтримки фермерських господарств; оптимізація інформаційно-рекомендаційного забезпечення фермерських господарств. Результати здійснення напрямків розвитку фермерських господарств висвітлено в таких аспектах: економічному, соціальному, інституційному та екологічному. Кожен з яких містить індивідуальні пропозиції щодо подальшого ефективного функціонування фермерських господарств.

Визначено, що інноваційним напрямом розвитку фермерських господарств є формування смарт-спеціалізації фермерства і кооперації фермерів, що дає змогу створювати на базі об'єднаних територіальних громад такі виробничо-фінансові й організаційно-технологічні відносин між суб'єктами аграрного бізнесу, які шляхом об'єднання зусиль власних потенціалів здатні підвищити конкурентоспроможність. Такий підхід дасть можливість залучати інвестиційно-інноваційні ресурси для розвитку місцевих фермерів, що об'єднанні в кооператив для виробництва екологічно чистих харчових продуктів і створення робочих місць.

Застосування фермерської смарт-спеціалізації дозволить розширити політику диверсифікації та кластеризації аграрного підприємництва завдяки територіальній спеціалізації на локальному рівні та сприятиме інтенсивному розвитку виробництва органічної продукції.

Встановлено, що синергічний ефект об'єднання потенціалів, ресурсної бази, зусиль й ідей дозволить учасникам кооперації утримувати активну позицію на продовольчому ринку регіону

Серед концептуальних напрямів стратегії розвитку фермерських господарств особливу увагу приділено диверсифікації видів діяльності, яку запропоновано розглядати у виробничому, технологічному та маркетинговому аспектах.

Ключові слова: фермерські господарства, організаційно-економічне обґрунтування, ефективність, стратегія, розвиток, диверсифікація, соціально-

економічна модель, особисті селянські господарства, трансформація, інтеграційні зв'язки.

ABSTRACT

Savka M. V. Organizational and economic substantiation of development of farms in the region. – Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis for the scientific degree of the doctor of philosophy in the field of knowledge 05 – “Social and behavioral sciences” in the specialty 051 – “Economy”. – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University – Lviv National Agrarian University, Lviv, 2020.

The theoretical and methodological foundations of the study of farm development have been revealed in the dissertation. A categorical apparatus has been formed to define the concept of "farms". It is proposed to consider the development of farms as a complex historical process due to the market mechanism of management, social and other needs of society, which allowed to identify the stages of formation of farms in the region.

It has been proven that small-scale management mostly does not provide high efficiency, and therefore requires consolidation, combining efforts for highly productive activities. This allowed us to consider farming as an organizational form of management, which in a set of features is similar to agricultural enterprises, but mainly differs from them in smaller volumes of economic activity. The development of farms is characterized as a complex historical process in a market environment, which covers the specifics, features of operation and finding ways to increase efficiency. The farms of Ivano-Frankivsk region are gradually undergoing positive changes in terms of effective development, in particular, increasing the number of agricultural products they produce and making a profit as a result of economic activity.

It has been found that in the process of economic activity farms focus on such principles as: free choice of activity; voluntary involvement of resources of legal entities and individuals without violating the law; independence in carrying out economic activities; possibility to hire employees; free disposal of net income; the possibility of foreign economic activity; full responsibility for the results of activities.

The main features of farming have been singled out, namely: free entrepreneurial activity based on economic mutual benefit; private ownership of the means of production; production isolation and functioning with the status of a legal entity; vague division of labor.

The methods of formation of farms are established and it is noted that the determining resource is land as the main means of production. It has been proved that the conceptual basis of the study of farm development in rural areas is a systematic approach, with which it is possible to study all elements of the system. It has been found that the systems approach involves the consideration of farms as one general system, taking into account all the relationships and interdependencies that arise between them, and the influence of various factors.

The basic methodological principles of development of farms have been revealed, in particular such as: definition of conditions of system development of farms; diversification of farms; introduction of efficient technological processes; use of modern agricultural machinery; ensuring the competitiveness of farms; production of high quality products; formation of social infrastructure; efficient use of human capital; attracting investment in production; state regulation of farming development.

According to the results of the survey, information on the assessment of transformation and efficiency of farms, as well as the state, quantitative and qualitative characteristics of the development of farms in Ivano-Frankivsk region have been summarized. It has been indicated that in the course of the research the official materials of the State Statistics Service of Ukraine were used, which allowed to thoroughly, comprehensively and deeply analyze the economic processes taking place in farms.

Based on the study of farm development trends, it is established that the main element of efficient farming is the level of land supply, as the increase in arable land requires compliance with agronomic requirements, scientifically sound crop rotations, the use of intensive technologies. The share of farms in the area of agricultural land among all categories of farms, which was in their use, was insignificant and amounted to 5,2 % in 2018, but had a tendency to increase compared to 2010. Agricultural production in 2018 amounted to 4,4 %. That is, the land area available on farms does not provide a similar share of agricultural products.

It is proved that among the list of agricultural producers a special place is occupied by farms, which have rather ambiguous assessments of their activity and impact on the industry as a whole. This assessment of farm development is due to social factors, in particular, on the one hand, inefficient farms became smaller, divided into smaller, separated into economically successful and inefficient, and on the other hand, those that functioned, began to develop more actively and increase their size. It has been determined that the results of farmers' activities depend not only on the sown area, livestock, crop productivity, availability of staff and technical support, etc., but also on market conditions, pricing policy and prospects for further processing.

It has been determined the influence of initial conditions and factors of influence on development of farms taking into account historical features of transformation processes and stages of development of agriculture in region which consist of such components as: features of natural and geographical conditions, influence of a relief and climate, demographic, level of logistical support are defined. , investment structure and availability and level of infrastructure development.

In the dissertation the division of personal peasant farms according to production potential into the following groups is carried out: the first - farms with weak potential; the second - farms with medium potential; the third - farms with above-average potential; the fourth - farms with high potential. It is established that the scale of personal farms in the region mainly depends on the area of land in their possession and the number of family members.

Based on the results of scientific research, the paper proposes options for the transformation of personal farms: the first - the invariability of the state of personal farms; the second is the preservation of the existing organizational and production structure of peasant farms; the third - provides an alternative to changing the current state of personal farms and the transition to farms.

The conceptual bases of the strategy of farm development in the region have been studied and it is established that the development of a set of measures to identify key areas of activity, resource potential, competitive advantage and effectiveness of strategic management will positively affect the efficiency of farms.

The paper proposes an algorithm for forecasting the activities of farms, the main purpose of which is to be able to predict the production of agricultural products and reduce the degree of uncertainty in the activities of farms to identify and minimize risks that may arise in the process.

The study analyzes the dynamics of projected changes in agricultural production by farms, which should be focused on an adaptive management system and balance the development in a competitive environment and the fight against large agricultural companies to ensure effective operation.

For further functioning of farm it has been proposed the vectors of their further development which provide: the study of consumer need of agricultural products – for development of strategic plans; cooperation with agricultural enterprises – to provide services and formulate common material and technical base; accumulation and subsequent adjustment of gross output compliance with the technology of mineral fertilizers; the preservation of soil fertility; promoting the development of new technologies, innovative methods of keeping animals; preserving the potential of labor resources; rational and effective use of all types of appropriate resources.

The process of transformation of private peasant farms into family farms requires improvement of the legal framework and the formation of incentive tools for this. It has been made the division of economic units that may arise during the management of personal peasant farms: multidisciplinary consumer economy; freight-consumer economy; freight-diversified economy. To this purpose, several

options for the transformation of personal farms have been proposed: the first is the invariability of the state of the personal peasant economy; the second is the preservation of the existing organizational and production form of peasant farms; the third – outlining an alternative to change the current state of personal farms and the transition to farms.

One of the priority areas of farm development is the modernization of activities, which includes the following basic directions: intensification of cooperation between public authorities, research institutions and farms; expansion of areas of investment attractiveness, financial and credit support of farms; optimization of information and recommendation support of farms. The results of the implementation of directions of development of farms are covered in the following aspects: economic, social, institutional and environmental. Each of them contains individual proposals for the further efficient operation of farms.

It is determined that the innovative direction of development of farms is the formation of smart specialization of farming and cooperation of farmers, which allows to create on the basis of united territorial communities such production and financial and organizational and technological relations between agrarian business entities, efforts of own potentials are capable to increase competitiveness. This approach will make it possible to attract investment and innovation resources for the development of local farmers, who will unite in a cooperative for the production of organic food and job creation.

The use of farm smart specialization will expand the policy of diversification and clustering of agricultural entrepreneurship through territorial specialization at the local level and will contribute to the intensive development of organic production.

It is established that the synergistic effect of combining potentials, resource base, efforts and ideas will allow the participants of cooperation to maintain an active position in the food market of the region.

Among the conceptual directions of the strategy of farm development, special attention is paid to the diversification of activities, which is proposed to be considered in the production, technological and marketing aspects.

Key words: farms, organizational and economic substantiation, efficiency, strategy, development, diversification, social and economic model, personal peasant farms, transformation, integration relations.

Список публікацій Савки М.В. за темою дисертації

Розділи у монографіях

1. Савка М. В. Особливості розвитку фермерських господарств в умовах їх трансформування. Соціально-економічний розвиток регіону: сучасні реалії та перспективи. Монографія / за ред. Н. І. Пилипів, В. В. Стефініна. Івано-Франківськ : Видавець МПП "ТАЛЯ", 2017. С. 230–246. (0,75 д. а.).

Статті у наукових фахових виданнях України

2. Савка М. В. Становлення та розвиток фермерських господарств. *Інноваційна економіка*. 2017. № 5–6. С. 107–112. (0,52 д. а.).

3. Савка М. В. Кооперування фермерських господарств. *Вісник Прикарпатського університету*. 2017. Вип. 12. С. 119–122. (0,7 д. а.).

4. Шеленко Д. І., Баланюк І. Ф., Савка М. В., Костюк Б. А. Система інституційного забезпечення функціонування організаційно-правових форм на сільських територіях. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2018. Вип. 14. Т. 2. С. 8–16. *Особистий внесок (0,25 д. а.): досліджено елементи системи інституційного забезпечення функціонування організаційно-правових форм (1,0 д. а.)*.

5. Савка М. В., Костюк Б. А., Кухній Л. С. Особливості функціонування підприємства як складової соціально-економічної системи. *Вісник Прикарпатського університету*. 2018. Вип. 13. С. 84–89. *Особистий внесок (0,35 д. а.): досліджено стан та особливості підприємництва в сучасних умовах господарювання (1,0 д. а.)*.

6. Савка М. В. Методика дослідження розвитку фермерських господарств та ефективності їх функціонування. *Інноваційна економіка*. 2018. № 9-10. С. 79–85 (0,6 д. а.).

7. Савка М. В. Диверсифікація напрямів діяльності фермерських господарств. *Вісник Прикарпатського університету*. 2019. Вип. 14. С. 100–104 (0,6 д. а.).

8. Неміш Д. В., Савка М. В., Баланюк І. Ф., Шеленко Д. І., Іванів С. І. Розвиток особистих селянських господарств та їх трансформація у сімейні фермерські. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 54–67. *Особистий внесок (0,7 д. а.): опрацьовано та узагальнено соціально-економічні передумови становлення особистих селянських господарств, наведено основні напрямки, інституційні передумови та можливості трансформації особистих селянських господарств (1,7 д. а.)*.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

9. Іванюк Т. Л., Савка М. В., Баланюк І. Ф. Методологія дослідження земельних відносин в сільськогосподарських підприємствах і фермерських господарствах. *European Journal of Economics and Management*. 2020. Vol. 6, Issue 2. р. 36–42. *Особистий внесок (0,3 д. а.): окреслено методологію дослідження земельних відносин фермерських господарств, визначено основні методологічні засади розвитку фермерських господарств (0,8 д. а.)*.

Матеріали наукових конференцій

10. Савка М. В. Стан родючості ґрунтів фермерських господарств Івано-Франківської області. *Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств : Проблематика 2017 р.: Сільськогосподарські підприємства України в умовах євроінтеграційних процесів : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Львів, 15-19 травня 2017 р.)*. Львів : Ліга-Прес, 2017. С. 162–166. (0,15 д. а.).

11. Савка М. В. Сучасні тенденції використання технологій та техніки для виробництва продукції рослинництва. *Соціально-економічний розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 19-20 квітня 2018 р.)*. Тернопіль : ФОП Паляниця В.А., 2018. С. 310–312. (0,18 д. а.).

12. Савка М. В., Жураківська В. В. Розвиток підприємництва у конкурентному середовищі. *Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств : Проблематика 2019 р.: "Формування і ефективність використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств"* : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Львів, 15-19 травня 2019 р). Львів : Ліга-Прес, 2019. С. 137–140. *Особистий внесок (0,1 д.а.): досліджено особливості розвитку підприємництва в умовах конкурентного середовища (0,2 д. а.).*

13. Савка М. В., Дземан Г. Б. Умови, принципи та функції підприємництва. *Перспективні форми організації господарської діяльності на селі* : матеріали Сімнадцятого Конгресу вчених економістів-аграрників та Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ 30 травня 2019 р.). Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", 2019. С. 394–396. *Особистий внесок (0,1 д. а.) обґрунтовано необхідність основні функції та правила підприємництва (0,2 д. а.).*

14. Савка М. В., Мурдзяк Т. В. Етика і етикет керівника фермерського господарства. *Наука і освіта в інтелектуально-економічному розвитку суспільства* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 16-17 травня 2019 р.). Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2019. С. 185–186. *Особистий внесок (0,1 д. а.): аргументовано роль і значення мотиваційних чинників та управлінський підхід у роботі керівника фермерського господарства (0,2 д. а.).*

15. Савка М. В. Технічна забезпеченість фермерських господарств Івано-Франківської області. *Сучасні напрями та перспективи розвитку агро- та електроінженерії* : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2020. С. 129–131 (0,2 д. а.).

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ	26
1.1. Сутність розвитку фермерських господарств.....	26
1.2. Особливості розвитку фермерських господарств в умовах трансформування аграрного сектору економіки	40
1.3. Методика дослідження розвитку фермерських господарств.....	55
Висновки до розділу 1.....	73
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ТРАНСФОРМУВАННЯ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ	77
2.1. Роль фермерських господарств у регіональному розвитку сільського господарства.....	77
2.2. Тенденції розвитку фермерських господарств регіону.....	98
2.3. Чинники, що впливають на розвиток фермерських господарств та ефективність їхнього функціонування.....	123
Висновки до розділу 2.....	143
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У РЕГІОНІ	148
3.1. Прогнозування виробництва продукції сільського господарства фермерських господарств.....	148
3.2. Трансформація особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства, стратегія їхнього розвитку.....	163
3.3. Концептуальні напрямки розвитку модернізації та кооперації фермерських господарств.....	181
Висновки до розділу 3.....	201
ВИСНОВКИ	205
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	210
ДОДАТКИ	226

ВСТУП

Актуальність теми. Процеси глобалізації економіки, формування простору для розвитку фермерських господарств зумовлюють пошук нових підходів для побудови організаційно-економічного механізму їх функціонування. Це зумовлено тим, що ефективний розвиток фермерських господарств залежить від системи управління та організації діяльності. Вирішення задач, які стоять перед фермерськими господарствами, можливе за умови створення належної державної підтримки, достатнього фінансово-кредитного забезпечення та мотиваційної основи працівників, здатних до ефективної діяльності.

Складність та багатогранність проблеми організаційно-економічного розвитку фермерських господарств обумовлює множинність підходів до дослідження даної проблематики. Організаційно-економічне обґрунтування розвитку фермерських господарств, в основу якого покладена система механізмів, спрямоване на зниження ризиків або зменшення пов'язаних з ними несприятливих наслідків.

Розвиток фермерських господарств розглядаємо як складний історичний процес в мінливому ринковому середовищі, що охоплює специфіку, особливості функціонування та пошук шляхів для підвищення ефективності. У фермерських господарствах Івано-Франківщини поступово відбуваються позитивні зміни щодо їхнього розвитку, зокрема це стосується збільшення кількості продукції сільського господарства, яку вони виробляють.

Проблеми розвитку фермерських господарств та моделювання розвитку підприємств досліджували такі науковці, як: О. Амосов, І. Баланюк, П. Березівський, В. Биба, В. Горьовий, Л. Гнатишин, А. Голубєв, Ю. Губені, В. Збарський, Ю. Золотницька, С. Кальченко, О. Кордоба, М. Кропивко, В. Липчук, Ю. Макаренко, М. Малік, В. Мамчур, О. Масляк, В. Месель-Веселяк, С. Онисько, О. Прокопишин, П. Пуцентейло, Б. Річмонд, П. Саблук, І. Свиноус, З. Соколовська, Г. Спаський, А. Стельмащук, Г. Черевко,

Д. Форестер, Т. Шматковська, О. Шпикуляк, М. Шульський, В. Юрчишин, І. Яців та ін.

У їхніх працях знайшли відображення фундаментальні основи, соціально-економічна природа, місце і роль фермерських господарств у сільському господарстві. Незважаючи на всю важливість проведених досліджень, особливого значення набуває зростання уваги до фермерських господарств та оцінки трансформаційних процесів; формування надійної системи організаційно-економічного розвитку фермерських господарств, враховуючи зміни в економіці сільського господарства; ефективності функціонування; фінансового забезпечення; вирішення проблем та перешкод у розвитку фермерських господарств. Усе це і зумовило вибір теми наукового дослідження та його науково-практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження, результати яких відображено у дисертації, виконані згідно з тематичними планами наукових досліджень ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника", зокрема за такими темами: "Розробка організаційно-економічного механізму удосконалення функціонування виробничо-господарських структур регіону" (номер державної реєстрації 0111U000875, 2011–2020 рр.), у межах якої автором розроблені пропозиції щодо обґрунтування ефективності функціонування фермерських господарств; "Розробка і обґрунтування соціально-економічного та організаційно-управлінського механізму збалансованого розвитку підприємницьких структур у регіоні Карпат" (номер державної реєстрації 0113U004332, 2012–2020 рр.), у межах зазначеної теми автором здійснено прогнозування показників розвитку сільськогосподарських підприємств на перспективу.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних і методичних положень, практичних рекомендацій щодо розвитку фермерських господарств у регіоні.

Відповідно до мети дослідження визначено такі *завдання*:

- з'ясувати сутність фермерських господарств та етапи їх розвитку;
- розкрити методика дослідження розвитку фермерських господарств;
- встановити стан, тенденції та особливості розвитку фермерських господарств;
- визначити вплив чинників на розвиток і функціонування фермерських господарств;
- здійснити прогнозування виробництва продукції сільського господарства фермерськими господарствами;
- розробити пропозиції щодо трансформації особистих селянських господарств (ОСГ) у фермерські господарства та удосконалення стратегії їхнього розвитку;
- обґрунтувати концептуальні напрями модернізації та розвитку кооперації фермерських господарств.

Об'єктом дослідження обрано процес функціонування фермерських господарств у сільському господарстві регіону.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та практичних аспектів забезпечення ефективного розвитку фермерських господарств.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження стали основні положення українських та зарубіжних науковців щодо проблем організаційно-економічного обґрунтування розвитку фермерських господарств. У дисертаційній роботі використовувались такі методи дослідження, як: системний – для розгляду системності процесу формування та розвитку фермерських господарств; індукції та синтезу – для узагальнення даних про об'єкт дослідження; дедукції та аналізу – для вивчення основних елементів господарської діяльності фермерського господарства при розчленуванні їх на окремі частини; абстрактно-логічний – для формування теоретичних узагальнень та висновків; історичний – для вивчення досвіду формування і функціонування фермерських господарств у хронологічній послідовності; ряди динаміки – для характеристики динаміки розвитку

фермерських господарств у часі; соціологічний – для проведення опитування (анкетування) серед фермерських господарств; структурний – для поділу сукупності фермерських господарств відповідно до визначених параметрів, з'ясування пропорцій і зв'язків між окремими елементами; групування – для розподілу господарств на групи за характерними ознаками; монографічний і системного аналізу – для вивчення й аналізу виробничо-господарської діяльності фермерських господарств; розрахунковий, порівняльний і графічний – для аналізу стану та тенденцій розвитку фермерських господарств, а також для наочного відображення отриманих результатів; метод експертних оцінок – для визначення можливостей залучення висококваліфікованих фахівців для одержання висновків щодо оцінки економічних явищ і зв'язків; розрахунково-конструктивний та експериментальний – для розробки заходів державного регулювання розвитку фермерських господарств; економіко-математичний метод – для розробки моделей оптимізації виробничих характеристик фермерських господарств.

Інформаційною базою дисертаційної роботи є нормативно-правові акти органів державної влади, офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, Головного управління статистики в Івано-Франківській області, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з досліджуваної проблематики, результати анкетних опитувань, а також особисті спостереження автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці й обґрунтуванні теоретико-методологічних засад та практичних положень та рекомендацій щодо організаційно-економічного розвитку фермерських господарств, зокрема:

уперше:

– запропоновано теоретико-методологічний підхід до формування смарт-спеціалізації фермерства як особливого способу формування об'єднань фермерів під егідою кооперації, що передбачає залучення як локальних бізнес-спільнот до найбільш перспективних сфер господарської діяльності об'єднаних

територіальних громад, так і аграрного бізнесу до розвитку сільських територій. Такий підхід дасть змогу, враховуючи особливості функціонування унікальної локальної територіальної аграрної економіки, залучити інвестиційно-інноваційні ресурси для розвитку місцевих фермерів, які об'єднанні в кооператив для виробництва екологічно чистих харчових продуктів і створення робочих місць (3.3);

удосконалено:

– трактування поняття "розвиток фермерських господарств", яке, на відміну від існуючих, охоплює процес системного об'єднання людських, земельних, матеріальних та інформаційних ресурсів, що в сукупності забезпечують виробництво та переробку сільськогосподарської продукції, надання відповідних послуг для потреб споживачів, створення робочих місць та відродження сільських територій (1.1);

– концептуальні положення щодо розвитку фермерства, які передбачають необхідність формування господарств товарного типу, розширення обсягів виробництва продукції рослинництва та тваринництва, збільшення площ землекористування до оптимальних розмірів за рахунок оренди та успадкування земельних паїв (1.2);

– економічну модель прогнозування обсягів виробництва продукції сільського господарства фермерськими господарствами, виконану за допомогою програми STELLA з урахуванням впливу на формування цих обсягів факторів виробничо-господарської діяльності, зокрема кількості сільськогосподарських підприємств, площі земель та внесених добрив. Параметри цієї моделі можуть бути використані при розробці стратегії розвитку фермерських господарств (3.1);

– сутнісні положення щодо позитивного впливу фермерських господарств на розвиток території, де вони розташовані, що дало змогу виявити переваги функціонування фермерства – забезпечення стабільності у плані територіальної структури й індивідуальність при розробці стратегії (3.2);

– механізм модернізації діяльності фермерських господарств, який включає активізацію співпраці органів державної влади, науково-дослідних установ та фермерських господарств; розширення напрямів інвестиційної привабливості, фінансово-кредитної підтримки фермерських господарств; оптимізацію інформаційно-рекомендаційного забезпечення фермерських господарств, що спрямовується на досягнення економічного, соціального, інституційного й екологічного результатів (3.3);

набули подальшого розвитку:

– підхід до розкриття економічного змісту категорії "фермерство", яке розглядаємо як житлово-господарський комплекс громадян, які здійснюють діяльність на основі особистої та сімейної форм власності з метою виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції задля отримання економічних вигод, забезпечення добробуту господарства та його учасників (1.1);

– обґрунтування на основі SWOT-аналізу можливостей розвитку фермерських господарств та розкриття причин, які перешкоджають цьому процесу, що є необхідним при розробці прогнозів функціонування фермерства (2.1);

– ідентифікація чинників розвитку та ефективності функціонування фермерських господарств, зокрема розмірів господарства, обсягів виробництва продукції, величини отриманого прибутку, рентабельності діяльності, що дало змогу системно оцінити рівень розвитку фермерства в регіоні (2.3);

– пропозиції щодо формування умов для трансформації особистих селянських господарств у підприємницькі одиниці, які ґрунтуються на таких засадах: 1) наявність власного інтересу, підприємницької ініціативи та мотивації власників ОСГ; 2) надання гарантій створюваним підприємницьким господарствам щодо закупівлі виготовленої ними сільськогосподарської продукції за ринковими цінами; 3) створення спеціальних пільгових пропозицій для купівлі техніки; 4) формування гарантій правового захисту від безпідставних перевірок; 5) надання безвідсоткових кредитів для цільового

господарського використання (купівля племінного молодняку чи сортового насіння); б) формування спеціалізованих районних інформаційно-консультативних центрів, а на місцевому рівні – центрів обслуговування і надання ветеринарних та інших агротехнічних послуг; 7) залучення інвестицій для придбання сільськогосподарської техніки, молодняку тварин та насіння (3.2);

– пропозиції щодо диверсифікації діяльності фермерських господарств у виробничому, технологічному та маркетинговому аспектах, які спрямовані на задоволення суспільних потреб в економічному, соціальному, інституціональному, екологічному напрямках (3.3).

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані та обґрунтовані у дисертаційній роботі наукові положення, висновки і практичні пропозиції є підґрунтям для розв’язання теоретичних і практичних проблем щодо організаційно-економічного обґрунтування розвитку фермерських господарств у регіоні; визначені прогностичні показники щодо виробництва продукції сільського господарства фермерських господарств.

Результати наукових досліджень автора застосовані при розробці проектів Стратегії розвитку Івано-Франківської області на 2021-2023 роки, а також Комплексної програми розвитку агропромислового комплексу та сільських територій Івано-Франківської області на 2021-2025 роки, (довідка № 299/07-11/04 від 24.12.2019 р.) департаменту агропромислового розвитку Івано-Франківської обласної державної адміністрації.

Апробацію механізму визначення перспективних напрямків спеціалізації господарства, що ґрунтується на окресленні та порівнянні рівня економічної ефективності та результативності, здійснено у фермерському господарстві "Степан Мельничук-1" Коломийського району Івано-Франківської області (довідка № 6 від 10.01.2020 р.).

Запропонований у дисертаційній роботі алгоритм визначення специфікації діяльності дохідних напрямків сільськогосподарського виробництва має практичне застосування у фермерському господарстві

"Мицканюк" Косівського району Івано-Франківської області (довідка № 24 від 21.01.2020 р.).

Наукові дослідження і методичні поради автора, які стосуються визначення напрямків розвитку фермерських господарств, схвалені та використані в організації процесу підвищення рівня продуктивності сільського господарства громади у П'ядицькій сільській раді об'єднаної територіальної громади Коломийського району Івано-Франківської області (довідка № 82/02-32/37 від 11.02.2020 р.).

Напрацювання автора щодо визначення діяльності фермерського господарства та найбільш конкурентоспроможних напрямків використовуються в практичній діяльності фермерського господарства "Еко-Карпати" Долинського району Івано-Франківської області (довідка № 8 від 12.02.2020 р.).

Пропозиції дисертанта щодо вдосконалення діяльності в частині диверсифікації напрямків розвитку на основі аналізу ринкових показників застосовані фермерським господарством "РО-МА" Калуського району Івано-Франківської області (довідка № 19 від 24.02.2020 р.).

Обґрунтування автором спеціалізації діяльності на найбільш дохідних напрямках сільськогосподарського виробництва щодо вирощування великої рогатої худоби та овець у поєднанні із забоєм у власному цеху та переробкою сировини використано фермерським господарством "ТОРО" Рогатинського району Івано-Франківської області (довідка № 33 від 04.03.2020 р.).

Науково-практичні результати дисертаційного дослідження використовуються у ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" при викладанні дисциплін "Маркетинг", "Основи бізнесу" (довідка № 01-23/54 від 10.02.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею. Наукові розробки, результати, рекомендації і висновки, що виносяться на захист, самостійно одержані автором. У наукових працях, які опубліковані у співавторстві, використано лише ті положення та ідеї, які визначені автором.

За результатами наукових досліджень опубліковано 15 наукових праць, зокрема: 4 наукові статті в наукових збірниках та журналах, що індексуються такими наукометричними базами, як Index Copernicus, OAJI, EconBiz, WorldCat, Vernadsky National library of Ukraine, Google Scholar, EBSCOhost, 1 наукова стаття – у науковому періодичному виданні іншої держави; 6 публікації апробаційного характеру.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень та основні положення роботи оприлюднені й обговорені на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: VI Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції "Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств: Проблематика 2017 р.: Сільськогосподарські підприємства України в умовах євроінтеграційних процесів" (Львів, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції "Соціально-економічний розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення" (Тернопіль, 2018 р.); VIII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції "Формування і ефективність використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств" (Львів, 2019 р.); Сімнадцятому Конгресі вчених економістів-аграрників та Міжнародній науково-практичній конференції "Перспективні форми організації господарської діяльності на селі" (Київ, 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції "Наука і освіта в інтелектуально-економічному розвитку суспільства" (Тернопіль, 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції "Актуальні проблеми та перспективи розвитку агро- та електроінженерії" (Тернопіль, 2020 р.).

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Наукова робота містить 28 таблиць, 32 рисунки, 8 додатків. Список використаних джерел налічує 155 найменування на 16 сторінках. Додатки займають 18 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

1.1. Сутність розвитку фермерських господарств

Сільське господарство є важливою галуззю української економіки, яка відіграє важливу роль у формуванні валового внутрішнього продукту та експорту нашої держави. Стабільний розвиток сільськогосподарських підприємств гарантує продовольчу безпеку держави, сприяє перетворенню аграрного сектору, який створює надійне джерело валютних і бюджетних надходжень у виробничий потенціал для розвитку сільських територій.

У сучасних умовах конкурентоспроможне функціонування фермерських господарств залежить від низки факторів, що пов'язані з соціально-економічною сутністю аграрного суб'єкта господарювання, особливостями його становлення та інтеграції в сучасну підприємницьку систему. Слід зазначити, що попри важливу соціально-економічну роль, яку відіграють фермерські господарства в сучасному житті, формування та розвиток малих форм аграрних господарств відбувається в умовах самовиживання.

Основним завданням аграрного сектору економіки є забезпечення населення продуктами харчування, а промисловість – сировиною. Від його рівня буде залежати благополуччя населення усієї країни, зокрема подальший успішний прогрес багатьох галузей та продовольча безпека держави.

Важливе значення аграрного сектору обумовлено дією багатьох чинників впливу, у тому числі щодо формування державної аграрної політики. Серед переліку стратегічних завдань розвитку сільського господарства є низка проблем, які потребують додаткового вивчення та подальшого обговорення. Це, зокрема, різні темпи розвитку окремих форм господарювання у сучасному конкурентному середовищі.

Фермерські господарства – важлива складова аграрного сектору

економіки України. Вони забезпечують виробництво сільськогосподарської продукції, ефективне використання ресурсів, створення робочих місць для найманих працівників.

Початком нового етапу для нашої держави стала незалежність. Фермерство тоді розглядалося, як можлива альтернатива для підприємств колгоспно-радгоспного типу, оскільки фінансовий капітал тривалий час було сконцентровано в інших секторах економіки. Унаслідок роздержавлення та розпаювання сільськогосподарських земель створено економічні передумови для формування мережі фермерських господарств.

Однією з основних сучасних форм ефективного здійснення економічної діяльності в сільському господарстві є функціонування фермерських господарств, які забезпечують вирішення продовольчих питань у державі. В умовах економічної кризи фермерські господарства сприяють стабільному розвитку сільського господарства, покращують трудову зайнятість населення, знижують безробіття на селі [1, с. 46].

У ієрархії форм господарювання фермерство знаходиться між особистими селянськими і великотоварними господарствами. Фермерські господарства переважно виникали як результат виходу їхніх майбутніх власників з великих сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм власності.

Прийняття Закону України "Про селянське (фермерське) господарство" (1991 р.) та низки законодавчих актів і рішень Кабінету Міністрів України щодо цього питання стало основою створення правової бази для розвитку фермерства на першому етапі його формування, який охоплює період з 1992 по 1995 рр. У цей час фермерські господарства виникали внаслідок виходу їхніх власників із сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм власності. Таким чином, сучасний початковий етап становлення фермерських господарств в Україні припадає на 1990-1991 рр. Ці процеси набули поширення у Західному регіоні України. "Основна причина полягає в тому, що населення цього регіону ще зберегло у своїй пам'яті та свідомості

ведення приватного селянського господарства, а також те, що колективізація тут відбувалася на 20 років пізніше, ніж на теренах Східної України" [2, с. 12].

Фермерські господарства та особисті селянські господарства в Україні відносяться до малого бізнесу, хоча, на відміну від останніх, фермерські господарства володіють більшими площами земельних ділянок в обробітку, можуть використовувати найману працю та загалом здійснюють більш інтенсивні виробничі процеси. "Засновники фермерських господарств на початкових етапах їх становлення не мали необхідного досвіду роботи у цій формі господарювання, стартового капіталу, не одержали вони й належної підтримки з боку держави" [3]. Слід зазначити, "що сільськогосподарське фермерське кооперування виконує досить важливу економічну функцію, об'єднуючи товаровиробників для підвищення ефективності використання їхнього ресурсного потенціалу" [3]. Дрібне ведення господарювання переважно не забезпечує високу ефективність, тому виникає потреба консолідації, об'єднання зусиль з метою високопродуктивної діяльності.

Головним ресурсом для фермерських господарств у сільському господарстві є земля, як основний засіб виробництва. Відповідно до цього існують такі способи утворення фермерських господарств:

- за рахунок розширення особистих селянських господарств. Такий спосіб утворення найбільш характерний для регіонів з високим рівнем розвитку господарств населення та малоземельних регіонів. Певний час він був особливо поширений у Карпатському регіоні;
- шляхом одержання земельного наділу із земель запасу за наявності власного і залученого капіталів;
- на основі виходу з колективних сільськогосподарських підприємств власника із земельним та майновим паями. Оскільки паювання землі та майна в процесі приватизації дозволяє селянину (за його бажанням) вести власне господарство;
- створення в межах сільськогосподарських підприємств, які володіють необхідною матеріально-технічною базою. Такий шлях був поширений на

початку виникнення фермерства й отримав схвалення серед керівників господарств, які позитивно реагували на здійснювану владними структурами фермеризацію, як прояв підтримки нових форм господарювання на селі та формування багатокладності економіки.

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють відносини, пов'язані з діяльністю фермерських господарств є: Конституція України [4], Земельний Кодекс України [5], Господарський Кодекс України [6], Закони України: "Про фермерське господарство" [7], "Про оренду землі" [8], "Про землеустрій" [9] та іншими нормативно-правовими актами.

З наведеної вище нормативно-правової бази можна виокремити низку ключових дефініцій, зокрема:

- фермерство – це форма підприємництва, тобто економічна діяльність на власний ризик, що здійснюється суб'єктами господарювання;
- створювати та бути власниками фермерських господарств можуть виключно громадяни України;
- для фермерства притаманний товарний характер виробництва, тобто фермерське господарство повинно не тільки забезпечувати власні потреби, але й реалізовувати свою продукцію на ринку.

Для нормативно-правового забезпечення також характерні зміни. Відповідно до Закону України від 31.03.2016 р. "Про внесення змін до Закону України "Про фермерське господарство" щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств" здійснюється заохочення започатковувати малі сімейні фермерські господарства. Мета таких трансформацій – забезпечити порядок створення сімейних фермерських господарств. Відповідно до закону "фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого

селянського господарства" [10]. Основне нововведення стосується форми організації діяльності фермерських господарств – як юридичної особи, так і фізичної особи-підприємця.

Таке мале сімейне фермерське господарство повинно відповідати двом основним вимогам: "по-перше, у його господарській діяльності обов'язково використовується праця членів сім'ї. Залучити до роботи інших громадян можна, але виключно для виконання сезонних та окремих робіт, які безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства і потребують спеціальних знань чи навичок. По-друге, керівником сімейного господарства обов'язково має бути один із членів родини. Тобто голова сімейного фермерського господарства не може доручати виконання своїх обов'язків людині, яка працює за контрактом" [11]. Такі нововведення дозволили легалізувати діяльність багатьох особистих селянських господарств і залучити їх до організованого аграрного ринку: "Фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується на основі діяльності фізичної особи-підприємця, має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно підприємець та члени його сім'ї" [10]. На відміну від фермерського господарства, де "головою фермерського господарства може бути наймана особа, головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї" [10].

Фермерське господарство, що не має статусу юридичної особи, може функціонувати, як фізична особа-підприємець, та працюватиме, як сімейне фермерське господарство, коли використовуватиметься праця виключно членів родини фізичної особи-підприємця. Це дозволяє уникнути процесу перереєстрації, для якої необхідно витратити ресурси такого господарства, а саме час та гроші.

Діяльність фермерських господарств може відбуватися за такими принципами: вільний вибір діяльності; добровільне залучення ресурсів юридичних та фізичних осіб без порушення законодавства; самостійність у здійсненні господарської діяльності; можливість найму працівників; вільне

розпорядження чистим доходом; можливість здійснення зовнішньоекономічної діяльності; повна відповідальність за результати своєї діяльності [12, с. 50-51].

Сучасне фермерство у вигляді фермерського господарства може мати чотири організаційно правові форми і бути:

- юридичною особою – фермерським господарством;
- юридичною особою – сімейним фермерським господарством;
- фізичною особою-підприємцем – фермерським господарством;
- фізичною особою-підприємцем – сімейним фермерським господарством

[13, с. 113].

У наукових дослідженнях все ще не визначено чітких критеріїв і тлумачень сутності та співвідношення термінів "селянське" і "фермерське" господарство. Переважна більшість учених не ототожнюють ці поняття, звертаючи увагу на різницю щодо використання найманої праці у відповідних процесах. Фермерські господарства можуть застосовувати найманих працівників постійно, а їхні власники виконують переважно управлінські функції, тобто організують виробничі процеси. Вважають, що основними учасниками селянських господарств є власники та члени їхніх сімей, які залучають додаткових найманих працівників виключно на сезонній (непостійній, тимчасовій) основі [14]. При такому розмежуванні та "підході до визначення статусу "фермерське господарство" навіть на "батьківщині" фермерства у США 3/4 сімейних господарств не вписуються у статус фермерських, оскільки не наймають працівників взагалі" [15]. Тому показник наявності найманих працівників на тимчасовій чи постійній основі не буде суттєвим характерним показником, що притаманний виключно для фермерських господарств, хоча може бути видом подальшої класифікації цих фермерських господарств. Тому фермерське господарство за своїми ознаками подібне до сільськогосподарських підприємств, однак відрізняється від останнього незначним виробництвом.

Фермер – це конкретний власник певного конкретного сільськогосподарського виробництва – ферми [16]. Сучасні тлумачення

значення термінів "фермер" та "селянин" мають кілька відмінних рис, які полягають насамперед у розмежуванні відносин власності. Термін "селянин" "не акцентує увагу на відносинах власності й господарювання, не визначає його економічний статус" [17, с. 89]. Семантика слова "фермер" означає власника-господаря певного сільськогосподарського виробництва, тоді як лексема "селянин" характеризує людину тільки, як працівника, що залучений до сфери сільського господарства.

Масовим явищем в Україні традиційно є праця на власних присадибних чи садово-городніх ділянках, що, за даними низки досліджень, охоплює 80 % всіх сімей [18]. При цьому вони працюють поза межами існуючих правових норм підприємництва, а їхня праця – це різновид самозайнятості. Ці сім'ї по суті не мають навіть елементарного соціального захисту. У сучасних умовах така зайнятість є виключно формою виживання сільського населення за відсутності альтернативного працевлаштування.

Л. Гнатишин констатує, що "питання фермерських господарств багатьма соціальними групами сприймається лише як чинник, який перешкоджає цивілізаційному розвитку держави, а також як непотрібний фінансовий тягар для економіки" [19, с. 29]. Учені стверджують, що "сьогодні фактично розвивається не сектор індивідуальних сімейних ферм, а крупномасштабне агропромислове виробництво, яке в основному здійснюють торговельні, промислові й фінансові корпорації, що раніше не були безпосередньо пов'язані з сільським господарством" [19, с. 29]. Однак, як зазначає О. Масляк, "фермерство за останні два десятиліття стало традиційною формою ведення сільського господарства. Такі господарства виробляють широкий спектр продукції для внутрішніх потреб та експорту" [20].

Учені-аграрники В. В. Липчук, Л. Б. Гнатишин, О. М. Кордоба трактують фермерське господарство, як форму підприємництва "самостійного рівноправного господарського суб'єкта економічної системи, наділеного правами юридичної особи, який на основі використання окремим громадянином, членами його сім'ї чи групою громадян наявних в їх власності чи в користуванні землі та

засобів виробництва займається виробництвом товарної сільськогосподарської продукції, її реалізацією чи переробкою" [21, с. 17]. Такі господарства виробляють, переробляють і реалізують сільськогосподарську продукцію, отримуючи прибуток.

За словами О. Сокола, "фермерство – це не стільки форма організації праці, виробничий осередок, скільки сфера життєдіяльності селянина, його спосіб життя, який включає види професійної діяльності, форми становлення ділових відносин і контактів у процесі виробництва і реалізації продукції, спосіб мислення та психології селянина, його соціальне становище і статус" [22, с. 50].

Подібне визначення пропонує і В. Горьовий: "фермерське господарство – це, як правило, сімейно-трудове об'єднання мешканців села, життя і побут яких пов'язані з особистою працею, спрямованою на виробництво товарної сільськогосподарської продукції (продовольства і сировини) та одержання доходів спрямованих на забезпечення добробуту господарства в цілому та його членів зокрема" [23, с. 28].

Визначення фермерства запропонували також вчені в економічному довіднику аграрника: "фермерське господарство – тип сільськогосподарського підприємства, що діє на основі підприємництва, передбачає безпосередньо самостійну систематичну діяльність власника, який, володіючи матеріальними ресурсам і землею, на власний розсуд і ризик здійснює діяльність з виробництва, виконання робіт, надання послуг з метою отримання прибутку" [24, с. 798]. Подібне тлумачення пропонують економісти К. Возьний та А. Стельмащук: "фермерське господарство – сімейно-трудове об'єднання осіб, які спільно ведуть сільськогосподарське виробництво товарного характеру. Воно базується на особистій праці громадян, членів їх сімей і родичів з можливим залученням найманих працівників у напружені періоди сільськогосподарських робіт" [25, с. 19].

М. Шульський стверджує, що "фермерство – це один із наслідків проведення реформування суспільних відносин і в цьому, як в дзеркалі,

відображаються політико-організаційні, економічні та соціально-психологічні передумови реформування, їх закономірність та необхідність проведення змін в Україні" [26, с. 16]. Інші характерні риси фермерських господарств виокремлюють М. Лобас, А. Македонський, Д. Беляєв, О. Грищенко, трактуючи їх як "майнові житлово-господарські комплекси сільськогосподарського призначення, створені з метою ведення сільськогосподарського виробництва в ролі самостійного товаро-виробника, які діють на основі законів і нормативних актів України" [27, с. 152].

Як вважає Лобас М. Г., "фермерське господарство – це майновий житловогосподарський комплекс сільськогосподарського призначення, створений окремою особою (сім'єю, групою осіб) на виділеній єдиним масивом земельній ділянці [...] з метою ведення сільськогосподарського виробництва в ролі її самостійного товаровиробника, який діє на основі законів і нормативних актів України і є юридичною особою" [28, с. 15].

Охупкін О. пропонує розглядати фермерське господарство, як "розмаїття різноманітних організаційних формувань, які розвиваються на основі особистої і сімейної праці, особистої і сімейної форм власності" [29, с. 8].

Зарубіжний досвід свідчить, що фермерство – "один з дієвих шляхів від відродження підприємницької діяльності сільських товаровиробників до високоефективного ведення сільськогосподарського виробництва" [30, с. 32].

Отже, фермерське господарство – це житлово-господарський комплекс громадян, які функціонують на основі особистої і сімейної форм власності з метою виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції для отримання економічних вигод, щоб забезпечити добробут його членів та господарства в цілому.

Виходячи із вищенаведених понять, можна виокремити основні риси фермерського господарства:

- вільна підприємницька діяльність, що базується на економічній взаємовигоді;
- приватна форма власності на засоби виробництва;

- виробнича відособленість та функціонування як юридичної особи;
- нечітко виражений поділ праці.

Теоретичне та правове значення суті фермерських господарств обґрунтовано у літературі, особливо у тих джерелах, де вони є основою аграрної економіки країни. Загалом увагу зосереджено на тому, що ферма це певного роду сімейне підприємство, "в якому робота, необхідна для раціональної організації виробництва, виконується переважно членами сім'ї" [31, с. 24]. "Сімейне господарство повинно бути в змозі забезпечити всім зайнятим у ньому такий індивідуальний дохід, який достатній для сучасного рівня життя і який, по можливості, відповідає загальному заробітку найманих працівників у інших галузях" [31, с. 24].

Як бачимо, визначення поняття "фермерство", як форма організації виробництва товарної сільськогосподарської продукції, має різні тлумачення. Немає єдності щодо тлумачення зазначеного визначення. Зокрема, деякі вчені-економісти вважають цю організаційно-правову форму господарювання на землі другорядною, проте інші науковці звертають увагу на соціальні функції фермерів у селах, бо саме вони забезпечують мешканців сіл стабільною роботою на місцях та сприяють формуванню соціальної інфраструктури на відповідних територіях.

А. Голубєв на основі дослідження та класифікації фермерських господарств виділяє низку специфічних принципів ведення аграрного бізнесу, а саме:

- правову відокремленість зі створенням юридичної особи;
- виключно добровільний характер діяльності;
- можливість використання найманої праці чи залученого капіталу;
- незалежне планування та визначення результатів діяльності;
- вільне використання отриманих економічних результатів [32].

Серед характерних рис фермерських господарств варто зазначити також відсутність чіткого розподілу праці та поєднання в одній особі виконавця-працівника, менеджера-управлінця і власника-підприємця. Фермеру, як

зазначають І. Б. Яців та Ю. І. Соловей, доводиться поєднувати функції менеджера і безпосереднього виконавця робіт у господарстві [33, с. 35].

У наукових працях розкривається, що фермерське господарство, з правом юридичної особи, виступає формою підприємництва як самостійний господарюючий суб'єкт. Таке господарство представлене окремим громадянином, його сім'єю або групою осіб (як правило, членів однієї родини), яке виробляє, переробляє і реалізує сільськогосподарську продукцію. [34, с. 312], [35, с. 83], [36, с. 44].

На наш погляд, заслуговує подальшого розгляду визначення В. Янчука: "Селянсько-фермерське господарство – це, як правило, сімейно-трудове об'єднання мешканців села, життя і побут яких пов'язані з рільництвом, з особистою працею, спрямованою на виробництво товарної маси продуктів харчування, продовольства і сировини та на одержання доходів, а, отже, й на забезпечення існування цього господарства та добробуту його членів" [37, с. 155]. Воно потребує певних уточнень, а саме:

- за місцем знаходження фермерських господарств недоцільно виокремлювати тільки села, адже господарства можуть діяти як в селищах міського типу, а також і в містах;

- крім особистої праці може бути залучена наймана робоча сила (відповідно до законодавства) як в напружені періоди, так і на постійній основі, адже фермерство з такої точки зору є формою підприємницької діяльності;

- зважаючи на вищенаведені особливості, такі господарства будуть у повній мірі фермерськими, а не "селянськими". Про це свідчить підприємницький характер, а не просте ведення господарства.

Тому пропонуємо таке визначення фермерського господарства – це форма підприємництва в сільському господарстві у вигляді самостійного господарюючого суб'єкта з можливістю набуття прав юридичної особи. Це господарство представлене громадянином чи сімейно-трудовим об'єднанням, життя і побут якого пов'язані з виробництвом, переробкою, реалізацією сільськогосподарської продукції, спрямованої на одержання прибутків.

Сьогодні діяльність фермерських господарств має суттєве значення для розвитку сільських територій. "У сучасних умовах, за твердженням М. Мірошніченка, фермерські господарства відображають не тільки нову форму організації виробництва, але й новий тип виробничих відносин, нових зв'язків в межах аграрного сектора і останнього – з промисловістю" [38, с. 70].

Фермерські господарства, як одна з форм підприємницької діяльності, успішно працювали в економічно розвинених країнах з давніх часів, довівши свою конкурентоспроможність і можливості збалансованого розвитку в різних економічних умовах [39, с. 251]. Сьогодні в Україні значної популярності набули великомасштабні агропромислові формування, які орендують десятки тисяч гектарів ріллі, що отримали загальну назву "агрохолдинги" (наприклад, "Авангард", "Кернел", "Агроліга", "МХП", "Овостар Юніон"). Вони обробляють значні площі сільськогосподарських угідь і мають досить високі показники врожайності, а їхня оціночна ринкова вартість, за висновками Українського клубу аграрного бізнесу, становить понад 7 млрд. дол. [40]. Тому фермерські господарства слід розглядати не як заміну великих сільськогосподарських виробників, а як необхідне доповнення, що дає можливість повніше використовувати потенціал сільського господарства. Таке функціонування фермерських господарств формує передумови для підвищення ефективності роботи аграрної сфери економіки в цілому за рахунок розширення форм і методів використання природних та економічних ресурсів сільськогосподарського виробництва [41, с. 147].

Якщо розглядати структуру фермерських господарств за галузями, то можна зауважити, що більш динамічно розвивається підгалузь рослинництва, адже вона не потребує суттєвих додаткових грошових вкладень. Проте, у рослинництві діє відносно висока конкуренція, тому спостерігається частковий перехід капіталу у тваринництво, яке потребує досить значних капіталовкладень і довше окупується (порівняно з рослинництвом).

Незважаючи на всі суб'єктивні та об'єктивні труднощі, фермерські господарства зайняли свою економічну нішу в аграрному секторі економіки

країни. На основі здійсненої загальної оцінки розвитку сучасних фермерських господарств можна підсумувати, що в подальшому фермерські господарства стануть важливою складовою аграрного виробництва у державі. Сучасний фермер – це один із шляхів збереження вітчизняного села як адміністративної та соціальної сукупності. Перевагами фермерського способу господарювання є: спадковість цього виду сільськогосподарського бізнесу; господарське дбайливе ставлення до землі і безпосередній контакт фермера з сільською громадою; існування на території громади одного або кількох фермерських господарств дає можливість підвищувати рівень зайнятості сільського населення, вирішувати соціально-економічні проблеми.

Протягом тривалого розвитку фермерство мало складний, суперечливий та довготривалий розвиток. Ця форма сільського господарювання забезпечувала ефективніше, порівняно з іншими існуючими формами, ведення сільськогосподарського виробництва. Сучасне фермерство освоїло реалії господарювання практично миттєво і "без попередження". Тому існує думка, що саме в процесі розвитку фермерства розпочалось формування законодавчої бази з метою узаконення такої форми господарювання.

На думку О. Б. Назаркевич, розвиток фермерських господарств – це взаємодія соціально-психологічних, організаційно-економічних, інституційних, природних і техніко-технологічних чинників [42, с. 25].

А. С. Мохненко вважає, що розвиток фермерських господарств необхідно розглядати в контексті змін, що проходять у сферах суспільних відносин [43, с. 30]. Звідси випливає, що фермерські господарства є важливим елементом аграрної сфери, але їх потенціал застосовується далеко не повністю.

А. В. Биба констатує, що розвиток фермерських господарств – це важливий чинник виживання, фізичного відтворення людських ресурсів, а також основа відродження сільських територій та створення нових робочих місць [44, с. 42]. Як зазначає М. Горіховський, "розвиток фермерських господарств базується в основному на земельному й людському капіталах" [45, с. 68]. М. І. Кісіль, В. О. Іванченко пропонують розглядати розвиток

фермерських господарств "як складний історичний процес, зумовлений ринковим механізмом господарювання, соціальними та іншими потребами суспільства" [46, с. 56].

На нашу думку, розвиток фермерських господарств – це процес об'єднання людських, земельних, матеріальних та інформаційних ресурсів, які забезпечують виробництво та переробку сільськогосподарської продукції, надання відповідних послуг для потреб споживачів, створення робочих місць та відродження сільських територій.

Періодичні аграрні та економічні реформи мали на меті впровадити інновації та ліквідувати відверті відставання сільського господарства країни. Чергове нововведення, що стосується скасування мораторію на продаж землі, є ще одним підтвердженням державного впливу на розвиток аграрного сектору країни та впливає абсолютно на всі категорії суб'єктів господарювання, у т.ч. і фермерські господарства. Дати об'єктивний прогноз впливу таких змін на розвиток галузі в цілому та фермерських господарств зокрема досить важко. Загальноприйнятим є твердження, що найбільш успішні (також стосується і фермерських господарств) отримують максимальну вигоду. У даному випадку успішність – це взаємодія ефективних механізмів здійснення господарської діяльності, позитивне значення всіх показників прибутковості, наявність резервів та потенціалу до зростання. Поєднання цих факторів є результатом розвитку та вдосконалення діяльності в умовах конкурентного середовища.

Суттєвим чинником розвитку та виживання фермерських господарств є використання своїх конкурентних переваг порівняно з іншими виробниками сільськогосподарської продукції. На основі остаточного формування ринкової економіки в Україні і, у найближчій перспективі, створення ринку землі фермерські господарства повинні визначити напрямки свого розвитку та зайняти таку нішу на ринку, яка дозволить їм конкурувати з іншими учасниками. Тому, визначення критеріїв такої ніші, інструментів досягнення поставлених цілей та реформування інституту фермерства за європейським зразком є важливим і актуальним завданням.

Окремого розгляду та оцінки потребує державна фінансова підтримка. Вона повинна бути ефективним важелем впливу на розвиток фермерських господарств і разом з ринковими механізмами впливу його стимулювати, а не просто підтримувати окремі напрямки сільського господарства і у такий спосіб стримувати процеси його реформування. Важливим напрямом розвитку фермерських господарств можуть бути процеси самоорганізації, прикладом яких є сучасна кооперація тощо.

1.2. Особливості розвитку фермерських господарств в умовах трансформування аграрного сектору економіки

Розвиток організаційно-правових форм у сільському господарстві насамперед залежить від певних загальних умов, що характерні для певного регіону чи держави в цілому. Сільське господарство України пройшло свій еволюційний шлях у кожній області. Різні географічні і кліматичні умови, а також історичні, національні та культурні особливості кожного регіону здійснили характерний вплив на формування сільськогосподарських відносин упродовж відповідних періодів розвитку. Визначальним формуючим фактором цих відносин була роль власників землі, які підпорядковували сільськогосподарське виробництво власним інтересам.

Фермерські господарства, які є основними виробниками сільськогосподарської продукції в розвинутих країнах світу, пройшли довгий шлях формування і становлення. Не потрібно їх розглядати, як абсолютно нове явище в аграрній історії України. Варто згадати процес стрімкого розвитку прототипів таких господарств у XVII столітті. У той час закладання основ ринкової економіки, що базується на приватному підприємстві і вільній конкуренції, поєднувалося з потужними суспільно-політичними рухами, які в

Західній Європі відбувалися у формі буржуазних революцій, а в Україні – національно-визвольної боротьби [47, с. 28].

Усупереч здобутому впродовж сотень років досвідові, установленим традиціям нашим селянам ще на початку тридцятих років минулого століття було насаджено колгоспно-радгоспну систему. Уже через півстоліття гостро постало питання про низьку ефективність цієї системи господарювання. Суспільна думка почала поступово повертатися до відродження селянських фермерських господарств як ефективної форми ведення виробництва. Сьогодні в Україні активно розвиваються євроінтеграційні процеси, які потребують реформування усіх сфер економіки держави. Однією з них є аграрний сектор. Слід зазначити, що трансформації у сфері сільського господарства упродовж усієї історії незалежності України мали суперечливий характер [48, с. 11].

Недосконалість проведення аграрної та земельної реформ зумовила недоліки в розвитку аграрного сектору економіки. Реформаційні процеси суттєво вплинули як на великі колективні сільськогосподарські підприємства, так і на дрібні фермерські господарства, які зазнали значних перетворень.

В економічній енциклопедії запропоновано визначення трансформації, яке походить від лат. *transformatio* – перетворення; англ. *transformation* – "сукупність економічних, соціальних і політичних процесів, що призводять у кінцевому підсумку до нової якості соціальної системи" [49, с. 292].

Автори О. О. Беляєв, А. С. Бебело, О. М. Комяков обґрунтовують чотири основних етапи трансформаційного циклу:

1. Етап – безпосередньої трансформації. Характерні риси цього етапу – це функціональна криза, стрімке збільшення різних форм деструктивної поведінки усіх суб'єктів відтворювального процесу, загострення соціальної напруженості, значні порушення системної рівноваги [50, с. 48].

2. Етап – інтер-формації, нестійкого та невизначеного стану, співіснування між формами. Саме у цей час зароджується ядро нової метасистеми, формуються структурні елементи та зв'язки [50, с. 48].

3. Етап інто-формації – період набуття нової стійкості, нової форми. Такий етап переходу характеризується набуттям системою елементів цілісності, отже домінуванням якісно нової системи господарювання, мотивації, соціальних зв'язків тощо [50, с. 48].

4. Етап посттрансформаційного стану – час, коли визначається здатність нової системи охопити усі ланки господарського процесу, надати йому стійкого відтворювального руху відповідно до нової мети розвитку. На цьому етапі відбувається переорієнтація ресурсів від ядра до периферії [50, с. 48].

На думку Т. В. Пепи, термін "трансформація" – це процес перетворення, видозміни явищ, ситуації, "що супроводжується відмиранням одних елементів, рис і появою нових. Вона передбачає послаблення одних типів і форм власності і посилення інших, поетапну переорієнтацію економічної структури регіональних господарських систем і економічного простору" [51, с. 41].

Враховуючи значення трансформацій для нашої держави, Ю. М. Лопатинський стверджує, що трансформаційні процеси розпочалися одночасно з отриманням незалежності, проте, на відміну від очікувань економічного піднесення, ситуація змінилася на кризову [52, с. 229].

Становлення і зміцнення ринкової моделі аграрної економіки України повинно супроводжуватися залученням у цей процес усіх суб'єктів незалежно від форм власності і господарювання. Звідси виокремлення фермерства, як рівноправного суб'єкта на аграрному, ринку є абсолютно закономірним явищем і впливає з логіки ринкових трансформацій [53, с. 62].

"Розвиток фермерських господарств слід розглядати як складний історичний процес, зумовлений ринковим механізмом господарювання, соціальними та іншими потребами суспільства" [46, с. 55]. Процеси реформування в Україні почалися на початку 90-х років минулого століття, коли відбулася трансформація всієї економічної системи держави.

Складний процес трансформації від планової економіки до ринкової проявився в сільському господарстві багатьма негативними явищами: зменшенням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, зростанням

цін на засоби виробництва та диспропорціями в еквівалентності обміну між сільським господарством та іншими сферами економіки.

У 1970-1990 рр. діяльність колгоспів і радгоспів призвела до кризової економічної ситуації. Керівництво цих господарств, при звичаєне до гарантованих державою закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, можливості покриття фінансових нестач з державного бюджету, не було готове до ефективного ведення виробництва. Фактично такі господарства мали позитивні фінансові показники, але переважно лише на папері, оскільки залишалась кредиторська заборгованість, яку постійно пролонгували чи списували, не сплачували податки тощо.

Спочатку вважали, що трансформаційні процеси в аграрному секторі відбудуться за короткий проміжок часу, проте зараз, на нашу думку, можна впевнено стверджувати, що перетворення в цій сфері не закінчені, хоча і тривають уже більше двох десятиліть.

Процес становлення нових форм господарювання в агропромисловому комплексі України пов'язаний із здійсненням трансформації частини державної власності на землю у недержавну через роздержавлення і приватизацію шляхом передачі у колективну власність та паюванням між працюючими. Відбулася також персоніфікація власності колективного майна сільськогосподарських підприємств на основі визнання у ньому паю кожного члена підприємства, відповідно до його вкладу [54, с. 268].

Організаційно-правові трансформації у сільському господарстві повинні бути направлені на стимулювання розвитку фермерських господарств, що сприятиме концентрації зусиль фермерів для збільшення виробництва продукції та виходу на зовнішні ринки збуту [55, с. 106–107].

Трансформаційним процесам та утвердженню ринкових відносин і багатоукладності аграрної економіки сприяла створена в Україні законодавчо-нормативна база. Аграрна реформа почалася шляхом її законодавчого забезпечення. Були прийняті такі системні документи, як: Закон України "Про селянське (фермерське) господарство" (1991 р.), "Про пріоритетність

соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України" (1992 р.), "Про форми власності на землю" (1992 р.) та інші законодавчі акти і рішення Кабінету Міністрів України з цього питання, що створило правову базу для розвитку фермерства на першому етапі його формування (1992 р. по 1995 р.) У цей час фермерські господарства виникали шляхом виходу їхніх власників із сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм власності.

У становленні фермерства важливу роль відіграв світовий досвід, адже основною формою господарювання в сільському господарстві розвинутих країн є саме фермерські господарства. Усе це спровокувало негативні наслідки й надто тривалий в часі процес реформ, який не тільки не подолав основні причини, що стримували розвиток агропромислового комплексу, а й загострив багато з них. Зокрема на початках трансформаційних процесів фермерство, як нова форма господарювання, не сприймалася як і тодішніми владними структурами, так ні більшістю сільського населення [56, с. 233].

На першому етапі аграрної реформи здійснювався процес демонополізації держави на землю і передачі її у власність колективних сільськогосподарських підприємств [57]. Таким чином, в Україні початковий етап формування фермерських господарств починається із 1990–1991 рр. Найактивніше впроваджувався він в Західному регіоні (Львівська, Івано-Франківська області). "Основна причина полягає в тому, що населення цього регіону ще зберегло у своїй пам'яті та свідомості ведення приватного селянського господарства, а також те, що колективізація тут відбувалася на 20 років пізніше, ніж на теренах Східної України" [2, с. 12].

На початку 90-х років минулого століття стали розвиватися фермерські господарства. Якщо в 1990 р. в Україні створено 82 господарства, які користувалися 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, то наступних п'ять років їхня кількість зросла до 34,8 тис., а земельні угіддя, які використовувалися, збільшилися до 786,4 тис. га (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні показники діяльності фермерських господарств України та Івано-Франківської області*

Роки	Виробництво продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 року), млн. грн.			Площа сільськогосподарських угідь (на кінець року), тис га			Кількість фермерських господарств (на кінець року), од.		
	Україна	Область	частка області, %	Україна	область	частка області, %	Україна	область	частка області %
1990	1,9	0,1	5,3	82	10	12,2
1991	39,7	1,8	4,5	2098	159	7,6
1992	410,4	11,5	2,8	292,3	3,1	1,1	14681	451	3,1
1993	1228,7	26,2	2,1	558,2	4,3	0,8	27739	628	2,3
1994	1177,0	29,2	2,5	699,7	5,4	0,8	31983	715	2,3
1995	1392,4	23,7	1,7	786,4	5,6	0,7	34778	697	2,0
1996	1119,4	21,7	1,9	835,0	6,2	0,7	35353	618	1,7
1997	1552,6	22,1	1,4	932,2	7,7	0,8	35927	654	1,8
1998	1341,6	26,8	2,0	1029,2	9,6	0,9	35485	627	1,8
1999	1637,9	19,6	1,2	1162,3	10,8	0,9	35884	578	1,6
2000	3125,2	40,8	1,3	2157,6	22,1	1,0	38428	632	1,6
2001	5594,0	40,6	0,7	2585,8	24,3	0,9	41599	658	1,6
2002	6360,5	35,1	0,6	2822,7	19,3	0,7	43042	637	1,5
2003	4306,2	35,8	0,8	3094,6	18,4	0,6	43016	586	1,4
2004	7523,0	45,8	0,6	3420,6	20,3	0,6	42533	558	1,3
2005	8177,5	49,3	0,6	3661,2	19,7	0,5	42445	531	1,3
2006	9780,5	53,5	0,5	3972,8	20,8	0,5	43150	542	1,3
2007	8303,6	66,3	0,8	4198,9	23,9	0,6	43410	552	1,3
2008	14141,3	78,8	0,6	4327,8	26,7	0,6	42446	543	1,3
2009	12119,1	82,6	0,7	4298,6	25,5	0,6	41906	556	1,3
2010	11965,8	84,2	0,7	4290,8	23,5	0,5	41524	561	1,4
2011	16192,5	127,9	0,8	4345,9	25,0	0,6	40965	561	1,4
2012	14111,1	147,8	1,0	4389,4	26,7	0,6	40676	565	1,4
2013	19091,4	151,9	0,8	4451,7	28,0	0,6	40752	556	1,4
2014 ¹	19188,8	188,0	1,0	4621,7	28,3	0,6	39428	551	1,4
2015	18909,3	169,9	0,9	4391,9	28,3	0,6	39169	550	1,4
2016	22101,4	199,9	0,9	4437,9	29,0	0,7	33682	507	1,5
2017	21743,1	230,7	1,1	4580,1	31,8	0,7	34137	516	1,5
2018	25118,9	269,3	1,1	4707,2	33,0	0,7	33164	531	1,6

¹Починаючи із 2014р. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, та частини тимчасово окупованих територій.

* Джерело [58, с. 48; 59, с. 142; 60, с. 41, 73, 89; 61, с. 208, 209; 62 с. 317, 319; 63, с. 321, 323; 64, с. 344, 347; 65, с. 337-338; 66, с. 356; 67, с. 335, 336, 340; 68, с. 338; 69, с. 52, 172; 70, с. 52; 71, с. 52, 167].

Основна частка господарств на кінець 1990 р. (56,1 %) була створена в областях Карпатського регіону. Натомість жодного господарства не сформовано в Кримському регіоні, і лише по одному господарству функціонувало в Придніпровському та Подільському регіонах (рис. 1.1.).

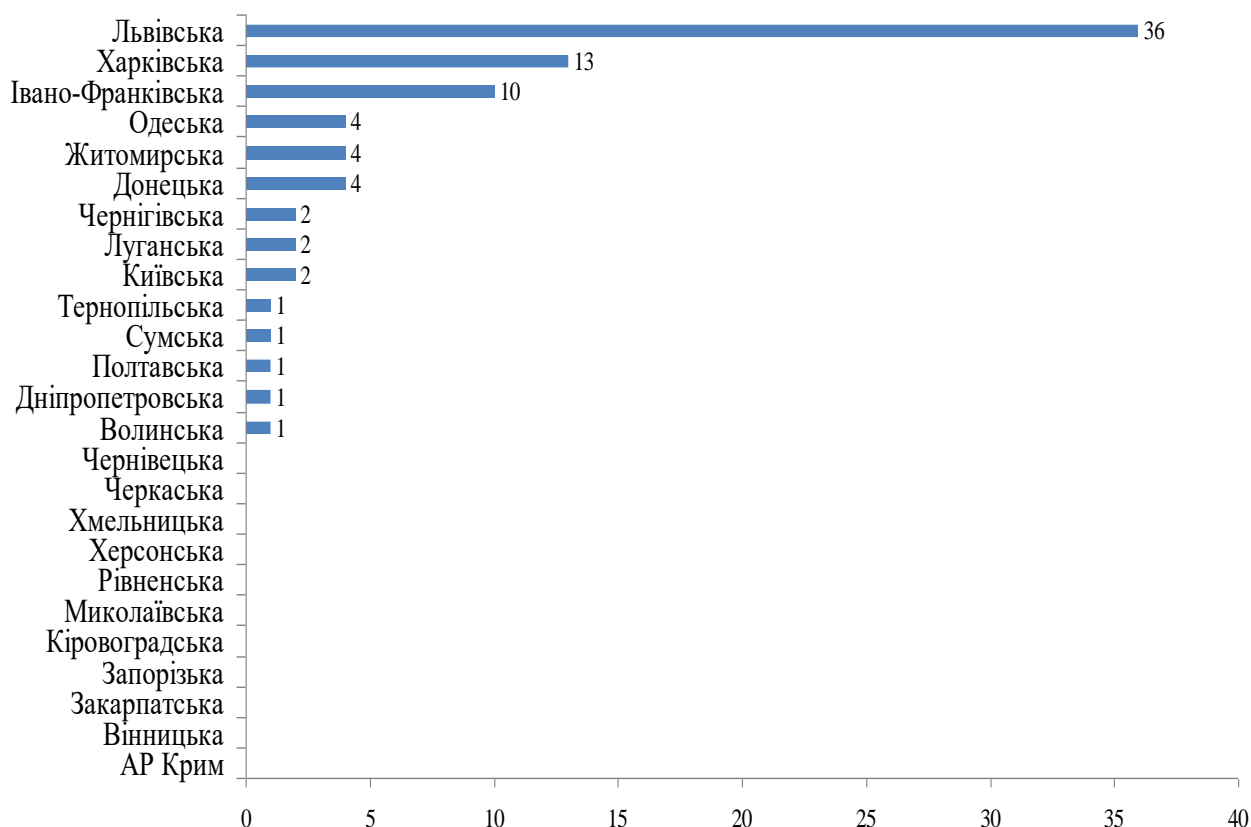

Рис. 1.1. Кількість фермерських господарств в Україні на кінець 1990 р. *

* Джерело: [64, с. 344].

На початках становлення фермерства найбільше господарств було створено у Львівській (36), Харківській (13) та Івано-Франківській (10) областях. У 1990 р. не функціонувало жодного господарства у Вінницькій, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській і Чернівецькій областях та Автономній Республіці Крим [56, с. 235].

На початковому етапі становлення фермерські господарства належали до дрібнотоварних виробників продукції. Мета їхнього функціонування – забезпечити в основному власні потреби у продукції, а залишки спрямувати на

продаж. На цих принципах формувалися фермерські господарства в Україні на початку дев'яностих років минулого століття.

Загальну підтримку фермерам у цей період надавав створений Український фонд підтримки селянських (фермерських) господарств і кооперативів із виробництва сільськогосподарської продукції, який згодом перетворено в Український державний фонд підтримки селянських (фермерських) господарств.

На другому етапі передбачалося створення фермерських господарств, забезпечення їх сільськогосподарськими угіддями і запровадження механізмів бюджетної підтримки.

Невирішені питання, пов'язані з диспаритетом цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, надмірне податкове навантаження на сільськогосподарських виробників, недоліки в кредитуванні галузі агропромислового комплексу, недостатні обсяги державної підтримки та низка інших причин не забезпечували приросту темпів формування фермерських господарств на другому етапі, який тривав з 1996 по 1999 рр. Цей період називають етапом утвердження фермерського укладу. На цьому етапі процес збільшення кількості фермерських господарств дещо призупиняється, нові господарства створюються повільно. Фермерські господарства опрацьовували стратегії розвитку, розробляли можливі сівозміни, здійснювали підготовку кадрів, оновлювали ресурсну базу.

Поява фермерських господарств практично не створила умов конкуренції серед сільськогосподарських товаровиробників і, відповідно, не спричинила прогресивного і динамічного розвитку у сільському господарстві. Однак зумовила певну соціальну напругу, зокрема у сфері земельних відносин щодо виділення для ведення фермерських господарств до 50 га сільськогосподарських угідь, яка проявлялася у вигляді різних антифермерських акцій, організованих переважно керівництвом колишніх колективних сільськогосподарських підприємств.

Фермери підтримували реорганізацію колективних сільськогосподарських підприємств. У результаті реформування підприємств майно, відповідно до Закону України "Про колективне сільськогосподарське підприємство", передавалося його членам за їх бажанням у власність, відповідно до нарахованих паїв. На основі Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" рекомендувалося зберегти, по можливості цілісності господарського майнового комплексу реорганізованого сільськогосподарського підприємства. Ці фактори сприяли, на основі майнових паїв та цілісності господарського комплексу, створенню нових фермерських господарств.

Перші фермерські господарства виникли на базі колгоспів і надалі активно створювалися саме тут. Фермерами ставали переважно колишні керівники і спеціалісти реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств, а також їхні родичі та близькі.

Водночас родичі часто обіймали керівні посади в колективних господарствах. Таким чином, у цих процесах значну кількість робіт у фермерському господарстві виконувала техніка, залучена з колективних сільськогосподарських підприємств. Родинні зв'язки сприяли надходженню до фермерського господарства матеріальних ресурсів, а в окремих випадках і виробленої продукції та функціонували на безоплатній основі.

Були випадки, коли на розташованих поряд господарствах з однаковими угіддями як на колективних сільськогосподарських підприємствах, так у фермерських господарствах спостерігалася різна урожайність сільськогосподарських культур. Такий рівень співіснування фермерських господарств з іншими аграрними формуваннями в окремих випадках був причиною негативного ставлення селян до самого фермерського укладу.

Занепад значної частини колективних сільськогосподарських підприємств позбавив також багатьох фермерів додаткових і, переважно безкоштовних, послуг.

Таке порушення існуючої організації території не вирішило проблем розумного та комплексного трансформування господарської системи, а лише негативно вплинуло на структуру посівів та посилило екологічний дисбаланс їхнього співвідношення. Адже нові товарні сільськогосподарські землекористування за розміром і структурою виникали всупереч декларованим намірам організаторів реформ та поза процесом науково-обґрунтованих вимог до формування бажаних господарських одиниць.

На думку вчених, криза аграрного сектору відбулася внаслідок непродуманої аграрної політики та недосконалої організації. В. В. Юрчишин зазначив, що на початковому етапі аграрної реформи в країні була відсутня чітка стратегія розвитку аграрних перетворень [54, с. 261]. Причиною аграрної кризи стала відсутність чітких цілей та мети перетворень на початку реформування сільськогосподарських підприємств.

У процесі реформування аграрного сектору економіки на початку 2000 р. на базі майже 11 тис. колгоспів було створено понад 14,5 тис. господарств різного типу господарювання, у тому числі фермерських господарств, які використовували розпайовані землі на умовах оренди.

З 2000 р., порівняно з 1999 р., кількість фермерських господарств зросла на 2544 од., а площа угідь – на 995,3 тис. га. Збільшився також випуск продукції сільського господарства на 1487,3 млн. грн. або 1,9 рази.

Третій етап розвитку фермерства пов'язаний з указом Президента України від 3 грудня 1999 р. "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" і прийняттям Верховною Радою України у 2001 р. нового Земельного кодексу. Ці заходи стали додатковим поштовхом для подальшого розвитку фермерства.

У період з 2001 по 2003 рр. – відбувалося зростання потенціалу фермерських господарств, а саме збільшення угідь на 19,7 % у 2003 р., порівняно з 2001 р. Однак виробництво валової продукції сільського господарства за цей період знизилося на 23,8 %. Починаючи з 2004 по 2008 рр., відбулося незначне зменшення кількості фермерських господарств, але площа

земель та валова продукція фермерських господарств зростали на 26,5 % та 88 % відповідно.

Четвертий етап якісних перетворень фермерських господарств включає період з 2009 р. і до цього часу. Відбулося скорочення фермерських господарств на 21 % , проте одночасно збільшилася площа землекористування та валова продукція на 9,5 % і 107 % відповідно.

Коливання кількості фермерських господарств та площі угідь, яка перебуває в користуванні, залежать і від даних тимчасово окупованих територій АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення АТО, починаючи з 2014 р.

Переважає більшість фермерських господарств – це дрібнотоварні виробники. "Основною метою їх діяльності є забезпечення власних потреб у сільськогосподарській продукції і продовольстві та продаж надлишків такої продукції. На таких принципах формувалися фермерські господарства в незалежній Україні на початку дев'яностих років минулого століття" [72, с. 109].

Істотними характеристиками діяльності і конкурентоспроможності фермерських господарств є обмеженість землі, як основний фактор виробництва, та сезонний характер виробництва.

В Україні (зокрема на початкових етапах зародження та розвитку фермерства) найбільш виразною є активність двох західних областей – Львівської й Івано-Франківської. Якщо на кінець 1990 р. на території теперішньої Івано-Франківській області було зареєстровано всього 10 фермерських господарств, то протягом наступного року – уже 159, а через рік – 451 фермерське господарство.

З 1995 р., порівняно з 1990 р., в Івано-Франківській області кількість фермерських господарств зросла у 69,7 разів, або на 687 од., а площа угідь – на 5,5 тис. га. Також відбулося швидке зростання виробництва продукції сільського господарства з 1995 р., порівняно з 1992 р., на 12,2 млн. грн.

Однак, починаючи з 1996 р. по 1999 р., спостерігаємо скорочення кількості фермерських господарств на 6,5 %, при збільшені площі сільськогосподарських угідь на 74 % та зменшені виробництва валової продукції на 9,7 %.

З 2000 р., порівняно з 1999 р., кількість фермерських господарств області зросла на 54 од. або на 9 %, а площа угідь на – 11,3 тис. га. Також збільшилося виробництво валової продукції сільського господарства на 21,2 млн. грн., або у 2 рази.

З 2001 р. по 2008 р. відбувається зменшення чисельності фермерських господарств на 17,4 %, проте збільшилася площа угідь на 9,9 % та валова продукція на 94 %.

З 2009 р. і до 2018 р. тривало поступове скорочення кількості фермерських господарств на 4,5 %, проте збільшилися площі землекористування на 29,4 % та валова продукції у 2,3 рази.

Активізацію процесу становлення фермерства можна пояснити такими групами причин:

- історичними традиціями, оскільки в Галичині менш тривалим був період тоталітарного режиму і, відповідно, колгоспно-радгоспного способу організації виробництва, а старші жителі регіону ще пам'ятають часи, коли володіли власною землею і маєтком;

- політичними передумовами, оскільки саме тут було обрано перші демократичні ради, взято курс на проведення аграрних перетворень, передусім земельної реформи, запропоновано перші програми приватизації землі і майна;

- економічними, пов'язаними з відмінностями регіону (низький рівень землезабезпеченості сільських жителів, менші розміри колективних і державних сільськогосподарських підприємств, безперспективність колективних форм господарювання в гірській і передгірській місцевостях);

- соціальними чинниками, якими були низька оплата праці та високий рівень ведення особистих підсобних господарств, що забезпечувало основну частку доходів селянських сімей;

– демографічними особливостями (більший склад селянських сімей, краща вікова структура сільського населення, що давало змогу вести самостійне господарство) [73, с. 49-50].

Більш поширеними стали спільні господарства батьків і дітей: фермерські господарства "Геліос" та "Водолій-55", "Приймак" Городенківського, "Вікторія" Калуського, "Прометей" Коломийського, "Заріччя" та "Мірчина" Косівського, "Тиблевич" та "Янкевич", "Бурачок Віктора" Рогатинського, "Нива" та "Персей агро" Тисменицького районів [56, с. 237].

Основне концептуальне положення становлення і розвитку фермерства – це необхідність формування господарств товарного типу, розширення обсягів виробництва продукції рослинництва і тваринництва, збільшення площ землекористування до оптимальних розмірів за рахунок оренди та успадкування земельних паїв.

Більшість тих, що бажають створити фермерське господарство, не мають стартового капіталу. Виникають труднощі, зумовлені високими банківськими відсотками та неприйнятними умовами для отримання кредиту.

В Україні створено державний фонд підтримки фермерських господарств – державну бюджетну установу, яка виконує низку функцій щодо реалізації державної політики підтримки розвитку фермерських господарств за допомогою надання поворотної фінансової підтримки і подальшого забезпечення повернення бюджетних коштів. Це один з дієвих механізмів державної підтримки фермерських господарств. Відповідно до Закону України "Про фермерське господарство" кошти Українського державного фонду підтримки фермерських господарств можуть розподілятися між новоствореними фермерськими господарствами та фермерами з окремими садибами як на безповоротній основі, так на поворотній основі.

З 1997 р. (з часу введення в обіг гривні) Івано-Франківським обласним відділенням Українського державного фонду підтримки фермерських господарств 146 господарствам виплачено кошти для виготовлення проектів

щодо відведення земельних ділянок для ведення фермерського господарства на суму 51,4 тис. грн., 21 господарству частково сплачено 90,1 тис. грн. процентних ставок за користування кредитами банків, 196 господарствам надано пільгових кредитів на суму 3 млн. 385,3 тис. грн., 51 господарству частково компенсовано витрати на придбання сільськогосподарської техніки та будівництво тваринницьких приміщень на суму 2 млн. 398,7 тис. грн. Крім того, 17 господарств отримали пільговий кредит в сумі 783,7 тис. грн. з Українського державного фонду підтримки фермерських господарств. Таким чином, за вказаний період фінансовою підтримкою скористалось 431 фермерське господарство на загальну суму 6 млн. 709,2 тис. грн.

Кількість фермерських господарств, що мають в обробітку земельні ділянки до 100 гектарів, з 2007 р. скоротилася на понад 20 %, тобто загалом спостерігаємо своєрідне масштабування діяльності в галузі.

Сьогодні у структурі виробництва сільськогосподарської продукції у всіх категоріях господарств частка фермерських господарств незначна – на рівні 4-5 % на рік. Основний обсяг сільськогосподарської продукції фермерських господарств виробляється у рослинництві – більше 90 %.

Одна з найбільших проблем розвитку фермерства – це мала частка впровадження технічних інновацій та загальне відставання технологій сільського господарства, адже такі технології та відповідне технічне забезпечення досить дорогі для невеликих фермерських господарств.

Інтеграцію фермерських господарств в організований ринок гальмує, за твердженням Л. Б. Гнатишин, галузевий дисбаланс і диспаритет цін в аграрній сфері, крім того, фермерський уклад порівняно з іншими формами господарювання на сьогодні залишається низько технологічним [74, с. 29].

На 2018-2020 роки у концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації виокремлено основні причини, які гальмують розвиток фермерських господарств: низька конкурентоспроможність та рентабельність сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах; низький рівень технологічного та технічного забезпечення; високий рівень

безробіття та міграція сільської молоді; низькі доходи сільських жителів; нерозвинутість соціальної інфраструктури; відсутність цілеспрямованої державної підтримки фермерських господарств, що обробляють сільськогосподарські угіддя площею до 100 га; недостатні можливості залучення інвестицій для забезпечення розвитку фермерських господарств; складність залучення земельних ділянок для кредитування на умовах іпотеки; недосконалість логістики, а також інфраструктури на ринку; складність процесу набуття у власність земельних ділянок; складні умови розвитку сільськогосподарської кооперації; низька конкурентоспроможність фермерських господарств, порівняно з агрохолдингами, щодо орендної плати за користування земельних паїв; низька інформованість фермерських господарств стосовно умов конкурентного середовища, цінової політики, збуту продукції на вітчизняних та міжнародних ринках [75]. Наведені чинники негативно впливають на ефективний розвиток фермерських господарств у регіоні.

Одним із пріоритетних напрямів розвитку фермерства є створення сімейних фермерських господарств. За висновком І. Б. Яціва, суспільство зацікавлене у створенні сімейних фермерських господарств на базі найрозвиненіших господарств населення [76, с. 295]. Цьому сприяє сектор, який вважається основою сільського соціуму, сільськогосподарських товаровиробників, особливо ферми зі статусом сімейних господарств [74, с. 29]. Зазначена форма господарювання покликана забезпечувати екологічні технології виробництва, випуск асортименту продукції відповідно до потреб споживачів, зростання рівня зайнятості сільського населення.

Важливим для розвитку фермерських господарств є забезпечення: ресурсної стратегії, формування відповідної нормативно-правової бази, створення на державному рівні ефективного системи оподаткування та кредитування, фінансової підтримки, стимулювання розвитку тваринництва, залучення коштів місцевих бюджетів об'єднаних територіальних громад.

1.3. Методика дослідження розвитку фермерських господарств

Сучасний стан розвитку вітчизняного сільського господарства характеризується поступовим зростанням ролі фермерських господарств, які є однією з ефективних форм господарювання на селі, забезпечують раціональне використання матеріальних та трудових ресурсів, збільшення обсягу і асортименту сільськогосподарської продукції, мають малий обсяг витрат та високу оборотність капіталу [77]. На сьогодні фермери не становлять економічно значущої частки виробників сільськогосподарської продукції (наприклад, у 2017 р. питома вага фермерських господарств щодо всіх аграрних виробництв становила 8,7 %, а частка у сільськогосподарських підприємствах – 15,5 % [78], що разом зі зростанням обсягів виробництва свідчить про неповне використання їхнього потенціалу та наявність перешкод розвитку.

Систематизація таких причин передбачає врахування таких чинників, як різноманітність фермерських господарств, особливості їхнього функціонування та розвитку, системи управління і підходи до прийняття рішень тощо. Також варто зауважити, що процес розвитку фермерських господарств має виражений еволюційний характер, тобто різні фермери як учасники ринку сільськогосподарської продукції можуть знаходитись на різних етапах становлення. Тому обов'язковим завданням є визначення методики дослідження розвитку фермерських господарств, що дасть можливість окреслити напрями удосконалення, здійснити оцінку темпів зростання і показників обсягів розвитку, виявити основні тенденції ринку та з'ясувати причини відхилення.

Для комплексного аналізу господарської діяльності фермерських господарств необхідно повністю розкрити особливості їхнього формування і функціонування з огляду участі (частки) в сільському господарстві регіону.

Комплексний аналіз потребує "застосування сукупності методичних засад, методів, підходів і принципів дослідження, різних програм, що дозволяють вивчити стан розвитку фермерства, його динаміку, взаємозв'язки і

взаємозалежності, реакцію на зміни зовнішнього середовища, визначити резерви та достатньо обґрунтувати перспективи їх розвитку" [79, с. 79].

У процесі вивчення розвитку фермерських господарств у регіоні необхідно розробити методологію дослідження.

Методологія (грец. *methodos* – спосіб пізнання й *logos* – вчення) – трактується як концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища [80, с. 23]. Основні методологічні засади розвитку фермерських господарств представлені на рис. 1.2.

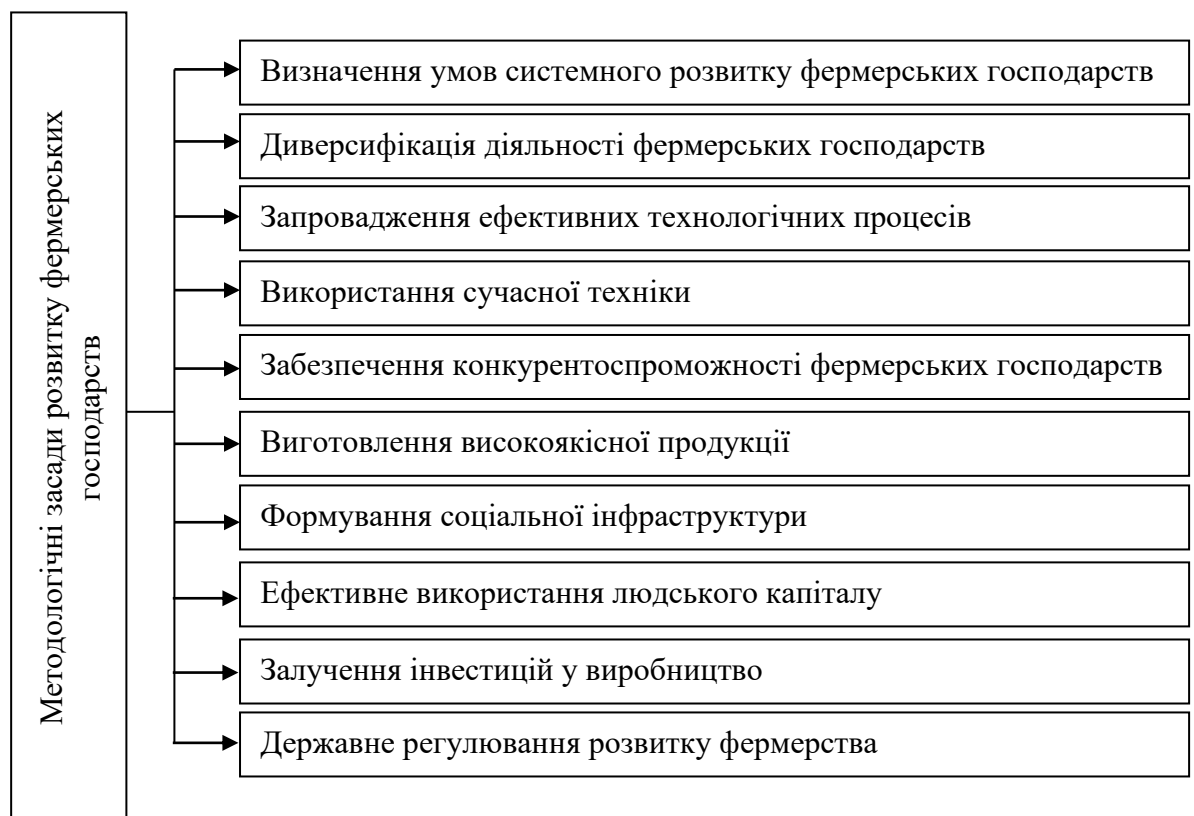

Рис. 1.2. Методологічні засади розвитку фермерських господарств *

* Джерело: Розроблено автором.

Визначення умов системного розвитку фермерських господарств. Фермерське господарство – це система взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, де утворюються зв'язки між суб'єктом господарювання, державою та споживачем кінцевих результатів діяльності.

Системне вивчення діяльності ферм дасть можливість сформувати взаємоузгоджену систему розвитку фермерських господарств. За допомогою системного дослідження проблем, що пов'язані із формуванням фермерства, можна детально з'ясувати особливості їх утворення, причини виникнення та створити заходи для усунення. Тому основою дослідження розвитку фермерських господарств має бути системний підхід, що забезпечить можливість розгляду усіх елементів системи.

Диверсифікація діяльності фермерських господарств. Для збільшення діяльності, зростання прибутку, утримання позицій на ринку, збереження іміджу фермерське господарство змушене розширювати діапазон видів виробництва товарних груп.

Фермерські господарства потребують пошуку нових шляхів підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, оскільки існує високий ризик не отримати бажаної прибутковості та рівня рентабельності. Саме диверсифікація діяльності фермерських господарств допоможе вирішити проблеми, пов'язані із забезпеченням робочих місць населення, ефективним використанням фінансових і земельних ресурсів, екологічною безпекою й охороною навколишнього середовища та ін. Різні рівні диверсифікації є інструментами політики розвитку сільської місцевості, будучи своєрідним мультиплікатором.

Диверсифікація – це певна системність, яка об'єднує різні підсистеми, такі як: економічні, політичні, галузеві та інші. Для того, щоб досягнути високих результатів у діяльності фермерських господарств, потрібно упорядкувати та систематизувати підсистеми.

Запровадження ефективних технологічних процесів. Усі сфери сільського господарства потребують застосування нанотехнологій. Для стабільного розвитку фермерських господарств потрібно зміцнювати економічну та технологічну безпеку шляхом запровадження новітніх прогресивних технологій. Новітні технології передбачають мінімізацію витрат та максимальне зростання прибутку суб'єктів господарювання. Сучасний стан розвитку господарств

диктує необхідність підвищувати показники ефективності виробництва продукції шляхом запровадження прогресивних енерго- і ресурсозберігаючих технологій для всіх груп аграрних виробників, у т.ч. і фермерських господарств.

Застосування інноваційно-технологічних процесів у діяльності підвищить її результативність. Використання інтенсивних технологічних процесів для ведення вітчизняного сільськогосподарського виробництва може забезпечити значне зростання виробництва валової продукції, збільшити якість, зменшити витрати ресурсів, що впливатиме на підвищення ефективності та прибутковості фермерства.

Використання сучасної техніки. Під впливом технічного прогресу відбувається значна зміна якісних характеристик технічного обладнання, яке надходить до суб'єктів господарювання, зростають виробничі потужності і продуктивність машин у моделях, де використовуються комп'ютерні технології, оновлені електронні, гідравлічні та пневматичні системи. Для того, щоб ефективно функціонувати та виробляти якісну сільськогосподарську продукцію у конкурентному середовищі, фермерські господарства мають бути забезпечені сучасною технікою, оскільки це дозволить досягти високих результатів у процесі господарювання та збільшити екологічну стійкість ґрунтів [81, с. 38].

Посилення технічної оснащеності дасть можливість підвищити якість і надійність техніки та здійснити технічне переоснащення господарств. Технічна оснащеність впливає на якісні показники виконання робіт, збільшення урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин. Тому для досягнення економічної ефективності результатів господарювання, а також виробництва сільськогосподарської продукції фермерські господарства повинні використовувати у своїй діяльності новітню ресурсозберігаючу та екологоохоронну техніку.

Забезпечення конкурентоспроможності фермерських господарств. Для того, щоб успішно функціонувати на ринку товарів і послуг фермерське

господарство має стати конкурентоспроможним. Вироблені та реалізовані сільськогосподарські продукція і послуги за технологічними, ціновими, якісними характеристиками повинні бути привабливішими, ніж аналогічні товари конкурентів.

Конкурентоспроможність суб'єкта господарювання – це його потенційна здатність виготовляти продукцію, яка вирізнятиметься на ринку товарів та послуг якістю і ціною для споживача. Функціонування фермерського господарства в сучасному конкурентному середовищі також залежить від обраної стратегії розвитку, яка, з одного боку відображає його сильні і слабкі сторони, позицію в галузі, а з іншого – структуру галузі, що впливає на співвідношення сил, які визначають конкуренцію в ній [82, с. 71]. Тобто конкурентоспроможність фермерського господарства – це механізм, який забезпечить оптимальне співвідношення між обсягами виготовлення і реалізацією продукції та його ресурсним потенціалом, платоспроможністю й інвестиційною привабливістю, а також виконуватиме функцію стійкого інструмента для природних й економічних ризиків.

Виготовлення високоякісної продукції. Розвиток фермерських господарств має відбуватись із врахуванням умов, які забезпечать виробництво якісної та натуральної продукції, що впливатиме на формування системи показників економічної ефективності. Фермерські господарства зарекомендували себе, як незалежний товаровиробник, що може реагувати на зміни ринку і виробляти конкурентоспроможну сільськогосподарську продукцію [83, с. 157].

Однак для подальшого успішного існування на ринку фермерства потрібно впроваджувати новітні технології та технологічні процеси, дотримуватися відповідних стандартів, здійснювати переробку та обробку для забезпечення виробництва високоякісної, а головне, екологічно чистої продукції. Запровадження сучасних технологій дасть змогу збільшити урожайність та продуктивність тваринництва, а також впливатиме на зростання обсягів виробництва продукції. Практична реалізація цих заходів надасть

можливість збільшити кількість суб'єктів господарювання на селі та виробництво сільськогосподарської продукції, покращити умови життєдіяльності і доходи сільського населення.

Формування соціальної інфраструктури. Соціальна інфраструктура села має задовольняти потреби громадян та зробити доступними соціальні послуги. Це установи, організації і фірми, які створюють для сільських жителів сприятливі умови праці та відпочинку, зокрема: заклади освіти, охорони здоров'я, культури, спорту, торгівлі, житлово-комунальне господарство, транспорт, дитячі установи, зв'язок та ін.

К. В. Прокопишак поділяє соціальну інфраструктуру на види, які охоплюють ланки, об'єднані між собою за функціональним призначенням: соціально-побутову (побутове обслуговування, громадське харчування, торгівля, житлово-комунальне господарство); соціально-оздоровчу (охорона здоров'я, фізична культура і спорт, рекреація, соціально-духовна освіта, культура і мистецтво, культові споруди); соціально-економічну (соціальне забезпечення, транспорт, зв'язок, кредитування і державне страхування) [84, с. 13].

Розвиток соціальних організацій та установ залежить від державного фінансування, а також позабюджетних коштів. А від нього – відродження населеного пункту, а також ефективність виробництва сільськогосподарської продукції.

Ефективне використання людського капіталу. Оскільки діяльність фермерських господарств значною мірою зосереджена на функціонуванні у сільській місцевості, то це дає можливість створювати робочі місця для тамтешнього населення.

Г. Прошак визначає людський капітал як запас розвинутих чи нагромаджених у результаті інвестицій якостей людини, що вона використовує в діяльності для одержання матеріальних і нематеріальних вигод [85, с. 12].

Американські вчені Дж. Грейсон і К. О'Делл вказують на людський капітал, розуміючи його, як "економічну категорію, яка характеризує

сукупність сформованих і розвинутих унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їх власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів свого власника та національного доходу" [86, с. 196].

Інвестиції, що вкладаються у людський капітал, окупуються у вигляді кваліфікованої та продуктивної праці. Тому обов'язок керівників сільськогосподарських підприємств – це не тільки контроль за виконанням працівниками посадових інструкцій, але й врахування їхніх прагнень у майбутньому, тобто ким вони себе бачать на цьому підприємстві.

Залучення інвестицій у виробництво. Успішне функціонування фермерських господарств та збільшення обсягів виробництва забезпечують інвестиції. Основним напрямки інвестування фермерських господарств є: будівництво споруд, об'єктів соціальної сфери, закупівля технологічного обладнання, створення або купівля необоротних активів, придбання часток у капталі інших підприємств, банківські вклади та ін.

Оптимізація впливу інвестиційної діяльності в сільському господарстві на соціально-економічний розвиток території передбачає створення нових робочих місць, підвищення продуктивності праці, зростання рівня заробітної плати, упровадження екологічно безпечних технологій виробництва, забезпечення продовольчої безпеки регіонів [87 с. 17]. Джерела фінансування інвестицій у розвитку фермерських господарств регіону – це власні, залучені та державні кошти.

Державне регулювання розвитку фермерства. Пріоритетною основою розвитку фермерського господарства є регулювання з боку державних органів влади. Здійснення державного контролю щодо становлення фермерства полягає у дотриманні чинного законодавства. Створення механізму регулювання фермерства дозволить забезпечити ефективний розвиток.

У сільському господарстві завжди виникають нові проблеми, перешкоджаючи розвитку, тому їх потрібно вирішувати шляхом поєднання

ринкових важелів із державним регулятором впливу. Створення програм державної підтримки фермерів сприятиме саме належному розвитку. Одним з таких заходів може бути програма фінансової підтримки для тих фермерів, які лише починають або тих, що вже існують. Це допоможе фермерським господарствам стати основними виробниками сільськогосподарської продукції у країні.

Дослідження будь-якої економічної сфери діяльності здійснюється за допомогою відповідних методів. Метод (грец. *methodos* – спосіб пізнання) – це "сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретного завдання" [88, с. 11].

Для дослідження розвитку фермерських господарств використовувалися загальнонаукові та специфічні методи, а саме:

- системний – дозволяє розглянути системність процесу формування та розвитку фермерських господарств;
- індукції та синтезу – застосовують під час узагальнення даних про об'єкт дослідження;
- дедукції та аналізу – використовують для вивчення основних елементів господарської діяльності фермерського господарства при розчленуванні їх на окремі частини;
- абстрактно-логічний – для формування теоретичних узагальнень та висновків;
- історичний – використовують з метою вивчення досвіду формування і функціонування фермерських господарств у хронологічній послідовності;
- ряди динаміки – за допомогою цього методу можна охарактеризувати динаміку розвитку фермерських господарств у часі;
- соціологічний – застосовують для опитування (анкетування) фермерських господарств;
- структурний – використовують для поділу сукупності фермерських господарств відповідно до визначених параметрів, з'ясування пропорцій і зв'язків між окремими елементами;

– групування – застосовують при розподілі господарств на групи за характерними ознаками;

– монографічний і системного аналізу – використовують для вивчення і аналізу виробничо-господарської діяльності фермерських господарств;

– розрахунковий, порівняльний і графічний – для аналізу стану та тенденцій розвитку фермерських господарств, а також для наочного відображення одержаних результатів;

– метод експертних оцінок – дає можливість залучити висококваліфікованих фахівців для одержання висновків щодо оцінки економічних явищ і зв'язків;

– розрахунково-конструктивний та експериментальний – застосовують при розробці заходів державного регулювання фермерських господарств;

– економіко-математичний метод – використовують з метою розробки моделей оптимізації виробничих характеристик фермерських господарств регіону.

Крім методів, важливе місце у формуванні методології дослідження займають наукові підходи. Підхід – це сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого, що-небудь, ставлення до кого, чого-небудь [89, с. 125]. Для дослідження розвитку фермерських господарств можна застосовувати такі основні наукові підходи: системний, синергійний, інноваційний, гуманістичний та комплексний.

Системний підхід допомагає сформулювати результати дослідження. Він передбачає розгляд фермерських господарств, як одну загальну систему з врахуванням усіх взаємозв'язків та взаємозалежностей, що виникають між ними, а також вплив різноманітних факторів. Системний підхід спрямований на отримання позитивного соціально-економічного результату [81, с. 40].

Синергійний підхід у фермерських господарствах застосовують для дослідження та вивчення різноманітних аспектів ефективного використання ресурсів, формування і розвитку.

Інноваційний підхід полягає у пошуку сучасних методів подальшого розвитку фермерських господарств, а також у застосуванні новітньої модернізованої техніки та процесів виробництва.

Гуманістичний підхід – це виокремлення людини, як центрального елемента у системі формування і розвитку фермерських господарств, та забезпечення її соціального розвитку (збільшення рівня зайнятості і безпеки, збільшення розміру заробітної плати, зменшення навантаження, фізичної праці та ін.). Застосування комплексного підходу дозволяє всесторонньо дослідити всі складові та процеси, пов'язані з формуванням і розвитком фермерства на всіх його етапах.

Важливим елементом методики дослідження розвитку фермерських господарств є принцип. Принцип – це сукупність керівних ідей, вихідних положень, орієнтирів, що спрямовані на досягнення оптимальних, стабільних результатів будь-якої діяльності [90, с. 27]. До основних принципів можна віднести такі, як: безперервності, історизму, диференціації, інноваційно-інвестиційний, законності, стимулювання, платоспроможності, етичний, рівноправності, екологічний.

Принцип безперервності передбачає функціонування фермерських господарств, як постійного процесу, що регулярно повторюється. Принцип історизму забезпечує вивчення та врахування досвіду попередніх років щодо формування і розвитку фермерських господарств у світлі подальших подій. Принцип диференціації ґрунтується на структурних змінах виробництва сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах, що запобігає зниженню виробництва в галузях.

Інноваційно-інвестиційний принцип – це пошук та реалізація нових науково-технічних програм, інвестування в дослідження, розробка та впровадження сучасних технологій з метою зменшення витрат та збільшення прибутку під час здійснення господарської діяльності фермерських господарств.

Принцип законності передбачає функціонування фермерських господарств відповідно до чинних вимог законодавства. Принцип стимулювання полягає в організації економічних заходів щодо мотивації трудової діяльності фермерських господарств, що спрямовані на розвиток господарської діяльності. Принцип платоспроможності суб'єктів господарювання передбачає зможу фермерських господарств сплачувати податки та збори, а також інші види виплат.

Етичний принцип – це охорона навколишнього середовища від впливу негативних чинників під час господарської діяльності, яку здійснюють фермерські господарства. Принцип рівноправності забезпечує рівні права у процесі здійснення господарської діяльності громадян, юридичних осіб, територіальних громад.

Екологічний принцип базується на екологічній безпеці та рівновазі всіх господарських процесів, які відбуваються на фермерських господарствах з метою збереження екологічних умов.

Застосування методологічного інструментарію дасть можливість сільськогосподарським підприємствам та фермерським господарствам досягти високих економічних результатів у процесі господарювання.

Вищенаведені методи аналізу, дослідження стану фермерських господарств потребують застосування методів стратегічного аналізу. З метою врахування комплексної дії чинників зовнішнього та внутрішнього середовищ доцільно застосовувати один із загальноновизнаних методів стратегічного аналізу – SWOT-аналіз: у частині "S" (strengths – сильні сторони) та "W" (weaknesses – слабкі сторони) – як сильні і слабкі внутрішні сторони фермерських господарств та "O" (opportunities – можливості) і "T" (threats – загрози) – як зовнішні можливості і загрози, що надходять із їх оточення [91, с. 15]. Такий підхід робить SWOT-аналіз одним з пріоритетних методів для оцінки стану та розвитку фермерських господарств.

Найбільш поширеними слабкими сторонами та загрозами діяльності фермерських господарств, як правило, є недостатній рівень матеріально-

технічної бази, недосконала маркетингова політика чи її відсутність; типовими сильними сторонами і можливостями на аграрному ринку є можливість та актуальність залучення інвестицій чи об'єднання в кооперативи.

Забезпечення стабільного функціонування та розвитку збалансованого сільськогосподарського сектору регіону, що є передумовою стабільного розвитку сільськогосподарського сектору країни, не можливе без ефективної діяльності фермерських господарств. З'ясування особливостей розвитку, зокрема визначення специфіки та основних факторів, що впливають на діяльність таких господарств, дозволить реалізовувати стратегічні програми розвитку галузі та підвищувати конкурентоспроможність фермерів. З метою отримання інформації доцільною є оцінка структури та динаміки показників діяльності фермерських господарств регіону, врахування стратегічних тенденцій та традиційний аналіз результатів діяльності в межах галузі.

Для розвитку діяльності фермерських господарств Івано-Франківської області необхідно здійснити прогнозування виробництва валової продукції. З цією метою у роботі застосовано комп'ютерну програму STELLA, виробником якої є американська компанія High Performance Systems [92].

У процесі формування перспективних шляхів розвитку варто зробити оцінку розвитку середовища, у якому функціонуватимуть фермерські господарства в майбутньому. На практиці, як правило, застосовують 2 методи такого прогнозування. Перший базується на основі експертних оцінок, є достатньо простий – при доступі до інформації та наявності відповідного рівня кваліфікації і досвіду експертів. Такий метод доволі поширений через свою доступність та необхідність прогнозів розвитку як в економіці загалом, так і в сільському господарстві зокрема. Його основним і найбільшим недоліком є суб'єктивний підхід навіть за наявності групи експертів. Альтернативний метод – сучасні програмні засоби економіко-математичного моделювання, які, використавши сучасні обчислювальні потужності, вийшли на суттєво новий рівень щодо достовірності прогнозів, масивів досліджуваних даних і зв'язків між ними.

Основна складність прогнозування – це врахування взаємовпливів зміни конкретних показників виробництва сільськогосподарської продукції у межах системи. У прогнозуванні динаміки розвитку фермерських господарств основний вплив матимуть показники кількості фермерських господарств, товарної вартості продукції та її собівартості, доступних земельних ресурсів, обсягу земельних ділянок у використанні, продуктивності (родючості), обсягів використання добрив та їхньої якості, рівня цін на паливно-мастильні матеріали тощо. Значення вищенаведених показників можуть порівнюватися з рівнем цін й інфляції, аналогічними показниками інших сільськогосподарських виробників, даними експорту й імпорту аграрної продукції. Усі вказані показники варто розглядати в динаміці, адже аналізований період перевищує 1-3 роки, а чим більший період аналізується, тим більшою є достовірність прогнозу, як методу оцінки розвитку фермерських господарств. У результаті формування масивів даних отримуємо динамічну систему з потоковими показниками впливу на неї. Такий підхід системної динаміки запропонований Дж. Форрестером "об'єкт моделювання в межах прийнятої концепції представлено як динамічну систему, що складається з фондів, пов'язаних між собою потоками" [93]. "Моделі системної динаміки – це динамічні моделі зі зворотними зв'язками" [94]. "Формування моделі за методом системної динаміки здійснюється за допомогою діаграм причинно-наслідкових зв'язків" [94]. Однією з найбільш поширених програмних платформ реалізації такої системно-динамічної методології є система моделювання STELLA [95], що вперше вийшла, як пакет спеціалізованого програмного забезпечення, ще в 1985 р. і з того часу активно розвивається та є доступною на платформах Windows PC і MacOS [96] (програма розроблена відповідно до сучасних принципів системної динаміки).

Програма STELLA дає можливість вивчати та опрацьовувати оригінальні моделі систем, зокрема й економічні, а також їх досліджувати [97, с. 81–84], [98, с. 1–4], [99], [100, с. 1–7], [101], [102, с. 75], [103, с. 135–141], [104], [105, с. 121–132], [106], [107, с. 51–65], [108, с. 105].

До комп'ютерної програми STELLA внесено зібрані для фермерських господарств Івано-Франківської області статистичні дані (від 1992 до 2018 років), які спочатку опрацьовано у статистичній програмі Statistics12.

Створюючи модель у програмі STELLA, користувач формує лише конструкцію моделі, а моделюючий алгоритм і програма створюються автоматично. Створення моделі системи відбувається на двох рівнях: візуальному і математичних рівнянь. Представлений приклад дозволить оптимально дослідити процес надходження даних фермерських господарств та забезпечить створення стратегічних планів їхнього розвитку виробництва сільськогосподарської продукції.

Візуально символи чотирьох основних елементів представлені у верхньому лівому куті віконця: прямокутник (Stock) – для позначення запасу; знак крану (Flow) – для позначення потоку; коло (Convertet) – для позначення допоміжної змінної (яку можна використати для опису параметрів моделі та допоміжних залежностей, що описують систему), а також стрілка (Connector) – для позначення взаємодій між окремими змінними у моделі. Діаграму переходів будуюмо, беручи відповідні "елементи" (прямокутник, потік, коло і стрілку) з меню і переносячи їх у відповідне місце на екрані, так, як це показано на рисунку (рис. 1.3).

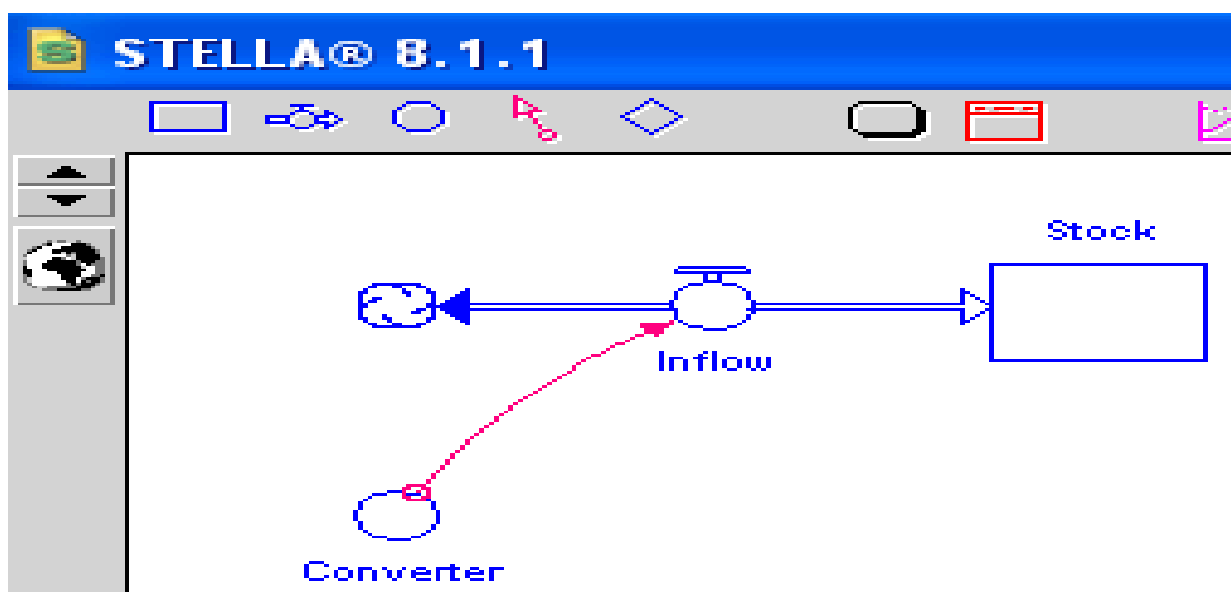

Рис. 1.3. Фрагмент вікна програми Stella

* Джерело: сформовано на основі [102].

На математичному рівні моделі системної динаміки – це системи кінцево-різницевих рівнянь, які вирішуються на основі чисельного алгоритму інтегрування з постійним DT кроком (рис. 1.4) та заданими початковими значеннями [103]. "Формування моделі за методом системної динаміки здійснюється за допомогою діаграм причинно-наслідкових зв'язків. Діаграми визначають, у яких відношеннях знаходяться між собою змінні і являють собою розмічені граfi" [103].

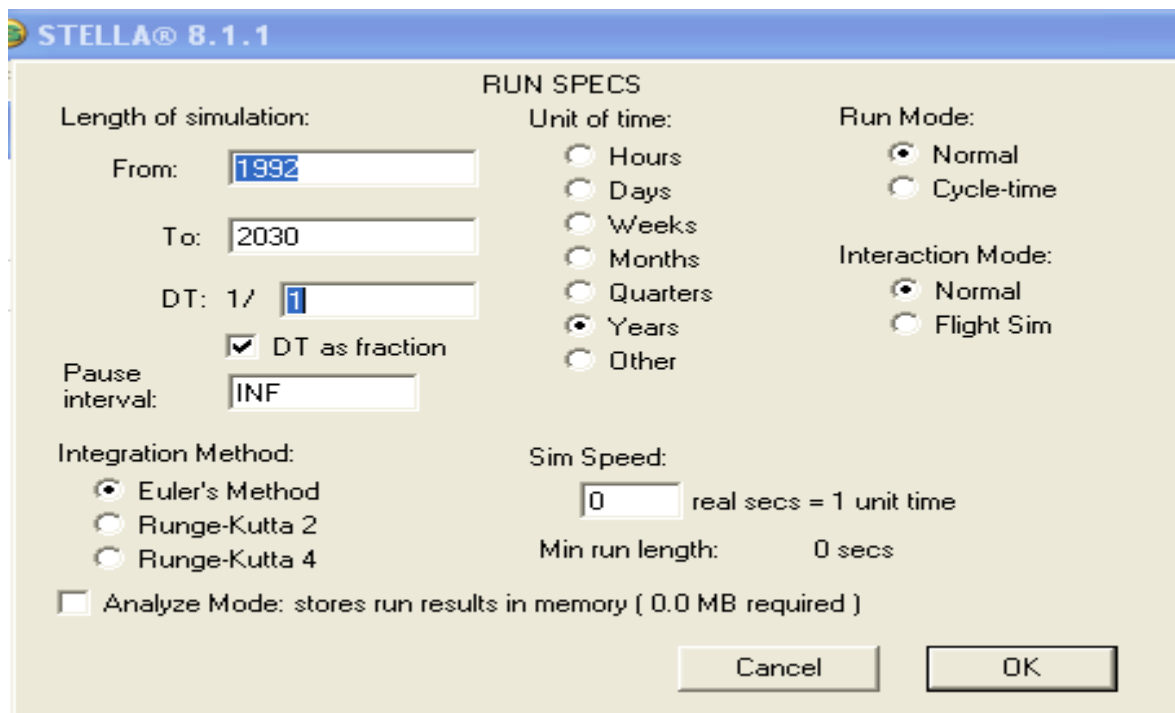
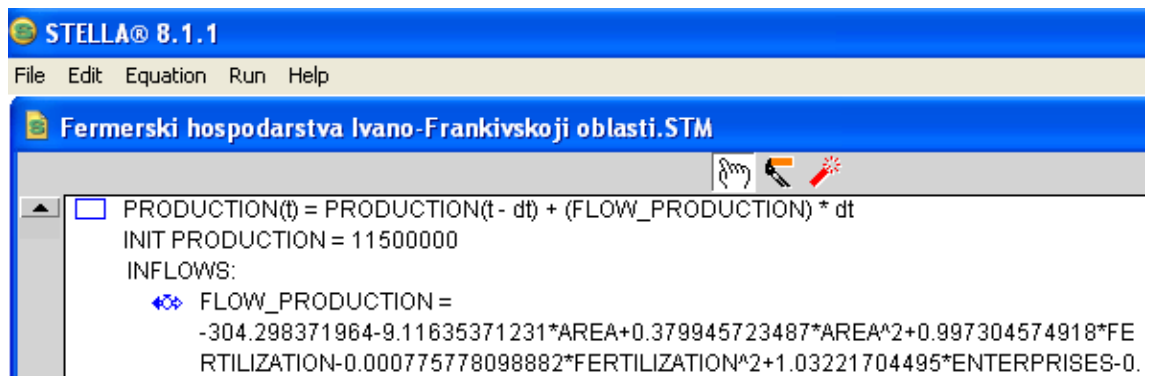

Рис. 1.4. Встановлення параметрів імітації за методом Ейлера

* Джерело: розроблено автором.

Графічна побудова елементів у структурі моделі дозволяє автоматично створювати систему кінцево-різницевих рівнянь, які описують поведінку досліджуваного об'єкта. Тобто рівень обчислених рівнянь будується у STELLi автоматично на основі поступового надходження інформації про структуру моделі і значень її параметрів. Модель функціонує на рівні детальних рівнянь, що описують поведінку досліджуваної системи. Фрагмент коду моделі запропоновано на рисунку (рис. 1.5).


```

STELLA® 8.1.1
File Edit Equation Run Help
Farmerski gospodarstva Ivano-Frankivskoji oblasti.STM
PRODUCTION(t) = PRODUCTION(t - dt) + (FLOW_PRODUCTION) * dt
INIT PRODUCTION = 11500000
INFLOWS:
  FLOW_PRODUCTION =
    -304.298371964-9.11635371231*AREA+0.379945723487*AREA^2+0.997304574918*FE
    RTILIZATION-0.000775778098882*FERTILIZATION^2+1.03221704495*ENTERPRISES-0.

```

Рис. 1.5. Фрагмент автоматично створеного коду у STELLi для прямокутника Stock змінної (PRODUCTION) із вхідним потоком Flow Production *

* Джерело: розроблено автором.

Конструкція STELLi створюється шляхом надання потрібної інформації про систему, модель якої будуємо. Утворені рівняння на етапі побудови моделі легко можуть бути поправлені чи повторені іншими дослідниками. Тим більше, що результати імітації представлені у вигляді графіків і таблиць, які показують поточні значення деяких змінних величин у процесі імітації.

При використанні методів і моделей системної динаміки можна змінювати формат параметрів та використовувати різні математичні, логічні й інші функції, які вбудовані до STELLi в іконі BUILTINS (рис. 1.6), зокрема ROUND (для заокруглення виразу до цілого числа), MAX, MIN (для максимального та мінімального значень виразів), MEAN (для вираховування середньої арифметичної величини), SUM (для арифметичної суми виразів), LOGN (для розраховування натурального логарифму виразу), DELAY (для повернення спізнених значень за рахунок використання сталого спізнення), TIME (для враховування зміни часу) та інші [102].

Про доцільність прогнозування виробництва валової продукції на сільськогосподарських підприємствах стверджують у своїх дослідженнях І. Баланюк, І. Козак, Д. Шеленко, С. Баланюк та І. Козак-Баланюк, які зазначають, що підвищення виробництва валової продукції сільського господарства аграрними підприємствами України надзвичайно важливе, тому

прогнозування валової продукції сільського господарства у всіх формах господарювання аграрних підприємств є актуальним [109 с. 159].

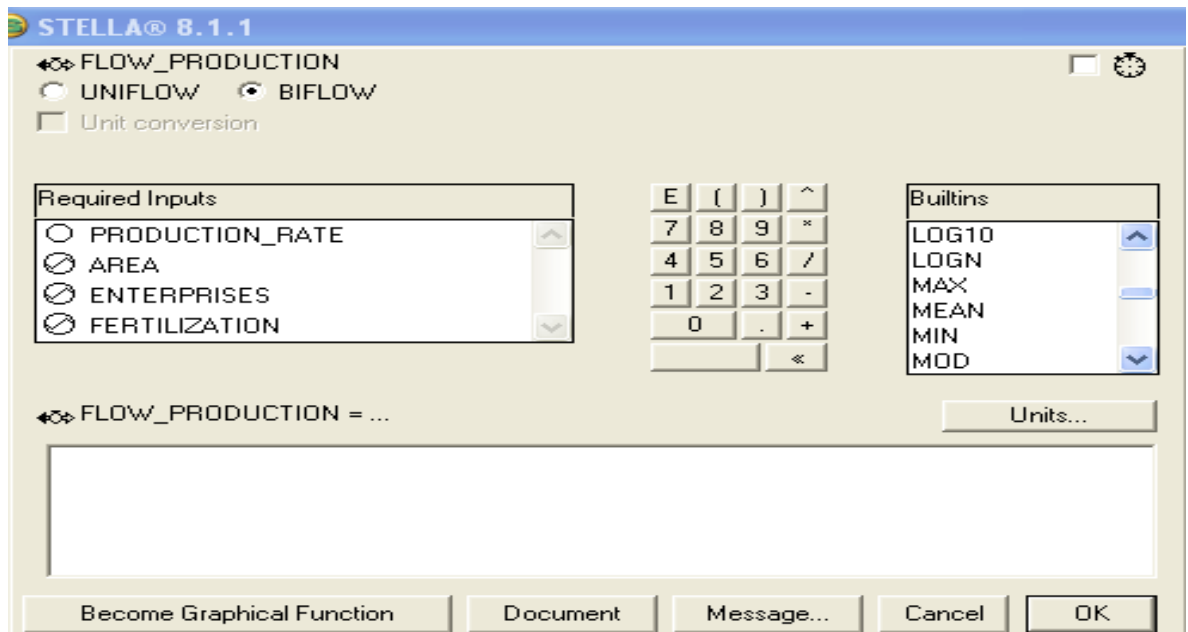

Рис. 1.6. Можливість вибору функцій BUILTINS у програмі STELLA *

* Джерело: розроблено автором.

Після впровадження даних можемо отримати результати у вигляді графіків (рис. 1.7), (рис. 1.8).

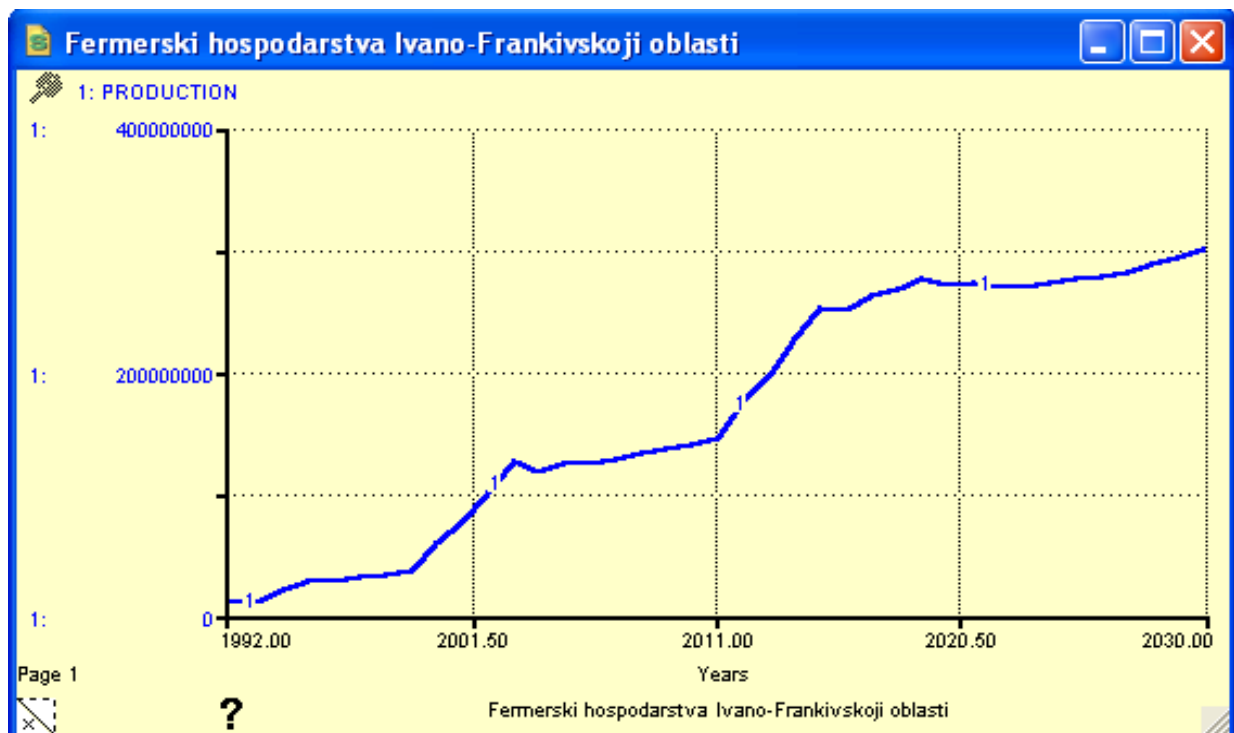

Рис. 1.7. Вигляд рисунку у програмі STELLA *

* Джерело: розроблено автором.

Також існує можливість зазначити дані з 2018 р., за якими була верифікована модель у таблиці (рис. 1.8.). Бачимо затемнені дані (269601812,43) для 2018 р., на основі яких була зверифікована модель, а також значення (302455456 грн.) аналізованого параметру у 2030 р. здійсненого прогнозу. Для прогнозованих величин PRODUCTION бачимо спеціальний знак, який розділяє тисячні величини).

Years	PRODUCTION
2018	269†601†812.43
2019	278†244†262.01
2020	272†825†144.06
2021	274†199†662.72
2022	272†294†754.38
2023	271†975†708.76
2024	275†852†859.00
2025	277†720†344.19
2026	280†575†595.15
2027	282†970†852.79
2028	290†687†236.81
2029	295†926†603.39
Final	302†455†456.00

Рис. 1.8. Прогноз можливих змін аналізованого параметру *

* Джерело: розроблено автором.

Діяльність фермерських господарств, які функціонують у ринкових умовах, в основному залежить від ресурсного забезпечення, що відіграє головну роль у виробництві сільськогосподарської продукції. У зв'язку з цим для здійснення прогнозування ми обрали такі змінні, як: площа сільськогосподарських угідь (AREA), внесення мінеральних добрив на 1 гектар посівних площ (FERTILIZATION), кількість фермерських господарств (ENTERPRISES) і валова продукція сільського господарства (PRODUCTION).

Як бачимо, для моделювання у програмі STELLA, як у і в Statistics 12, вибрано 4 змінні, що статистично були найбільш достовірні, у яких встановлена межа істотності $p \leq 0,05$ (тобто лише ті змінні, у яких результат оцінюється, як статистично достовірний).

STELLA (Structural Thinking, Experiential Learning Laboratory with Animation) – це новаторська модель для України, яка використовується для будови прогностичних комп'ютерних моделей і базується на теорії системної динаміки. Програма STELLA вдало поєднує математичні диференціальні рівняння і добре розвинений графічний інтерфейс [99], [101], [102], [109].

Використання максимально широкого спектра методів дослідження дає змогу отримати всебічний і різносторонній результат, зменшити вірогідність впливу похибок і неточностей, отримати суттєво вищу ефективність запропонованих заходів і висновків на практиці.

Висновки до розділу 1

Вивчення теоретичних і методичних основ розвитку фермерських господарств уможливило такі узагальнення:

1. Фермерське господарство розглядаємо, як форму підприємництва в сільському господарстві у вигляді самостійного суб'єкта господарювання з можливістю набуття прав юридичної особи. Таке господарство представлено окремим громадянином чи сімейно-трудоим об'єднанням, життя і побут яких пов'язані з виробництвом, переробкою, реалізацією сільськогосподарської продукції, спрямованої на одержання доходів за принципом економічної вигоди. Головними рисами фермерського господарства є: вільна підприємницька діяльність, що базується на економічній взаємовигоді; приватна форма власності на засоби виробництва; виробнича відособленість та функціонування зі статусом юридичної особи; нечітко виражений поділ праці.

2. У сучасних умовах господарювання фермерські господарства відіграють важливу соціально-економічну роль щодо функціонування аграрного сектору економіки країни та забезпечення продовольчої безпеки держави, незважаючи на те, що формування і розвиток малих форм аграрних господарств на сьогоднішній день відбуваються в умовах самовиживання. Фермерські господарства утворилися в результаті роздержавлення і розпаювання сільськогосподарських земель та виходу їхніх майбутніх власників з великих сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм власності. Важливість цієї форми господарювання зумовлена виробництвом сільськогосподарської продукції, ефективним використанням ресурсів та створенням робочих місць для найманих працівників.

3. Правовою основою для розвитку фермерства на початковому етапі було прийняття Закону України "Про селянське (фермерське) господарство" у 1991 р. На сьогоднішній день функціонування фермерських господарств регламентують кілька законодавчих документів, зокрема: Конституція України, Земельний Кодекс України, Господарський Кодекс України, Закони України: "Про фермерське господарство", "Про оренду землі", "Про землеустрій" та інші нормативно-правові акти.

4. Сучасне фермерство у вигляді фермерського господарства може мати чотири організаційно-правові форми: юридична особа (фермерське господарство), юридична особа (сімейне фермерське господарство), фізична особа-підприємець (фермерське господарство), фізична особа-підприємець (сімейне фермерське господарство). Серед способів утворення фермерського господарства виокремлюють: розширення особистих селянських господарств; одержання земельного наділу із земель запасу за наявності власного і залученого капіталів; вихід з колективних сільськогосподарських підприємств власника із земельним та майновим паями; створення в межах сільськогосподарських підприємств, які володіють необхідною матеріально-технічною базою.

5. Принципи, на основі яких здійснюється діяльність у фермерських господарствах, це: вільний вибір діяльності; добровільне залучення ресурсів юридичних та фізичних осіб без порушення законодавства; самостійність у здійсненні господарської діяльності; можливість найму працівників; вільне розпорядження чистим доходом; можливість здійснення зовнішньоекономічної діяльності; повна відповідальність за результати своєї діяльності.

6. Розвиток фермерських господарств є складним процесом, який у конкурентному середовищі пройшов кілька етапів: перший етап (1990–1991 рр.) – процес приватизації землі і передачі її у власність колективних сільськогосподарських підприємств, початковий етап становлення фермерських господарств в Україні; другий етап (1996–1999 рр.) – масове створення фермерських господарств, виділення сільськогосподарських земель для постійного користування і запровадження механізмів бюджетної підтримки; третій етап (1999–2001 рр.) – прийняття у 1999 р. указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" та у 2001 р. нового Земельного кодексу, які стали додатковим поштовхом для подальшого розвитку фермерства; четвертий етап (з 2009 р. і до цього часу) – скорочення кількості фермерських господарств на 21 % при збільшенні площ землекористування на 9,5 % та валової продукції на 107 %.

7. Основними методологічними засадами розвитку фермерських господарств є: визначення умов системного розвитку фермерських господарств, диверсифікація діяльності фермерських господарств, запровадження ефективних технологічних процесів, використання сучасної техніки, забезпечення конкурентоспроможності фермерських господарств, виготовлення високоякісної продукції, формування соціальної інфраструктури, ефективне використання людського капіталу, залучення інвестицій у виробництво, державне регулювання розвитку фермерства.

8. Для дослідження розвитку фермерських господарств необхідно використовувати такі загальнонаукові та специфічні методи, як: системний, індукція, синтез, дедукція, аналіз, абстрактно-логічний, історичний, ряди

динаміки, соціологічний, структурний, групування, монографічний і системний аналіз, розрахунковий, порівняльний, графічний, експертна оцінка, розрахунково-конструктивний, експериментальний, економіко-математичний.

9. Серед основних наукових підходів дослідження розвитку фермерських господарств виокремлено: системний, синергійний, інноваційний, гуманістичний та комплексний. Важливими принципами дослідження зазначеного процесу визначено: безперервність, історизм, диференціацію, інноваційно-інвестиційний, законність, стимулювання, платоспроможність, етичність, рівноправність, екологічність.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ТРАНСФОРМУВАННЯ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

2.1. Роль фермерських господарств у регіональному розвитку сільського господарства

На сучасному етапі розвитку українського аграрного сектору особливого значення набувають питання ефективності функціонування суб'єктів малого підприємництва, зокрема фермерських господарств. Це зумовлено зростанням ролі зазначеного сегменту сільськогосподарського виробництва не лише через необхідність продовольчого забезпечення, а й участь у процесах, які тісно пов'язані з розбудовою сільських територій. Крім того, практика функціонування фермерських господарств вказує на те, що вони порівняно з потужними сільськогосподарськими підприємствами не потребують великих витрат і забезпечують високу оборотність капіталу при мінімальному рівні ризику, а це робить їх конкурентними (з точки зору розвитку малого бізнесу).

Проте невеликим фермерським господарствам важко конкурувати на сучасних ринках сільськогосподарської продукції, адже фермери пропонують невеликі партії товарів, часті випадки продажу продукції "з поля", часто без обробки, до вимог існуючих стандартів. Водночас, ціна на таку продукцію, може бути меншою за ринкову та мати негативний вплив на кінцеві фінансові результати. Тобто спостерігаємо сильні та слабкі сторони, які в сукупності визначають роль і місце сучасних фермерських господарств у економічній системі країни та її регіонів.

Для промислово розвинених країн сільське господарство, як правило, є дотаційною галуззю, яка характеризується незначним обсягом у загальному ВВП країни, та суттєвими обмеженнями через торговельні бар'єри. Головною ціллю галузі в таких країнах є "забезпечення зайнятості населення в сільській місцевості та продовольчої безпеки країн" [110]. Ситуація з розвитком

сільського господарства в Україні дещо інша, адже воно є однією з важливих галузей економіки, становить значну частку експорту та частково впливає на вирішення проблем зайнятості сільського населення. Для більш повної характеристики галузі варто звернути увагу на наявність різних категорій аграрних виробників, що суттєво відрізняються між собою.

Серед переліку виробників сільськогосподарської продукції особливе місце займають фермерські господарства, що мають досить неоднозначні оцінки діяльності та впливу на галузь в цілому. Розвиток фермерських господарств продиктований насамперед соціальними чинниками, які пов'язані з розпадом колективних сільськогосподарських підприємств. Недостатньо ефективні господарства втрачали потужності, розділялись на менші, серед яких також виокремились економічно успішні та неефективні, що з часом зникали чи поглинались першими. З іншого боку, ефективні підприємства почали активно розвиватись, збільшувати масштаби (у т.ч. за рахунок залучення власників нових земельних паїв). А. С. Мохненко зазначає, що "найбільший виробничий ефект (за рівності інших умов) приватна власність на засоби і результати праці дає тоді, коли вона поєднується з працею самого власника, тобто коли він одночасно є власником, господарем і працівником [111]. У цьому випадку особистий інтерес працівника-власника реалізується в його продуктивній і ефективній праці, збуджує і стимулює трудову і творчу активність" [111]. Тобто поєднання власника-працівника-управителя в одній особі дає суттєву перевагу з-посеред інших учасників ринку. Однак ця особливість призводить до деяких труднощів, що проявляються, як обмеження розмірів таких господарств, недостатнє фінансове забезпечення їхнього розвитку, обмеження земельних ресурсів тощо. Маючи такі характеристики, фермерські господарства стають суттєвою складовою галузі не тільки через вклад у забезпечення продовольчої безпеки, але у зв'язку з формуванням робочих місць у сільській місцевості, де це питання є особливо гострим. Крім того, фермерство, як спосіб ведення сільськогосподарської діяльності, є історично найдавнішою та ключовою формою економічної активності сільського населення.

У структурно-логічній послідовності дослідження особливостей розвитку фермерських господарств прийнято виділяти чотири основні етапи: "підготовчий, виявлення впливу природно- і суспільно- географічних умов і факторів, системно-структурний аналіз, обґрунтування перспектив розвитку сільського господарства у різних категоріях господарювання" [112, с. 58].

Для підготовчого етапу характерні вибір та обґрунтування теоретичних основ – методів дослідження, його об'єкта, предмета, мети і завдань. Також здійснюється виокремлення сутнісних характеристик та подальша типологія фермерських господарств на основі характерних особливостей, визначення ролі у сільськогосподарському виробництві регіону та національній економіці загалом. Важливе місце посідає огляд літературних джерел та інших наукових розробок відповідного напрямку.

На наступному етапі необхідно визначити вплив вихідних умов та чинників впливу на розвиток фермерських господарств в регіоні з врахуванням історичних особливостей трансформаційних процесів та стадій розвитку сільського господарства області. У дослідженнях, що стосуються одного регіону, можна менше уваги приділяти таким факторам, як особливості природно-географічних умов, вплив рельєфу та клімату, адже в межах області вони матимуть несуттєві відмінності, що компенсуюватимуться традиційно сформованими галузями рослинництва, тваринництва, наприклад, в районах й області. До факторів впливу варто зараховувати демографічні характеристики (загальна кількість населення, частка зайнятості загалом та в сільському господарстві зокрема), рівень матеріально-технічного забезпечення, структура інвестицій та наявність і рівень розвитку інфраструктури [113, с. 18].

Третій етап, ґрунтується на структурному дослідженні особливостей розвитку фермерських господарств і потребує використання як загальнонаукових, так специфічних, зокрема економіко-математичних методів і підходів. Потрібно розглядати структурні та динамічні показники щодо:

- кількості різних типів фермерських господарств;
- розмірів сільськогосподарських угідь;

- собівартості продукції та затрат праці;
- показників ефективності ведення господарської діяльності, наприклад, середніх показників урожайності чи поголів'я тварин;
- рівня товарності;
- дохідності, прибутковості та рентабельності;
- визначення додаткових функцій фермерських господарств.

Важливим є встановлення зв'язків між різними чинниками та результатами діяльності з врахуванням специфіки ведення фермерського господарювання, зокрема в межах територіальної структури сільського господарства регіону та перспектив розвитку. При визначенні територіальної структури ключовими показниками будуть "індекси спеціалізації та локалізації, а також групи показників, що визначають стан функціонування різних галузей господарювання" [114, с. 89] як в цілому по області, так і в розрізі районів.

На четвертому етапі формуються загальні висновки та наводиться можливий прогноз розвитку фермерства у розрізі функціонування сільськогосподарського сектору регіону. На основі отриманих результатів доцільно сформулювати найоптимальніші шляхи розвитку. Важливим у цьому процесі є узагальнення фактів і явищ, вибір цілей, пріоритетів та перспектив розвитку на основі отриманих висновків. Також необхідно застосовувати відповідні методи впливу у практичній діяльності фермерів. Такий метод не тільки визначає підхід до трансформацій і змін та управління ними, але є основою для комплексно-пропорційного розвитку сільського господарства [115, с. 38].

З метою відображення регіонального місця і ролі фермерських господарств у розвитку сільського господарства визначено переваги і слабкі сторони на прикладі Івано-Франківської області. Природно-кліматичні умовами Прикарпаття характеризуються сприятливим кліматом для розвитку органічного виробництва і уможливають саме виробництво саме органічної продукції, яка в умовах регіону розглядається, як один із стратегічних та перспективних напрямків розвитку аграрного сектору економіки. Проте на

думку вчених II Міжнародного Конгресу "Органічна Україна 2018", основними причинами низьких темпів розвитку органічного ринку є низька купівельна спроможність та необізнаність споживачів про переваги даної продукції над звичайною [116]. Ґрунти, повітря, водні ресурси менше зазнали порівняно з іншими регіонами негативного впливу від використання різного виду синтетичних мінеральних добрив та кормів, пестицидів, антибіотиків тощо.

У регіональному розвитку аграрного сектору фермерські господарства відіграють вагомую роль. Наприклад, обсяги виробництва продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) за 2018 р. склали 269,3 млн. грн., що становить 4,4 % від усіх категорій господарств (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Виробництво продукції сільського господарства
фермерськими господарствами, господарствами населення та
сільськогосподарськими підприємствами в Івано-Франківській області
(у постійних цінах 2010р.), млн. грн. ***

Показник	Роки						2018 р. до 2010 р., %, рази
	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
Продукція сільського господарства, млн. грн.							
Господарства населення	3614,0	3920,3	3938,3	3988,3	4037,8	4026,5	111,4
Сільськогосподарські підприємства	953,7	2045,7	1759,0	1807,0	1991,5	2081,7	2,1 рази
Фермерські господарства	84,2	188,0	169,9	199,9	230,7	269,3	3,2 ризи
Разом всі категорії господарств	4567,7	5966,0	5697,3	5795,3	6029,3	6108,2	133,7

* Джерело [117, с. 43, 174; 59, с. 44, 165].

У 2018 р. господарства населення виробили сільськогосподарської продукції на 4026,5 млн. грн. (65,9 %), а сільськогосподарські підприємства – 1812,4 млн. грн. (29,7 %). Однак, незважаючи на незначну частку фермерських господарств у виробництві продукції сільського господарства серед усіх категорій господарств, у фермерських господарствах спостерігаються найвищі темпи приросту виробництва продукції. У 2018 р. порівняно з 2010 р. приріст склав 3,2 рази, їхня частка за вказаний період зросла від 1,8 % до 4,4 % тоді, як на сільськогосподарських підприємствах приріст становив 2,1 рази, а в

господарствах населення тільки 1,1 рази, їхня питома вага навпаки скоротилася із 79,1 % до 65,9 %.

Частка категорій господарств у виробництво продукції сільського господарства, а також продукції рослинництва і тваринництва в Івано-Франківській області наведена у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Частка основних категорій господарств у виробництво продукції сільського господарства в Івано-Франківській області, % *

Категорії господарств	Роки						2018 р. до 2010 р., в.п.
	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
Продукція сільського господарства							
господарства усіх категорій	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	–
господарства населення	79,1	65,7	69,1	68,8	67,0	65,9	-13,2
сільськогосподарські підприємства	19,0	34,3	30,9	31,2	33,0	34,1	15,1
фермерські господарства	1,8	3,2	3,0	3,4	3,8	4,4	2,6
Продукція рослинництва							
господарства усіх категорій	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	–
господарства населення	81,9	62,8	69,5	65,9	62,0	62,5	-19,4
сільськогосподарські підприємства	14,3	31,3	24,8	28,0	31,4	30,0	15,7
фермерські господарства	3,8	5,9	5,7	6,1	6,6	7,5	3,7
Продукція тваринництва							
господарства усіх категорій	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	–
господарства населення	77,3	68,5	68,8	71,8	72,6	69,8	-7,5
сільськогосподарські підприємства	22,1	30,9	30,7	27,5	26,7	29,3	7,2
фермерські господарства	0,6	0,6	0,5	0,7	0,7	0,9	0,3

* Джерело [117, с. 43, 174; 59, с. 44, 165].

У структурі виробництва продукції рослинництва регіону серед всіх категорій господарств частка фермерських господарств склала у 2018 р. –7,5 %, однак має тенденцію, порівняно з 2010 р., до зростання – на 3,7 в.п. Частка виробництва продукції рослинництва на сільськогосподарських підприємствах становила у 2018 р. – 30 % і за вказаний вище період зросла на 15,7 в. п. Господарства населення за 2018 р. мали найвищу питому вагу серед усіх

категорій господарств стосовно виробництва продукції рослинництва (62,5 %), однак порівняно з 2010 р. відбувся спад на 19,4 в.п.

У структурі виробництва продукції тваринництва регіону серед усіх категорій господарств частка фермерських господарств склала у 2018 р. тільки 0,9 %, однак має тенденцію, порівняно з 2010 р., до зростання – на 3,3 в.п.

Роль фермерських господарств у регіональному розвитку сільського господарства характеризує частка деяких показників діяльності фермерських господарств серед усіх категорій господарств, які виробляють сільськогосподарську продукцію в області. До уваги взято такі показники: площа сільськогосподарських угідь, виробництво продукції сільського господарства, виробництво основних видів продукції рослинництва і тваринництва, поголів'я тварин, вартість основних засобів, забезпечення енергетичними потужностями.

Динаміка частки фермерських господарств у показниках розвитку сільського господарства Івано-Франківської області наведена у табл. 2.3. Частка, яку займають фермерські господарства у площі сільськогосподарських угідь серед усіх категорій господарств є незначною і склала у 2018 р. – 5,2 %, порівняно з 2010 р. має тенденцію до зростання (1,5 в.п.). Однак виробництво продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.), як найбільш узагальненого показника, що характеризує роль фермерського господарства у розвитку аграрного сектору регіону за 2018 р., склало 4,4 %. Тобто наявні у фермерських господарствах площі землі не забезпечують аналогічної частки продукції сільського господарства, особливо у 2010 р., коли частка складала тільки 1,8 %. Більшу частку, ніж площа сільськогосподарських угідь, фермерські господарства в регіоні за 2018 р. забезпечують: виробництво цукрових буряків – 30,4 %, забезпечення енергетичними потужностям – 23,2 % (2017 р.), первісна вартість основних засобів – 12,6 %, виробництво зернових і зернобобових, а також поголів'я овець та кіз – 10,3 %. За всіма іншими показниками, наведеними у табл. 2.3, частка фермерських господарств менша, ніж наявна площа сільськогосподарських угідь.

Дані дають можливість узагальнити, що наявні площі сільськогосподарських угідь та їхнє збільшення у фермерських господарствах ще не забезпечують адекватного випуску продукції та зростання її обсягів.

Таблиця 2.3

Частка фермерських господарств у показниках розвитку сільського господарства Івано-Франківської області, % *

Показник	Роки						2018 р. до 2010 р., в.п.
	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
Площа сільськогосподарських угідь	3,7	4,5	4,5	4,6	5,0	5,2	1,5
Виробництво продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.)	1,8	3,1	3,0	3,4	3,8	4,4	2,6
Виробництво продукції рослинництва:							
зернові та зернобобові	8,3	8,5	9,0	7,9	10,1	10,3	2,0
цукрові буряки	31,3	16,9	30,7	43,6	43,0	30,4	-0,9
картопля	0,3	0,7	0,5	0,4	0,3	0,3	0
овочі	1,4	3,7	2,4	2,2	2,0	2,0	0,6
плоди та ягоди	0,3	3,3	2,5	4,2	0,8	2,0	1,7
Виробництво продукції тваринництва:							
м'ясо	0,8	1,9	1,6	2,4	3,6	2,9	2,1
молоко	0,5	0,6	0,6	0,7	0,8	0,8	0,3
яйця	0,1	0,02	0,05	0,1	0,1	0,2	0,1
Поголів'я тварин:							
велика рогата худоба	1,0	2,0	2,3	3,4	4,4	4,2	3,2
корови	0,7	1,0	1,2	1,3	1,6	1,8	1,1
свині	1,3	1,1	1,1	1,0	0,7	0,8	-0,5
вівці та кози	2,0	5,4	7,2	11,1	10,7	10,3	8,3
коні	0,6	0,8	0,8	0,9	1,0	1,1	0,5
Первісна вартість основних засобів	...	6,7	5,3	5,6	10,9	12,6	5,9**
Усього енергетичних потужностей, к.с.	17,1	21,8	12,2	15,9	23,2	...	6,1***

* Джерело [117, с. 170, 174, 176, 178-180; 59, с. 44, 165].

** відношення 2018 р. до 2014 р.

*** відношення 2017 р. до 2010 р.

... показники державним статистичним спостереженням не проводилися.

Це означає, що фермерські господарства не забезпечують високоефективного використання земель сільськогосподарського призначення. Як стверджують М. В. Гладій та Ю. Я. Лузан, на сьогодні основною проблемою є перенасичення інтенсивними культурами структури посівних площ та нехтування сівозмінами [118, с. 13]. Оцінка позицій фермерських господарств за методом SWOT-аналізу відображена в табл. 2.4. У результаті встановлюємо, що фермерські господарства Івано-Франківської області мають низку сильних та слабких сторін, а також можливостей і загроз, які необхідно використати при прогнозах подальшого розвитку.

Таблиця 2.4

SWOT–аналіз діяльності фермерських господарств Івано-Франківської області *

Сильні сторони:	Слабкі сторони:
Забезпечення трудовими ресурсами Розширений асортимент продукції Рентабельне виробництво Достатня сировинна база Сприятливі природно-кліматичні умови Невисокий рівень конкуренції	Недостатній рівень матеріально-технічної бази Малоземельність Не розвинута маркетингова політика Негативні демографічні зміни Дороговизна кредитних ресурсів
Можливості:	Загрози:
Підвищення рівня інвестиційної діяльності Об'єднання фермерських господарств у кооперативи Удосконалення форм обліку залежно від спеціалізації, структури виробництва, збуту продукції Формування фінансового та кредитного обслуговування	Відсутність програм стратегій розвитку фермерських господарств в умовах ринку Недосконалість оподаткування та довгострокового кредитування Недостатньо коштів для погашення кредитів та кредиторської заборгованості

* Джерело: Складено автором на основі [119, с. 83].

Дані таблиці свідчать, що однією з основних причин, які перешкоджають розвиткові фермерських господарств є:

– недостатнє забезпечення матеріальними та технічними ресурсами, особливо новими зразками тракторів, комбайнів та інших технічних засобів,

оскільки оновлення основних засобів потребує значних коштів, яких у фермерів для цієї мети недостатньо;

- незначні розміри земельних ділянок, де важко застосовувати прогресивні технології, необхідні для поглибленої спеціалізації і розвитку тваринництва, особливо забезпечити вирощування кормових культур;

- необґрунтована маркетингова політика: недостатній рівень маркетингових досліджень потреб споживачів, визначення оптимальних каналів збуту продукції, забезпечення рекламної практики;

- негативні демографічні зміни, міграція працездатного населення за межі держави, у т.ч. спеціалістів середньої ланки, механізаторів, а також відтік населення, що призводить до зменшення кількості споживачів сільськогосподарської продукції;

- високі процентні ставки за кредити не дають можливість фермерам залучати кредитні ресурси для розширеного відтворення. Для покращення фінансового стану фермерських господарств потрібно удосконалити кредитну політику, суть якої насамперед полягає у спрощенні механізму отримання довгострокового кредиту [119, с. 82].

Основними можливостями фермерських господарств регіону є:

- залучення інвестицій для забезпечення розширеного відтворення за рахунок власної діяльності та інвесторів;

- об'єднання фермерських господарств у кооперативи для організації ефективного виробництва та переробки продукції, а також удосконалення економічних механізмів регулювання, створення кредитних кооперативів та спілок;

- удосконалення форм обліку залежно від спеціалізації виробництва та реалізації продукції, з метою повної та достовірної інформації про господарські процеси, майновий і фінансовий стан, прибутковість діяльності за відповідні періоди;

- розробка механізму кредитної політики підтримки розвитку фермерських господарств [119, с. 83].

Фермерські господарства з усіма складовими елементами є важливим об'єктом у загальній стратегії розвитку регіону. Це зумовлено тим, що в Івано-Франківській області переважає частка сільського населення, а тому саме тут створюються і накопичуються усі матеріальні блага та робочі місця для селян.

Аналіз процесів становлення та функціонування фермерських господарств засвідчив наявність негативних соціально-економічних тенденцій. Не вирішеними залишаються питання занепаду культурного та життєзабезпеченого середовищ у сільській місцевості. Більшість фермерських господарств не розробляє стратегічні програми і механізми довгострокового кредитування, а також немає достатньо ресурсів для погашення кредиторської заборгованості. Розробка та впровадження економічного механізму розвитку фермерських господарств має відповідати загальним умовам і напрямкам функціонування та поєднувати результати діяльності [120, с. 14]. Фермерські господарства ще недостатньо впливають на соціальний розвиток сільських територій. Адже соціальна функція фермерства є досить важливою, вона проявляється, як можливість офіційної зайнятості, легального збуту продукції, ведення підприємницької діяльності на основі володіння землею, що продовжує відповідні історичні традиції. Можливість ведення господарської діяльності у конкурентному середовищі, коли продукція виготовляється не тільки для власних потреб, а є товаром, ставить нові, суттєво вищі, вимоги до діяльності фермера.

Можливість фермерських господарств стати не тільки самодостатніми, але й отримувати прибутки є фактором мотивації та встановлення норм ефективності і результативності в сільському господарстві.

Деякі аспекти цих проблем вивчалися шляхом соціологічного опитування за допомогою відповідних анкет. У процесі дослідження було охоплено 45 фермерських господарств Івано-Франківської області та проведено соціологічне опитування для визначення подальших перспектив розвитку.

Для респондентів було запропоновано анкети (додаток А), що склалися з таких блоків:

– дані щодо господарства, термін діяльності, спеціалізація, територіальне розміщення тощо;

– дані щодо матеріально-технічного забезпечення, кількості працівників, фонду заробітної плати, обсягів виручки та витрат, у т.ч. інвестування, придбання нової техніки та соціальні потреби територіальних громад, де здійснюється діяльність;

– окремо виділено блок, де фермери запропонували напрямки покращення і розширення діяльності, перспективи і проблеми роботи, основні проблемні питання.

У результаті фермери заповнили анкети (Додаток А), які було оброблено з врахуванням можливих статистичних похибок, а також систематизовано та згруповано відповідні результати.

Опитані фермерські господарства області працюють у середньому понад 15 років (найстарше функціонує з 1996 р., найновіше створене у 2010 р.). Загальна площа обробітку опитаних фермерів – понад 25,9 тис. га. Більша частина земель в опитаних фермерських господарствах – 78 % – орендована. Існують господарства, що не мають власних земельних ділянок взагалі, а максимальна частка власної землі не перевищувала 9,5 %. Тобто сучасні фермери активно орендують земельні паї і використовують усі можливості для розширення. Важливо, що з введенням ринку сільськогосподарських земель фермерські господарства Івано-Франківської області не зможуть володіти понад 1000 га. Це стане негативним чинником, зокрема щодо стимулювання розвитку.

У середньому фермерські господарства укладають договори на оренду ділянок площею 1,2 га. Залежно від виду діяльності та розмірів фермерського господарства договори укладаються на ділянки площею від 0,2 га до 10 га. Опитані фермерські господарства уклали понад 19 тис. договорів. Вартість оренди 1 га становила від 1700 до 3500 грн за рік. Додатковими факторами впливу на ціну оренди є якість, розміщення, призначення сільськогосподарських угідь тощо. На рис. 2.1 наведено співвідношення

вартості оренди 1 га до середньої кількості договорів оренди (кількісний показник), що відповідають наведеній ціні.

Середня ціна оренди 1 га для фермерських господарств Івано-Франківської області становила 2500 грн., яка була характерною для найбільшої кількості договорів. Максимальні і мінімальні значення вартості оренди також відповідають збільшенню кількості укладених договорів, що можна пояснити специфічними, якісними характеристиками відповідних ділянок (загальної площі, розміщення та ін.).

Для сучасного українського суспільства є питання продажу сільськогосподарських земель є не просте.

Не менш складним воно є і для фермерських господарств. У співставленні з часткою орендованих земель (понад 90 %) для фермерів впровадження ринку землі має більше негативних очікувань, про що свідчать дані проведеного анкетування.

Для цього є низка причин:

– з огляду на доступність ринку зростає конкуренція та вартість землі, що негативно позначиться на спроможностях фермерських господарств, які не зможуть конкурувати з великими аграрними виробниками;

– з точки зору витрат для фермерських господарств оренда значно привабливіша за купівлю земельних ділянок;

– недостатня кількість вільних та доступних ресурсів для купівлі земельних ділянок, які знаходяться в користуванні.

Загальна вартість інших активів, якими володіють опитані фермерські господарства, становить понад 364,4 млн. грн. Серед них переважають трактори (усього 143 власних серед опитаних фермерів), комбайни (51) та вантажні автомобілі (90). Найбільше за обсягом активів, серед опитаних фермерських господарств, має ФГ "Поточище", що працює на території Городенківського району Івано-Франківської області. Вартість техніки, яка знаходиться в його розпорядженні (20 тракторів, 6 комбайнів та 14 вантажних автомобілів) сягає 73,2 млн. грн., що в розрахунку на 1 га площі становить 32,3 тис. грн. При

цьому вартість оплати за оренду землі у ФГ "Поточище" чи не найвища серед опитаних фермерських господарств – 7,8 млн. грн.

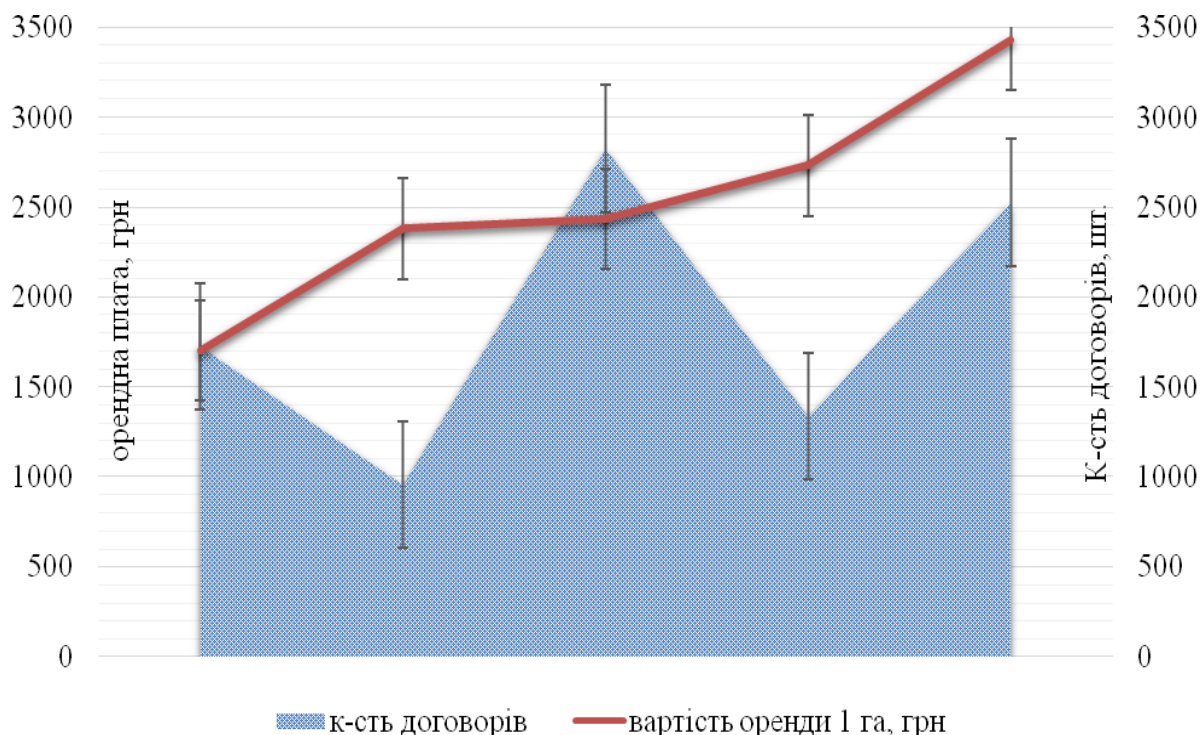

Рис. 2.1. Співвідношення кількості договорів та вартості оренди 1 га землі серед опитаних фермерських господарств Івано-Франківської області.*

* Джерело: Складено автором на основі анкетного обстеження.

Фермерське господарство "Еко-Карпати" (Долинський район), що спеціалізується на переробці молочних продуктів, має специфічну структуру активів, а саме: наявність охолоджувачів, аналізаторів молока, пастеризаторів та доїльних установок загальною вартістю понад 1,3 млн. грн. Для такого фермерського господарства (з оборотом понад 2 млн. грн в рік) важливим є підтримка держави щодо запровадження нових технологій, наявності відповідного кадрового забезпечення, зокрема зоотехніків, ветеринарів та агрономів з відповідним професійним рівнем.

Забезпечення фермерських господарств різними категоріями працівників наведено на рис. 2.2. Серед опитаних фермерських господарств кількість працівників рослинництва у 4 рази більша за кількість працівників тваринництва, що з поправкою відповідає структурі спеціалізації фермерських

господарств в Івано-Франківській області. Найбільшим за чисельністю персоналу серед опитаних було ФГ "Прометей" (Коломийський район) – 109 працівників, з яких 8 управлінців, 83 працівники рослинництва та 8 – тваринництва, 10 механізаторів та інших працівників (на 38 од. техніки, у т.ч. тракторів, комбайнів, вантажних і легкових авто). Володіючи значною кількістю працівників (загальна сума нарахованої заробітної плати за рік – 7989 тис. грн.) у фермерському господарстві, виокремлюють таку основну проблему, як брак кваліфікованих кадрів. Проблема відповідного кадрового забезпечення декларується й іншими фермерськими господарствами (ФГ "ЕКО-Карпати" Долинського району та ін.).

Іншою суттєвою проблемою розвитку серед опитаних фермерських господарств івано-Франківської області є недостатність фінансових ресурсів. Для невеликих фермерських господарств надто складно поповнювати обігові кошти, наприклад, для таких, як ФГ "Еко-Сімбіно" та ін. За результатами анкетування фермерські господарства реалізували продукції на 525 120,85 тис. гривень.

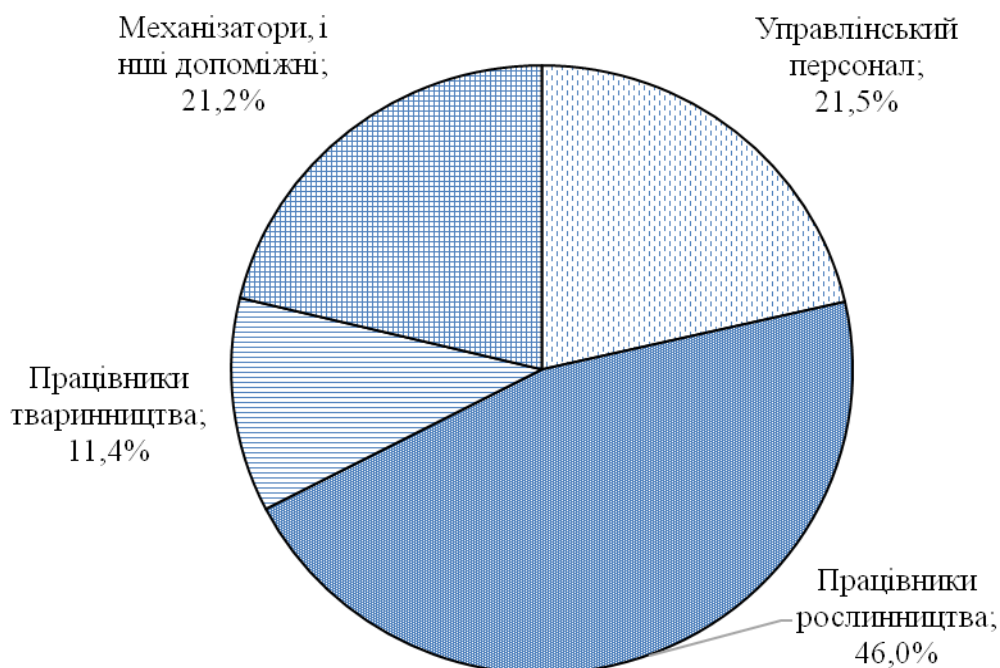

Рис. 2.2. Структура працівників опитаних фермерських господарств Івано-Франківської області, % *

* Джерело: Складено автором на основі анкетного обстеження.

З них було реінвестовано у власну діяльність 129 779,03 тис. грн. – 24,7 %. Така частка витрат на вдосконалення і розширення власного виробництва є більшою, як в інших галузях, а структура напрямків інвестування наведена в табл. 2.5. Основна частина інвестування – придбання техніки, на що спрямовано майже 60 % інвестицій. Інша значна частка – 40 % спрямовується на будівництво виробничих приміщень. На інші інвестиції припадає менше 1 %.

Крім укладання у власний розвиток, частина фермерських господарств здійснює інвестування у розвиток населених пунктів, де здійснює свою діяльність. Такі кошти – це форма соціального партнерства і відповідальності бізнесу перед суспільством, адже, окрім власного розвитку, фермери здійснюють позитивний вплив на розвиток цілих громад.

Це ілюструє приклад ФГ "ОВІС-Агро" (Городенківський район), яке за 2019 р. пожертвувало для церковної громади с. Михальче 183 тис. грн, вкладо 90 тис. грн. у розвиток інфраструктури села та 86 тис. грн. на соціальну сферу (школу, дитячий садок, культуру). Такий вплив і фінансове забезпечення – важливе для всіх територіальних громад, адже, як правило, власних надходжень недостатньо для задоволення усіх потреб населення. Тому функціонування фермерських господарств є важливим чинником розвитку сільських територій і його фінансового забезпечення.

Таблиця 2.5

Обсяги і структура інвестування коштів серед опитаних фермерських господарств Івано-Франківської області, тис. грн.*

Показник	Інвестовано коштів				
	загальна сума	%	середнє значення	максимальне значення	мінімальне значення
Будівництво виробничих приміщень	51390,93	39,60	6833,90	23000,00	691,00
Придбання техніки	77575,94	59,78	3751,25	12352,00	12,80
Інші	812,16	0,62	36,00	200,00	90,00
Загальна сума	129779,03	100,00	6275,58	31200,00	12,80

* Джерело: Складено автором на основі анкетного обстеження.

На рис. 2.3 співставленні суми інвестування коштів у власний розвиток та вкладень у розвиток територіальних громад, де функціонують фермерські господарства. Це, як правило, є поодинокі осередки економічної активності на сільських територіях.

Така активність є важливою не тільки через фінансову підтримку місцевих бюджетів, релігійних громад, соціальної інфраструктури чи надання матеріальної допомоги населенню, але й тому, що створюються додаткові робочі місця в селах.

Діяльність власників зосереджена на кількох основних напрямках розвитку. Фермери, що спеціалізуються на розведенні ВРХ, розвивають виробництво та переробку молока, зокрема сироваріння (ФГ "Еко-Сімбіно" Рожнятівський район).

Для тих, що займаються рослинництвом (невеликі господарства, як наприклад, ФГ "Заріччя"), пріоритетною є переробка зернових культур. Великі фермерські господарства, наприклад, ФГ "Прометей" (Коломийський район), напрямками свого розвитку декларують будівництво овочесховищ і зерносховищ.

Рис. 2.3. Порівняння сум вкладених коштів фермерськими господарствами в інвестування і розвиток населених пунктів Івано-Франківської області *

* Джерело: Складено автором на основі анкетного обстеження.

Анкетування, яке стосується розвитку фермерських господарств Польщі, проводить також Міністерство сільського господарства та розвитку сільських територій Польщі [121]. Вибірка охоплює 1550 жителів (з них 892 фермери та 658 жителі сіл). Частка людей з вищою освітою значно вища, ніж фермерів (яких тільки – 5 %) у групі жителів. (27 %), Майже кожен четвертий респондент заявив, що чистий щомісячний дохід домогосподарств коливається у межах від 3001 до 4500 злотих, 19 % – від 4501 до 6000 злотих, а 15 % – вище 6000 злотих. Дохід від сільського господарства, який не перевищує 3000 злотих, отримують 21 % респондентів. Проте 21 % опитаних відмовилися надати відповідь на питання про суму їхніх доходів [121].

Досить цікавими виявилися відповіді про матеріальне становище, зокрема на це питання 47 % опитаних заявили, що вони "живуть скупко і, таким чином, вистачає на все"; 12 % респондентів – можуть задовольнити всі потреби та накопичувати; для 8 % опитаних доходу – вистачає лише для задоволення основних потреб. В основному фермерські господарств складаються з двох та трьох осіб – 27 %, чотири особи в – 24 %, а більші – 18 %, лише 3 % опитаних заявили про одноосібне господарство [121].

Середня площа земель серед опитаних фермерських господарств Польщі складає 16,6 га, 44 % вказали, що використовують від 10 до 30 га площі, та 13 % мають у користуванні більшу площу землі. Більшість використовуваних земель (понад 90 %) є власністю фермерів, 4 % фермерів використовують землю, яка їм не належить, а у 3 % земля в оренді чи позиці [121].

Як бачимо, у Польщі активно розвивається кооперація виробників сільськогосподарської продукції. Зокрема це відслідковується у післязбиральній обробці продукції (формування товарних партій, зберігання). Така кооперація дає можливість отримати більш високу ціну за кінцеву продукцію [122, с. 68].

Важливою складовою розвитку фермерських господарств є вдосконалення фінансового забезпечення їхньої діяльності з різних джерел. До прийняття податкового кодексу суми коштів ПДВ від реалізації

сільськогосподарської продукції залишалися у розпорядженні фермерських господарств, які спрямовувалися на фінансове забезпечення розвитку. Для великих фермерських господарств, як наприклад "ОВІС-Агро", такі суми є суттєвими і могли б позитивно впливати на їхній розвиток. Тому вдосконалення законодавчого регулювання діяльності фермерських господарств є дієвим способом забезпечення їх розвитку. Як зазначає Г. В. Черевко, реалізація сільськогосподарської продукції знаходиться поза державною підтримкою і фермери часто стикаються з такими ланками проблем: логістика та високі транспортні витрати; організація роздрібних та гуртових продаж; відсутність технологічних ресурсів та неспроможність здійснювати модернізацію; перешкоди з боку фітосанітарних служб у галузі тваринництва [123, с. 77].

"На сьогодні у загальній структурі виробництва валової продукції сільського господарства в країні питома вага фермерських господарств складає на рік 6-8 %" [119]. "При цьому основний обсяг власної сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами генерується в галузі рослинництва – понад 90 %" [119]. Такі результати науковці пояснюють, констатуючи дві групи суб'єктів господарювання у сільському господарстві. Перша – формування вираженої групи великих корпоративних підприємств та інтегрованих сільськогосподарських підприємств [124, с. 40]. Для цих учасників характерними є виключно ринкові орієнтири діяльності, контроль і планування, системне регулювання та широке застосування сучасних передових технологій.

Їхні системи збуту, маркетингу, дистрибуції є високоефективними. З огляду на розміри, значення та обсяги залучених ресурсів, можливості у таких суб'єктів господарювання досить значні, починаючи від доступу до зовнішніх та міжнародних фінансових ресурсів, і аж до впливу на формування нормативно-правового забезпечення.

Друга група – це виробники сільськогосподарської продукції, до яких належать особисті селянські господарства та дрібні фермерські господарства. Вони не тільки органічно доповнюють структуру суб'єктів галузі, але й мають

протилежні властивості, що в основному виражається обмеженістю їхніх розмірів та ресурсів. Функціонуючи у конкурентному середовищі, за відсутності техніки, окремі фермерські господарства користуються лізинговою технікою, і можуть порушувати питання про співставність рентабельності та відсоткових платежів.

У процесі здійснення ринкових перетворень на селі роль і місце особистих селянських господарств в економіці аграрного сектору відіграють важливе значення. Вони сприяють збереженню й еволюційному розвитку сімейного типу господарювання в українському сільському господарстві та є однією з найбільших економічних підвалин сільського розвитку. Наприклад, у Польщі, домінуючими формами господарювання є фермерські господарства сімейного типу, де власник відповідає за свої зобов'язання власним майном і одноосібно управляє фермером та розпоряджається площею ріллі не більшою як 300 га [125, с. 46].

Значний вплив на розвиток фермерських господарств має інституційне середовище, у якому вони провадять свою діяльність. Зокрема, як зазначають Л. Гнатишин та О. Прокопишин, інституційний розвиток фермерських господарств пов'язаний зі змінами у трудових відносинах; аграрному ціноутворенні; правових та економічних відносинах власності [126, с. 85]. На противагу великим виробникам сільськогосподарської продукції, фермерські господарства є більш стабільними щодо територіальної структури, адже розвиваються фактично в усіх областях, а не тільки у тих, які мають найбільш сприятливі умови. Якщо великі сільськогосподарські підприємства мають достатній ресурс та отримують потенційні доходи, використовуючи прогресивні технології, розвиваються відповідно до розробленої стратегії, то фермерські господарства є більш індивідуальними, оскільки утворюються на основі декларування економічної активності фермера та його сім'ї. Тому кількість фермерських господарств перевищує чисельність великих аграрних виробників, що зумовлено також розподілом обмежених земельних ресурсів, які є основною розвитку сільського господарства.

Саме такі умови, характерні для Івано-Франківської області, дозволяють дрібним фермерським господарствам конкурувати з великими виробниками, незважаючи на загальнодержавну тенденцію до несуттєвої частки фермерів у загальній структурі виробництва. Саме у фермерському господарстві відслідковується розвиток духу підприємництва, командна співпраця, пошук нових ідей розвитку, мотиваційна залежність сімейного бюджету, обізнаність щодо видів та можливостей технологій виробництва, зацікавленість в ефективному виробництві продукції [127, с. 87]

У розвитку фермерських господарств існують проблеми нормативно-правового забезпечення, які регламентують їх діяльність. Головним ресурсом сільськогосподарського виробництва у фермерському господарстві є земля. При створенні фермерського господарства земля передається засновнику господарства для організації його діяльності. Фактично землекористувачем на одержаній землі є фермерське господарство, як юридична особа, однак за всіма документам та реєстрам ця земля закріплена за фізичною особою – засновником. Відповідно до чинного законодавства речові права на землю переходять з моменту державної реєстрації фермерського господарства у відповідному реєстрі. Водночас механізму перереєстрації права користування землею із засновника на фермерське господарство не передбачено. Використовуючи землю, фермер не може юридично зареєструвати її за фермерським господарством [128]. Вирішення цієї проблеми дозволить розвивати фермерство як напрям господарювання. Такий сценарій є перспективним з огляду на відкриття ринку землі та потребу фінансових ресурсів фермерських господарств.

Як свідчить світова практика багатьох країн, фермерські господарства виробляють сільськогосподарську продукцію на високотехнологічній основі і суттєво впливають на забезпечення продовольчої безпеки. Перспективою розвитку фермерських господарств, на прикладах світової практики, є поетапне створення "каркасної основи формування територіальної громади й генераторів комплексного розвитку сільських територій" [129, с. 21]. Як економічно

ефективний суб'єкт господарювання, фермерське господарство може позитивно впливати на розвиток території, де воно функціонує.

Ефективне функціонування фермерських господарств є актуальною проблемою, успішне вирішення якої забезпечить надійне джерело постачання населення якісними продуктами харчування. Умовою досягнення таких результатів є розвиток, довготривале функціонування з використанням стратегічних підходів до ведення господарства та ефективна і стимулююча державна підтримка.

2.2. Тенденції розвитку фермерських господарств регіону

Створені в процесі аграрної реформи нові господарські структури розвиваються на сучасному ринку, виробляючи продукцію відповідно до потреб споживачів. Серед організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств належне місце посідають фермерські господарства. Прибутковість цієї форми господарювання може реалізовуватися у конкурентному середовищі за умови виробництва максимальної кількості продукції з одного гектара земельної площі, а також однієї голови худоби при найменших затратах праці і матеріальних ресурсів. На ефективність виробництва фермерських господарств впливає також якість продукції, що вимагає додаткових затрат праці. Підвищення ефективності забезпечує зростання доходів і є основною передумовою розширення й удосконалення виробництва.

Важливими показниками, що характеризують виробничу діяльність фермерських господарств, є забезпечення сільськогосподарськими угіддями, трудовими та матеріально-технічними ресурсами.

Основний елемент ефективного господарювання фермерів – це рівень забезпечення землею, оскільки збільшення оброблюваної землі сприяє дотримувannya агротехнічних вимог, науково обґрунтованих сівозмін, застосування інтенсивних технологій. В Івано-Франківській області у 2018 р.

сільськогосподарську продукцію виробляло 848 підприємств, з яких 531 – фермерське господарство (табл. 2.6). Але впродовж останніх років спостерігаємо тенденцію до збільшення площі сільськогосподарських угідь, у т.ч. ріллі, якою користуються господарства. Для ведення виробничої діяльності у 2018 р. фермерські господарства мали у власності та користуванні 33,0 тис. га угідь, що складає 5,2 % площі сільськогосподарських угідь області та 16,7 % площі угідь підприємств області. Площа ріллі фермерських господарств складає більше 94 % від усієї площі сільськогосподарських угідь, якими вони користуються.

Варто зауважити, що протягом 2010-2018 рр. кількість фермерських господарств помітно зменшується, незважаючи на деяке збільшення кількості у 2018 р., проте загальна площа оброблювальних земель постійно зростає, досягнувши максимуму в 2018 р., що позитивно впливало на середню площу угідь, яка припадає на одне господарство.

Площа сільськогосподарських угідь фермерських господарств у 2014 р. порівняно з 2010 р. збільшилася на 20,4 %, проте кількість землі у користуванні 2015 р. залишилася незмінною – 28,3 тис. га. Відповідно у 2014 р. площа угідь на одне господарство також збільшилася на 22,7 %, а у 2015 р. – 0,2 %. Ця зміна відбулася за рахунок зменшення кількості фермерських господарств при незмінній площі сільськогосподарських угідь, що була у користуванні.

У 2018 р. порівняно з 2010 р. фермери розширили площі угідь на 40,4 %, а порівняно з 2014 р. – на 16,7 %. Це призвело до зростання середньої площі угідь на 1 господарство до значення в 62,1 га, що на 48,2 % більше ніж у 2010 р. та на 0,4 % вище за значення 2017 р. Кількість фермерських господарств за вказаний період навпаки зменшилася на 5,3 %.

Проте динаміка забезпечення угіддями фермерських господарств області менша за динаміку площі сільськогосподарських угідь у користуванні (рис. 2.4), що свідчить про зростання площ, які використовують великі фермери, та "укрупнення" фермерських господарств області. Тобто фермерські

господарства залучають додаткові площі, що сприяє їхній дохідності в господарській діяльності в цілому.

Таблиця 2.6.

**Динаміка кількості фермерських господарств,
сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області
та наявної площі сільськогосподарських угідь ***

Показник	Роки						2018р. до 2010р., %
	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
Фермерські господарства							
Кількість фермерських господарств	561	551	550	507	516	531	94,7
Площа сільськогосподарських угідь у користуванні, тис. га	23,5	28,3	28,3	29,0	31,8	33,0	140,4
– до площі сільськогосподарських угідь в області, %	3,7	4,5	4,5	4,6	5,0	5,2	140,5
Площа ріллі у користуванні, тис га	22,0	26,6	26,6	27,1	29,9
Площа сільськогосподарських угідь на одне господарство, га	41,9	51,4	51,5	57,3	61,7	62,1	148,2
– у т.ч. ріллі	39,3	48,3	48,3	53,5	58,0
Сільськогосподарські підприємства							
Кількість сільськогосподарських підприємств	211	216	212	252	198	317	150,2
Площа сільськогосподарських угідь у користуванні, тис. га	100,1	141,4	130,7	182,6	159,0	164,1	162,3
Площа сільськогосподарських угідь на одне підприємство, га	474,4	654,6	616,5	724,6	803,0	517,7	109,1

* Джерело: [130, с. 194; 117, с. 138, 170; 59, с. 142, 164].

Критерієм діяльності фермерських господарств у регіоні є розміри землекористування. З 2010 р. по 2018 р. середня площа землекористування поступово зростала з 41,9 га до 61,7 га у 2017 р. та 62,1 га за 2018 р. За аналізований період діяльності зростання склало понад 48,2 %. Однак, порівняно з середніми показниками в Україні, їхні розміри менші у 2,3 рази. В Україні площа сільськогосподарських угідь у користуванні одного фермерського господарства у 2018 р. – це 141,9 га, а в Івано-Франківській області – 62,1 га.

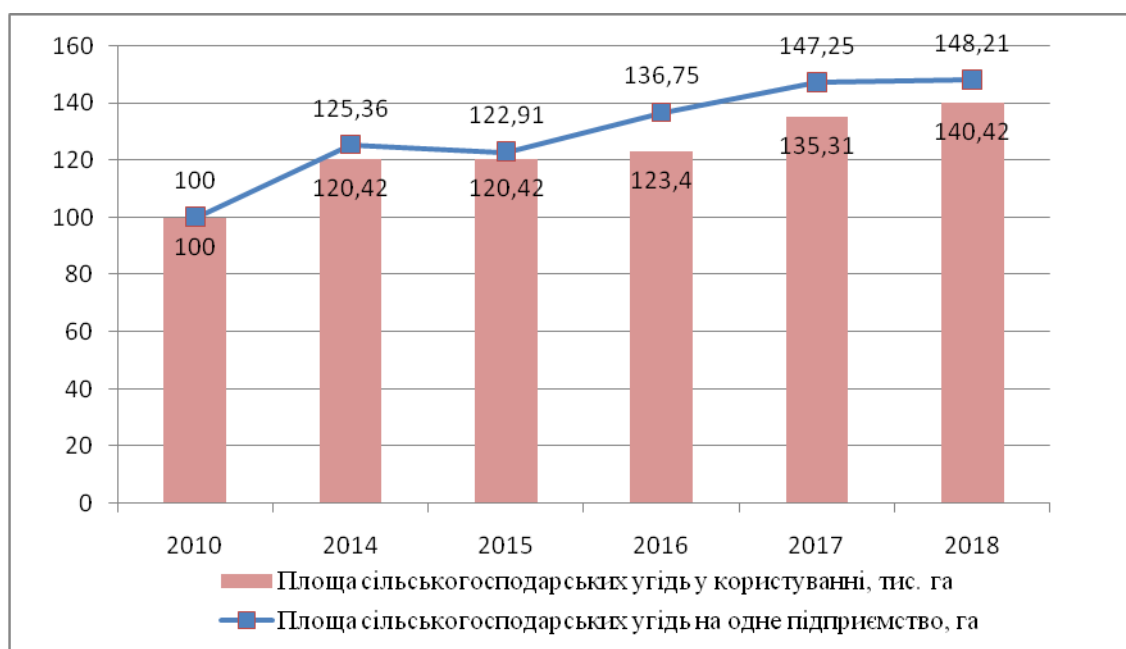

Рис. 2.4. Темпи зростання загальної та середньої оброблювальної площі угідь на одне фермерське господарство в Івано-Франківській області, % *

* Джерело: [130, с. 194; 117, с. 138, 170; 59, с. 142, 164].

Більшість фермерських господарств області є дрібноземельними. За результатами 2017 р. лише у 13 господарств (2,5 %) площа землі перевищує 500 га, 30 – (5,8 %) мають у межах 100-500 га, 42 – (8,1 %) – 50-100 га, а площа понад чверті господарств (124 або 24,1 %) не перевищує 5 га (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Розподіл фермерських господарств Івано-Франківської області за площею сільськогосподарських угідь у 2017 році *

Показник	Кількість господарств		Площа землі	
	усього, одиниць	до загальної кількості, у %	усього, га	до загальної площі, у %
до 5,0 га	124	24,1	373,9	1,2
5,1 до 10,0 га	89	17,2	644,0	2,0
10,1 до 20,0 га	85	16,5	1236,3	3,9
20,1 до 50,0 га	82	15,9	2831,4	8,9
50,1 до 100,0 га	42	8,1	2932,1	9,2
100,1 до 500,0 га	30	5,8	6049,2	19,0
більше 500 га	13	2,5	17775,2	55,8
Господарства, що не мають угідь	51	9,9	X	X
Усього	516	100,0	31842,1	100,0

* Джерело: Джерело [131, с. 162].

У 2018 р. кількість фермерів, що мають понад 500 га, скоротилась до 12 од. (2,3 %), а 36 (6,8 %) господарств обробляють 100-500 га, 42 (7,9 %) – 50-100 га (табл. 2.8). Частка фермерів, що користувалася до 5 га землі, зменшилась до 22,9 % – до 122 од.

Таблиця 2.8

**Розподіл фермерських господарств Івано-Франківської області
за площею сільськогосподарських угідь у 2018 році ***

ПОКАЗНИК	Кількість господарств		Площа землі	
	усього, одиниць	у % до загальної кількості	всього, га	у % до загальної площі
До 1	16	3,0	13,8	0,0
Від 1,1–3,0	56	10,5	126,6	0,3
Від 3,1 до 5,0	50	9,4	213,0	0,6
Від 5,1 до 10,0	86	16,2	623,8	1,8
Від 10,1 до 20,0	80	15,1	1159,7	3,7
Від 20,1 до 50,0	83	15,6	2847,0	8,5
Від 50,1 до 100,0	42	7,9	2915,2	8,8
Від 100,1 до 500,0	36	6,8	7830,7	23,6
Від 500,1 до 1000,0	4	0,8	3339,8	10,3
Більше 1000	8	1,5	13931,1	42,4
Господарства, що не мають землі	70	13,2	х	х
господарств – усього	531	100,0	33000,7	100,0

* Джерело: Джерело [59, с. 164].

Забезпечення угіддями у фермерських господарств Тисменицького і Калузького районів складає відповідно 57 га і 42 га, у Богородчанському, Галицькому та Тлумацькому – 29 га і 21 га, у гірських та передгірських районах, таких як: Косівський, Рожнятівський, Верховинський, Долинський і Надвірнянський – 11-15 га. Виключенням є фермерські господарства Івано-Франківська, середня площа яких перевищує 222 га (табл. 2.9).

Крім того, ефективність господарств не може визначатись виключно обсягом доступних йому земельних ресурсів, адже для успішної діяльності необхідне поєднання землі, праці і капіталу, тобто трудових і матеріальних ресурсів при відповідному рівні організації господарських процесів.

Таблиця 2.9

**Динаміка кількості фермерських господарств та наявної площі сільськогосподарських угідь
у районах Івано-Франківської області ***

Адміністра- тивні райони	2014 р.			2015 р.			2016 р.			2017 р.			2018 р. **		
	кіль- кість господа рств	площа угідь		кіль- кість господа рств	площа угідь		кіль- кість господа рств	площа угідь		кіль- кість господ арств	площа угідь		кіль- кість господа рств	площа угідь	
		га	на одне госпо- дарство, га		га	на одне госпо- дарство, га		га	на одне госпо- дарство, га		га	на одне госпо- дарство, га		тис га	на одне госпо- дарство, га
м. Івано- Франківськ	–	–	–	1	374,0	374,0	2	526,3	263,2	2	444,4	222,2
м. Болехів	4	24,0	6,0	4	24,0	6,0	2	10,0	5,0	3	10,0	3,3
м. Бурштин	2	121,7	60,9	2	121,6	60,8	2	121,7	60,9	2	121,7	60,9
м. Калуш	2	0,0	–	3	0,3	0,1	2	14,3	7,2	3	19,0	6,3
м. Коломия	–	–	–	1	–	–	1	30,3	30,3	1	–	–
м. Яремче	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–
Богородчансь- кий	15	362,8	24,2	13	300,0	23,1	10	250,8	25,1	9	258,0	28,7
Верховинський	49	578,1	11,8	41	537,6	13,1	40	537,6	12,9	38	505,0	13,3
Галицький	55	1 272,6	23,1	54	1269,6	23,5	53	1160,2	21,9	52	1189,1	22,9
Городенківський	48	6 321,9	131,7	48	6276,7	130,8	43	6761,4	157,2	45	7020,8	156,0
Долинський	9	61,7	6,9	10	61,3	6,1	10	81,1	8,1	12	133,4	11,1
Калуський	36	1 042,0	28,9	34	1053,0	31,0	28	1071,0	38,3	29	1231,0	42,4
Коломийський	36	4 479,5	124,4	38	4479,3	117,9	32	3245,2	101,4	34	5231,6	153,9
Косівський	19	232,6	12,2	19	233,2	12,3	23	333,2	14,5	23	335,7	14,6
Надвірнянський	22	245,3	11,2	22	245,3	11,2	21	245,2	11,7	21	245,2	11,7
Рогатинський	91	6 859,5	75,4	95	6292,5	66,2	85	6563,7	77,2	88	6944,3	78,9
Рожнятівський	15	114,3	7,6	12	101,6	8,5	10	116,1	11,6	11	152,8	13,9
Снятинський	41	2 486,1	60,6	48	2907,5	60,6	43	4316,8	100,4	44	4299,5	97,7
Тисменицький	52	2 362,1	45,4	52	2350,1	45,2	47	2411,4	51,3	46	2600,3	56,5
Тлумацький	54	1 739,9	32,2	52	1690,3	32,5	53	1264,9	23,9	53	1100,4	20,8
Разом	551	28304,1	51,4	550	28317,9	51,5	507	29061,2	57,3	516	31842,1	61,7	531	33, 0	62,1

Джерело [131, с. 163-165].

* Сформовано та розраховано автором на основі даних статистичних збірників "Сільське господарство Івано-Франківщини" за відповідні роки.

** Починаючи з 2018 р., інформація в розрізі міст обласного значення та районів не розроблялася.

Фермерські господарства області стикаються з такою проблемою, як забезпечення професійними кадрами (табл. 2.10). Дані таблиці засвідчують, що у фермерських господарствах відбулося скорочення кількості працівників за 2014–2016 рр. порівняно із 2010 р. у межах 20 %. Зменшення чисельності працівників відбулося також із розрахунку на 100 га угідь. Відповідно зросло, майже у півтора рази, навантаження сільськогосподарських угідь на одного працівника фермерського господарства.

Таблиця 2.10

Динаміка забезпечення працівниками фермерські господарства, сільськогосподарські підприємства Івано-Франківської області *

Показник	Роки						
	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2016 р. до 2010 р., %
Фермерські господарства							
Кількість працівників, осіб	1135	855	940	934	... ¹	... ¹	82,3
Кількість працівників на 100 га сільськогосподарських угідь, осіб	4,83	3,02	3,32	3,22	66,7
Кількість працівників на одне підприємство, осіб	2,02	1,55	1,71	1,84	91,1
Навантаження сільськогосподарських угідь на одного працівника, га	20,7	33,1	30,1	31,0	149,8
Сільськогосподарські підприємства							
Кількість працівників, тис. осіб	4,2	6,2	3,7	7,2	171,4
Кількість працівників на 100 га сільськогосподарських угідь, осіб	4,19	4,39	2,31	3,40	81,1
Кількість працівників на одне господарство, осіб	19,9 1	28,70	17,4 5	28,51	143,2
Навантаження сільськогосподарських угідь на одного працівника, га	23,8	22,8	43,2	29,4	123,5

* Джерело [131, с. 28, 162].

¹ Розробка даних не здійснювалася у результаті вилучення відповідних показників з державної статистичної звітності.

Дані, наведені у таблиці, свідчать про те, що кількість працівників на підприємствах з 2014 р. до 2016 р. зростає, хоча до 2010 р. була тенденція до зменшення (82,3%). Відповідно зменшується показник чисельності працівників

на 100 га сільськогосподарських угідь у 2016 р., порівняно з 2010 р. він склав тільки 66,7 %.

Кількість працівників на одне господарство сільськогосподарських підприємств у 2016 р. становить 28,51 з тенденцію до збільшення. У фермерських господарствах цей показник становить у цьому ж році 1,84 ос. і є меншим порівняно з 2010 р. та складає 91,1 %.

У 2016 р. навантаження сільськогосподарських угідь на одного працівника фермерських господарств склало 31 га, що на 10,3 га стало більше, порівно з 2010 р. Найбільше значення цього показника спостерігаємо у 2014 р. – 33,1 га, а найменше у 2010 р. – 20,7 га.

Працівники сільського господарства мають справу з живими організмами: рослинами і тваринами, які потребують особливого ставлення них і специфічних знань. Крім того, кожні 3-5 років знання потрібно оновлювати у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу. Тому, на нашу думку, кожен фермер повинен пройти курс підвищення кваліфікації. Це правило, яке діє в усіх зарубіжних країнах, повинно стати нормою й для наших фермерів.

Для тих фермерів, які постійно застосовують ресурсозберігаючі технології, ефективно використовують засоби, постійно підвищують кваліфікацію працівників необхідно на державному рівні вирішити питання про надання їм відповідних пільг у питаннях оподаткування та кредитування. Також потрібно вивчити досвід ведення аграрного виробництва у фермерів країн Європейського Союзу шляхом проведення семінарів і стажування.

При незначних розмірах землекористування, що є однією із специфічних ознак більшості фермерів області, спостерігаємо збільшення вартості виробленої продукції сільського господарства, що свідчить про потенційні можливості фермерських господарств як в рослинницькій, так і в тваринницькій галузях (рис. 2.5).

За 2016 р. фермери виробили майже 200 млн. грн. продукції сільського господарства, що на 17,7 % більше за показник 2015 р. У 2017 р. вироблено продукції на суму 230,7 млн. грн. (у постійних цінах 2010 року), що перевищує

рівень попереднього року на 15,4 %, а за 2018 р. абсолютне зростання становило 38,6 млн. грн., досягши значення у 269,3 млн. грн. і додавши 16,7 %, порівняно з попереднім роком.

Динаміка показників виготовленої продукції зменшилася у 2015 р., що була пропорційною для 2-х складових підгалузей і становила близько 10 %. З 2016 р. обсяг виготовленої продукції сільського господарства фермерськими господарствами в Івано-Франківській області стабільно щорічно зростає – 16,6 % в середньому за 3 роки.

Рис. 2.5. Виробництво продукції сільського господарства фермерськими господарствами в Івано-Франківській області (у постійних цінах 2010 р.), млн. грн. *

* Джерело: [117, с. 43, 174; 59, 44, 165].

З 2010 р. внесок фермерських господарств в обсяг виробництва сільськогосподарської продукції підприємствами зріс із 1,8 % у 2010 р. до 4,4 % у 2018 р. Частка фермерських господарств області у виробництві продукції сільського господарства фермерами України у 2018 р. становила 1,1 %. Характерна особливість івано-Франківської області – переважання продукції

рослинництва над продукцією тваринництва в абсолютних значеннях – за аналізований період (2010-2018 рр.) виготовлялось у 4,5-9,7 разів більше продукції галузей рослинництва, яке також мало більш стабільне зростання (за 2016-2018 рр. у середньому 16-17 % за рік), порівняно з тваринництвом, якого обсяги виробництва становили 123%, 105% та 124% за 2016-2018 рр. відповідно.

У сільськогосподарському виробництві фермерських господарств значно менше розвивається тваринництво. Через трудомісткі процеси воно є недостатньо поширене серед фермерів. У 2018 р. частка виробленої аграрної продукції (у 2017 р. – 8,85 %, у 2016 р. – 9,7 %) склали 9,35%. У 2017 р. із 516 наявних фермерських господарств 83 (або 16 %) займалися тваринництвом. Вони виробили сільськогосподарської продукції на 20,4 млн. грн., що на 5,2 % більше ніж у 2016 р. За 2018 р. виробництво продукції зросло на 24 %, досягши значення 25,2 млн. грн., хоча загальна частка фермерських господарств у виробництві продукції тваринництва сільськогосподарськими підприємствами не перевищувала 3 %.

Для фермерів області провідною галуззю залишається рослинництво, частка якого у сільськогосподарській продукції фермерських господарств за аналізовані п'ять років складає 80-91 % (порівняймо: у 2010 р. – 81,8 %, у 2014 р. – 90,4 % та 90,6 % у 2018 р.). У галузі рослинництва з 2014 р. спостерігаємо позитивну динаміку збільшення виробництва сільськогосподарської продукції (рис. 2.6).

У 2010 р. фермерські господарства виготовили 68,9 млн. грн. продукції рослинництва, проте у 2014 р. цей показник збільшився на 101,1 млн. грн. За 2016 р. було виготовлено продукції рослинництва на 180,5 млн. грн. (зростання порівняно з 2015 р. – 17,1 %). У 2017 р. вироблено на 29,8 млн. грн. продукції більше (210,3 млн. грн.), що на 16,5 % більше ніж у 2016 р., а рівень виробництва 2010 р. перевищено у 3,1 рази. Подібну динаміку виробництва спостерігаємо у 2018 р.: темп зростання – 16,1 %, абсолютний приріст – 33,8 млн. грн.

У виробництві продукції рослинництва фермери віддають перевагу культурам, які користуються підвищеним попитом, не потребують значних затрат і дають можливість отримувати прибуток.

Рис. 2.6. Динаміка виробництва продукції рослинництва фермерськими господарствами, млн. грн. *

* Джерело: [117, с. 43, 174; 59, 44, 165].

Серед усіх категорій господарств табл. 2.11 фермерським господарствам належать такі частки посівних площ основних сільськогосподарських культур: буряк цукровий фабричний – 24,2 %, культури зернові та зернобобові – 9,3 %, культури плодові та ягідні – 6,5 %, культури овочеві – 1,4 %, картопля – 0,2 %. У фермерських господарствах області у структурі посівних площ сільськогосподарських культур (зазначені у табл. 2.11) за 2018 р. вони займають таку частку: культури зернові та зернобобові – 92,8 %, культури плодові та ягідні – 3,6 %, буряк цукровий фабричний – 1,7 %, картопля та культури овочеві по 0,9 %.

Серед усіх категорій господарств частка фермерських господарств у 2018 р. за обсягами виробництва продукції складала: цукрових буряків –

30,4 %, зернових та зернобобових – 10,2 %, плодів та ягід – 3,3 %, овочів – 2,0 %, картоплі – 0,26 %.

Таблиця 2.11

**Посівні площі сільськогосподарських культур
категорій господарств в Івано-Франківській області за 2018 р.***

Сільськогосподарські культури	Фермерські господарства		Сільськогосподарські підприємства		Господарства населення		Усі категорії господарств	
	га	%	га	%	га	%	га	%
Культури зернові та зернобобові	14975	9,3	77950	48,4	68262	42,3	161187	100
Буряк цукровий фабричний	280	24,2	760	65,8	115	10,0	1155	100
Картопля	147	0,2	17	0,1	58880	99,7	59044	100
Культури овочеві	142	1,4	37	0,4	9866	98,2	10045	100
Культури плодові та ягідні	587	6,5	809	9,0	7627	84,5	9023	100
Разом	16131	6,7	79573	33,1	144750	60,2	240454	100

* Джерело [132, с. 7, 15-22, 27-35, 39, 41].

У 2018 р. порівняно з 2010 р. у фермерських господарствах зросли обсяги виробництва зернових та зернобобових у 2,9 рази, картоплі – на 18,9 %, овочів у 2 рази, плодів та ягід у 16,1 рази., а виробництво цукрових буряків зменшилося на 19,8 % (табл. 2.12).

Пріоритетними за посівними площами у фермерських господарствах є вирощування зернових та зернобобових. Обсяг виробництва зернових та зернобобових у фермерських господарствах за 2015 р. та 2016 р. зменшувався, а за 2017 р. – зріс, забезпечуючи приріст у 25,8 % та 8,2 % відповідно за 2017 р. та 2018 р. Надаючи великого значення розвитку зернового господарства, у 2018 р на Прикарпатті три компанії ввели в експлуатацію сучасні елеватори для зберігання зерна загальною потужністю 235 тис. тон.

У фермерських господарствах, за часткою посівних площ та обсягами виробництва продукції серед всіх категорій господарств, цукровий буряк займає перше місце. У динаміці його вирощування також наявна циклічність, а саме: зменшення обсягів у 2 рази у 2015 р. (з 20,5 до 10,2 тис. т.), потім значне

зростання – майже у 3 рази – до 27,8 тис. т. та 31,3 тис. т. у 2016 р. та 2017 р. У 2018 р. обсяг виробництва зменшився на 35,7 % – до 20,2 тис. т.

Таблиця 2.12

Виробництво сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах за 2010-2018 рр., т. *

Показник	Роки						2018 р. до 2010 р., %, рази
	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
Культури зернові та зернобобові	28834	66196	61849	60637	76280	82541	2,9 рази
Буряк цукровий фабричний	25138	20481	10247	27827	31372	20159	80,2
Картопля	2245	6373	4383	3975	3245	2670	118,9
Культури овочеві	1740	6172	3985	3740	3318	3565	2,0 рази
Культури плодові та ягідні	124	1404	1178	2045	395	1991	16,1 рази
Сільськогосподарські підприємства							
Культури зернові та зернобобові	125870	451073	350612	421524	381818	428465	3,4 рази
Буряк цукровий фабричний	40947	88606	16670	31034	37149	42715	104,3
Картопля	507	443	307	268	295	241	47,5
Культури овочеві	5221	5623	5185	4521	3746	3313	63,5
Культури плодові та ягідні	2747	2576	3447	2486	4188	4360	158,7
Господарства населення							
Культури зернові та зернобобові	191840	262630	275826	290675	295577	293521	153,0
Буряк цукровий фабричний	14355	12287	6467	4948	4500	3507	24,4
Картопля	762814	908468	937842	970798	996644	1006850	132,0
Культури овочеві	115117	154917	160094	163914	167135	170733	148,3
Культури плодові та ягідні	36178	38130	42554	44164	46534	54383	150,3
Всі категорії господарств							
Культури зернові та зернобобові	346544	779899	688287	772836	753675	804527	2,3 рази
Буряк цукровий фабричний	80440	121374	33384	63809	73021	66381	82,5
Картопля	765566	915284	942532	975041	1000184	1009761	131,9
Культури овочеві	122078	166712	169264	172175	174199	177611	145,5
Культури плодові та ягідні	39049	42110	47179	48695	51117	60734	155,5

* Джерело [131, с. 167; 123, с. 7, 15-22, 27, 28, 39, 41].

Така динаміка однозначно вказує на наявність структурних диспропорцій та "криз перевиробництва" даної культури. За 2018 р. порівняно з 2010 р. обсяги виробництва скоротилися на 19,8 %.

Позитивною є динаміка виробництва плодових та ягідних культур, незважаючи на значний спад виробництва у 2017 р. У 2018 р. порівняно з 2010 р. зростання склало 16 разів, досягши рівня 1991 т. Стабільними є обсяги виробництва картоплі – на рівні 2-4 тис. т., тільки в 2014 р. спостерігаємо зростання до 6,4 тис. т., або ж на 184 % порівняно з 2010 р.

За аналізований період зростав обсяг виробництва овочів. У 2018 р., порівняно з 2010 р., ріст склав 2 рази, а в кризовому 2015 р. – у 1,9 рази більше ніж у 2010 р., проте на 35,4 % менше ніж у 2014 р.

Наявність динаміки зростання обсягів технічних культур є показником перспективності такого вирощування, зокрема, зважаючи на структуру посівів, де їхня частка у фермерських господарствах є значно меншою порівняно з іншими сільськогосподарськими підприємствами. Перепоною і своєрідним бар'єром для фермерів є труднощі залучення більшої суми капіталу для вирощування технічних культур, які потребують додаткових витрат на добрива, захист та збір урожаю тощо.

Одним із показників, що характеризує розвиток фермерських господарств у регіоні, є урожайність сільськогосподарських культур. У табл. 2.13 наведено урожайність основних сільськогосподарських культур, які вирощують фермерські господарства.

Урожайність усіх сільськогосподарських культур у фермерських господарствах, наведених у таблиці, за 2018 р. вища за урожайність сільськогосподарських підприємств, у господарствах населення та всіх категорій господарств, крім плодів та ягід, а також овочів на сільськогосподарських підприємствах. Однак за 2018 р. урожайність усіх сільськогосподарських культур (крім плодів та ягід) знизилася в порівнянні із 2017 р. У загальному урожайність усіх культур у 2018 р. порівняно з 2010 р. має тенденцію до зростання. Урожайність плодів та ягід зросла за цей період у

6,5 рази, цукрові буряки – у 3,2 рази, зернові – у 2,4 рази, овочі – в 1,8 рази і картопля – в 1,3 рази.

Таблиця 2.13

Урожайність сільськогосподарських культур у фермерських господарствах, сільськогосподарських підприємствах, господарствах населення та всіх категоріях господарств Івано-Франківської області, ц/га*

Показник	Роки						2018 р. до 2010 р., %, рази
	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
Фермерські господарства							
Урожайність: зернових	23,3	47,9	46,3	48,4	54,2	55,3	2,4 рази
цукрових буряків	223,4	793,8	731,9	662,5	980,4	720,0	3,2 рази
картоплі	134,7	239,9	180,7	196,7	217,8	181,1	134,4
овочів	134,5	264,4	244,4	182,0	269,1	243,7	181,18
плодів та ягід	6,5	42,2	32,4	55,7	9,5	42,4	6,5 рази
Сільськогосподарські підприємства (включаючи фермерські господарства)							
Урожайність: зернових	28,1	56,5	49,1	58,6	59,8	55,2	196,4
цукрових буряків	213,6	568,2	633,3	684,7	807,2	604,6	2,8 рази
картоплі	115,6	228,4	174,3	191,0	208,1	177,5	153,5
овочів	368,9	397,5	393,7	308,6	372,6	348,4	94,4
плодів та ягід	15,8	25,1	28,8	30,0	29,0	52,5	3,2 рази
Господарства населення							
Урожайність: зернових	30,2	37,7	40,3	42,0	43,1	43,0	142,38
цукрових буряків	242,5	300	290,8	286,0	300,0	305,0	125,8
картоплі	126,6	153	158,4	164,0	169,0	171,0	135,1
овочів	121,3	152	157,1	161,0	167,2	172,0	141,8
плодів та ягід	53,0	55,3	61,4	63,8	67,2	78,5	148,1
Усі категорії господарств							
Урожайність: зернових	29,2	48,4	45,1	51,0	51,9	50,0	1,7 рази
цукрових буряків	218,2	521,0	515,7	617,9	731,1	574,7	2,6 рази
картоплі	126,6	153,4	158,5	164,1	169,1	171,0	135,1
овочів	126,2	158,6	162,7	164,8	171,1	175,5	139,1
плодів та ягід	45,2	49,6	55,3	57,7	60,1	74,6	165,04

* Джерело [131, с. 168; 132, с. 7, 15-22, 27, 28, 39, 41].

Однак у фермерських господарствах залишається низькою урожайність плодів та ягід порівняно з господарствами населення та підприємствами, а також овочів порівняно з підприємствами.

Основними видами тваринницької продукції фермерських господарств, як і в області в цілому, є м'ясо, молоко, яйця та вовна. Фермерські господарства у 2018 р. забезпечили 2,9 % обсягів виробництва м'яса у забійній вазі всіх категорій господарств, 0,8 % молока, 0,1 % яєць та 18 % вовни табл. 2.14.

Протягом аналізованого періоду виробництво м'яса у забійній вазі у 2018 р., порівняно з 2010 р. зросло у 5 разів. Значно збільшено обсяги виробництва м'яса у 2017 р.: до попереднього року на – 51,7 %. На збільшення його виробництва вплинуло зростання поголів'я великої рогатої худоби, а також поголів'я птиці. Однак за 2018 р. обсяги виробництва м'яса знизилися на 15 % за рахунок зниження поголів'я великої рогатої худоби та птиці.

Загалом в області за 2016-2018 рр. спостерігалася позитивна динаміка щодо виробництва молока у фермерських господарствах. За 2018 р. порівняно з 2010 р. виробництво молока зросло в 1,5 рази.

За 2014-2015 рр. фермери виготовляли понад 2600 т. молока, збільшивши цей показник за 2016 р. на понад 22,6 % – до 3241 т. молока. У 2017 р. фермери виробили 3528 т. молока, що на 8,9 % (287 т.) більше ніж у 2016 р. У 2018 р. кількість виробленого молока зменшилась на 36 т. – до значення у 3492 т., або ж 99 % порівняно з 2017 р. На зниження обсягу виробництва молока вплинуло зменшення продуктивності корів за 2018 р., незважаючи на збільшення поголів'я корів за цей період на 7 %. Річний надій молока на корову за 2018 р. знизився на 18,9 %. Тобто низка господарств, які мають кількісне зростання поголів'я, стикаються з потребою підвищувати якісні показники, а саме ефективність, що в даному випадку може проявлятися, як значення показника середнього виробництва молока на корову.

Виробництво яєць у фермерських господарствах характеризується циклічністю. Відбувся значний спад виробництва у 2014 р. (у 5,3 рази) та подальше зростання у 2015-2017 рр.

Таблиця 2.14

**Виробництво продукції тваринництва у фермерських господарствах
Івано-Франківської області***

Вид продукції	Роки						2018р. до 2010р., %, рази
	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
Фермерські господарства							
Виробництво м'яса у забійній масі, т	491	1596	1398	1909	2895	2462	5 рази
Молоко, т	2308	2613	2643	3241	3528	3492	151,3
Яйця, тис. шт.	745	141	300	453	343	622	83,5
Вовна, т	1	2	2	3	3	4	4 рази
Сільськогосподарські підприємства							
Виробництво м'яса у забійній масі, т	17479	34928	40036	34004	32924	37751	2,2 рази
МОЛОКО, Т	8971	12470	14109	14284	15003	14002	156,1
ЯЙЦЯ, ТИС. ШТ.	505916	598431	353489	170509	103989	170963	33,8
Вовна, т	0	0	1	1	2	1	...
Господарства населення							
Виробництво м'яса у забійній масі, т	46329	46054	44179	44034	44529	44610	96,3
Молоко, т	454121	468200	457300	449300	445000	424000	93,4
Яйця, тис. шт.	223927	240600	239600	243800	248500	251400	112,3
Вовна, т	18	20	20	19	18	17	94,4
Всі категорії господарств							
Виробництво м'яса у забійній масі, т	64299	82578	85613	79947	80348	84823	131,9
Молоко, т	465400	483283	474052	466825	463531	441494	94,7
Яйця, тис. шт.	730588	839172	593389	414762	352832	422985	57,9
Вовна, т	19	22	23	23	23	22	115,8

* Джерело [131, с. 171; 59, с. 170].

У той же час загальне виробництво яєць у 2017 р., порівняно з 2010 р., зменшилося в 2,2 рази, а за 2018 р. зросло майже в 1,8 рази – з 343 до 622 тис. шт. Суттєве зменшення виробництва яєць у 2017 р. пов'язане зі зростанням

виробництва м'яса в 2017 р., що, згідно з отриманими даними, було частково здійснено за рахунок птахівництва.

Виробництво вовни у фермерських господарствах має тенденцію до зростання. Її обсяги за 2018 р. порівняно з 2010 р., зросли у чотири рази. Виробництво вовни в області зосереджено переважно в господарствах населення та фермерських господарствах.

На обсяги виробництва продукції тваринництва у різних категоріях господарств впливає поголів'я тварин (табл. 2.15).

Для ефективного господарювання в галузі тваринництва важливе значення має стабілізація та нарощування кількості сільськогосподарських тварин. На відміну від галузі в цілому, де щорічно відбувається скорочення кількості великої рогатої худоби, у т.ч. корів, у фермерських господарствах навпаки збільшується вид цього поголів'я, окрім свиней та птиці.

За 2017 р. у фермерських господарствах збільшено кількість великої рогатої худоби на 21,6 %, у т.ч. корів – на 8 %; птиці – у 3,8 рази; водночас зменшено кількість свиней на 39,9 %, овець та кіз – на 6,1 %. У 2018 р. кількість великої рогатої худоби зменшилась на 8,1 %, (кількість корів при цьому зросла на 7,1 %), суттєво (на 35 %) зросла кількість свиней – до 2,7 тис. гол, яка все ще не досягла показників 2016 р. Також на 6,4 % зменшилось поголів'я овець і кіз, та 39,4 % – птиці.

Частка корів в загальному поголів'ї великої рогатої худоби за досліджуваний період є відносно стабільною, показує зростання (близько 6-8 %, або 90-110 гол. щорічно) та становить 32-33% за 2014-2015 рр. і 22-25% у 2016-2018 рр. Таке збільшення можна пояснити зростанням загальної кількості іншої великої рогатої худоби за відповідний період.

Зменшення поголів'я великої рогатої худоби та птиці за 2018 р. відбулося відповідно на 8,1 % та 39,4 %, а в 2017 р. – зросло на 21,6 % та 2,8 рази. Однак виробництво м'яса за 2017 р., порівняно з 2016 р., зросло на 51,6 %, а у 2018 р. зменшилось на 15 %. Тобто поступове збільшення поголів'я тварин відбувалося

до 2017 р. та відповідно суттєво зросла реалізація м'яса і скорочення поголів'я великої рогатої худоби та птиці.

Таблиця 2.15

Кількість сільськогосподарських тварин у фермерських господарствах, сільськогосподарських підприємствах та всіх категоріях господарств Івано-Франківській області, тис. гол.

Показник	Роки						2018 р. до 2010 р., %, рази
	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
Фермерські господарства							
Велика рогата худоба	1,9	3,3	3,6	5,1	6,2	5,7	3 рази
у т.ч. корови	0,8	1,1	1,2	1,3	1,4	1,5	187,5
Свині	3,2	3,3	3,4	3,3	2,0	2,7	84,4
Вівці та кози	0,5	1,6	2,1	3,3	3,1	2,9	5,8 рази
Коні	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	100,0
Птиця, тис. голів	33,9	7,6	13,2	10,6	40,1	24,3	71,7
Сільськогосподарські підприємства							
Велика рогата худоба	6,8	8,5	8,6	6,8	6,5	6,5	95,6
у т.ч. корови	2,7	2,8	2,9	2,9	2,7	2,7	100,0
Свині	120,9	191,2	203,3	210,9	200,6	212	175,4
Вівці та кози	0,3	1,0	1,0	1,0	1,3	0,9	3 рази
Коні	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1	25,0
Птиця, тис. голів	3814,0	2491,6	1349,7	1114,2	1132,7	1748,4	45,8
Усі категорії господарств							
Велика рогата худоба	185,8	169,1	158,5	152,3	142,1	136,2	73,3
у т.ч. корови	121,4	106,6	99,2	98,2	90,1	85,5	70,4
Свині	242,8	307,0	313,2	317,5	300,4	310,7	128,0
Вівці та кози	24,6	29,6	29,2	29,8	28,9	28,1	114,2
Коні	15,8	12,8	12,3	11,5	10,2	9,4	59,5
Птиця, тис. голів	6761,0	5605,4	4415,0	4175,7	4225,4	4812,7	71,2

* Джерело [131, с. 170; 59, с. 169].

За 2017 р. відбулося зменшення поголів'я всіх видів тварин, крім птиці, у всіх категоріях господарств. Основні причини цього процесу – це демографічна ситуація, значне подорожчання кормів і складових їх витрат, низький рівень

закупівельних цін на молоко та м'ясо, а також недостатня державна фінансова підтримка.

Особливо неоднозначною є кількість птиці в області, що коливається від 7,6 тис. гол. у 2014 р. до 40,1 за результатами 2017 р., та зменшується майже в 2 рази у 2018 р. При цьому у 2017 р. виробництво яєць від птиці всіх видів у фермерських господарствах склало 343 тис. шт., що на 24,3 % менше ніж роком раніше, коли кількість птиці була меншою в 3,8 рази.

На обсяги виробництва продукції тваринництва, як зазначалося вище, впливає, крім поголів'я тварин, також їхня продуктивність. Відповідно до наявних статистичних даних запропоновано середньорічні надої молока на корову у всіх категоріях господарств (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

**Продуктивність корів різних категорій господарств
Івано-Франківської області, кг/гол ***

Показник	Роки						2018 р. до 2010 р., %
	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
Фермерські господарства							
Середній річний удій молока від однієї корови	3375	3973	4288	4945	5227	4241	125,7
Сільськогосподарські підприємства (включаючи фермерські господарства)							
Середній річний удій молока від однієї корови	3526	4579	4899	4883	5208	4970	141,0
Господарства населення							
Середній річний удій молока від однієї корови	3650	4038	4336	4597	4606	4791	131,3
Усі категорії господарств							
Середній річний удій молока від однієї корови	3647	4054	4354	4609	4630	4798	131,6

* Джерело [131, с. 133; 59, с.137].

Динаміка середньорічних надоїв молока від корови свідчить:

– про загальну тенденцію зростання надоїв у всіх категоріях господарств та спад за 2018 р. у фермерських господарствах та на сільськогосподарських підприємствах;

– у фермерських господарствах за всі роки дослідження надої молока нижчі, порівняно зі всіма категоріями господарств, окрім 2016 р. та 2017 р.;

– у фермерських господарствах та всіх категоріях господарств надої молока за 2018 р. перевищують рівень 2010 р. на 25-40 %. Негативним чинником такої циклічності можуть бути кризи перевиробництва чи проблеми з ціновою політикою.

Покращення показників продуктивності корів в окремих фермерських господарствах може посприяти процесові спрямування інвестиції на розвиток матеріальної бази. Позитивним прикладом є завершення будівництва сучасного тваринницького комплексу, розрахованого на утримання тисячі голів великої рогатої худоби молочного напрямку продуктивності, з доїльною залогою у фермерському господарстві "Персей - Агро" Рогатинського району в 2018 р.

Дослідження динаміки та основних показників діяльності фермерських господарств щодо кількісних показників розвитку тваринництва, в розрізі окремих видів господарювання, необхідно проаналізувати та співставити їхню ефективність на основі абсолютних значень отриманої продукції та кількості відповідного поголів'я.

Розвиток фермерських господарств залежить від рівня забезпечення основними засобами (табл. 2.17). Адже втрата придатності призводить до неможливості задовольняти вимоги, які вони мають виконувати. Основні чинники, які впливають на функціональність основних засобів за їхнім призначенням – коефіцієнт зносу та придатності.

За 2018 р. первісна вартість основних засобів зросла на 288,1 млн. грн., або на 69,9 %. З 2014 р. по 2018 р. також спостерігалася позитивна тенденція щодо збільшення первісної вартості основних засобів. Первісна вартість основних засобів у 2018 р. порівняно з 2014 р. зросла у 4,1 рази у зв'язку з купівлею та технічним оновленням.

Щорічно зростає і первісна вартість основних засобів із розрахунку на одне господарство. Значення цього коефіцієнта у 2018 р. порівняно з 2014 р. зросло у 4,4 рази. Аналогічно зросла вартість основних засобів на 100 га

сільськогосподарських угідь у 3,6 рази, а також на одного працівника у 1,7 рази (2016 р. до 2014 р.).

Коефіцієнт зносу основних засобів у 2018 р., порівняно з 2014 р., мав незначну тенденцію до зменшення, відповідно збільшився коефіцієнт придатності на той же відсоток. Це означає, що основні засоби у фермерських господарствах поступово оновлюються, їхня придатність зростає, а це є позитивним явищем для господарювання фермерських господарств.

Таблиця 2.17

Стан та забезпечення основними засобами фермерські господарства і сільськогосподарські підприємства Івано-Франківської області *

Показник	Роки						
	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2018 р. до 2014 р., %, рази
Первісна вартість основних засобів на кінець звітного періоду, млн. грн.	...	168,9	221,5	311,9	412,3	700,4	4,1 рази
Первісна вартість основних засобів з розрахунку, тис. грн. на: – одне господарство	...	301,1	402,7	615,2	799,0	1319,0	4,4 рази
– 100 га сільськогосподарських угідь	...	596,8	782,7	1075,5	1296,5	2122,4	3,6 рази
– 1 працівника	...	197,5	235,6	333,9	1,7 рази**
Коефіцієнт зносу основних засобів	...	0,299	0,308	0,295	0,319	0,257	-0,042
Коефіцієнт придатності основних засобів	...	0,701	0,692	0,705	0,681	0,743	+0,042

* Джерело [133].

** Відношення 2016 р. до 2014 р.

Необхідною умовою забезпечення діяльності фермерських господарств, постійного відновлення процесу виробництва є активна частина основних засобів – сільськогосподарська техніка. У 2017 р. у розвиток фермерських господарств області було вкладено 105,7 млн. грн. капітальних інвестицій, які спрямовувалися на придбання сільськогосподарських машин, обладнання та

інвентаря (46,4 % обсягу інвестицій), транспортні засоби (40 %), нежитлові будівлі (9,5 %), довгострокові біологічні (3,8 %) та інші (0,3 %) активи.

Як свідчать дані табл. 2.18., найвищі показники забезпечення сільськогосподарською технікою фермерських господарств області були у 2016 р. За 2017 р., порівняно з 2016 р., відбулося відносне скорочення техніки всіх видів.

Таблиця 2.18.

**Динаміка чисельності сільськогосподарської техніки
фермерських господарств Івано-Франківської області*, шт.**

Вид технічних засобів	Роки						
	2010	2014	2015	2016	2017	2018 ¹	2017 р. до 2010 р., %
Трактори	302	339	325	373	351	...	116,2
Зернозбиральні комбайни	107	114	96	109	82	...	76,6
Кормозбиральні комбайни	8	8	7	7	7	...	87,5
Автомобілі вантажні та вантажно-пасажирські	127	138	102	163	136	...	107,1
Причепи тракторні	145	166	139	170	140	...	96,6
Плуги	114	149	145	194	158	...	139,0
Культиватори	96	122	141	168	156	...	162,5
Борони	218	225	276	381	204	...	93,6
Сівалки	142	152	134	174	151	...	106,3
Розкидачі гною та добрив	35	50	46	75	61	...	174,3
Картоплесаджалки	16	24	13	20	22	...	137,5
Доїльні установки та апарати	10	13	14	13	17	...	170,0
Усього енергетичних потужностей, кВт	52271	61149	55479	72183	64786	... ²	124,0
Усього енергетичних потужностей, к.с.	71069	83139	75430	98142	88084	... ²	124,0

* Джерело [131, с. 172, 173].

¹ Оприлюднення інформації передбачено у III декаді травня 2020 року.

² Показники вилучені з державного статистичного спостереження, починаючи зі звіту за 2019 рік.

Порівняно з 2010 р. більшість видів наявної сільськогосподарської техніки рівень 2017 р. За цей період зросла кількість тракторів на 16,2 %, автомобілів вантажних та вантажопасажирських на 7,1 %, плугів на 39 %, культиваторів на 62,5 %, розкидачів гною та добрив на 74,3 %, картоплесаджалок на 37,5 %, доїльних установок та апаратів на 70 %, усього енергетичних потужностей на 24 %. Кількість окремих видів техніки у 2017 р.,

порівняно з 2010 р., зменшилася: зернозбиральних комбайнів на 23,4 %, кормозбиральних комбайнів на 12,5 %, причепів тракторних на 3,4 %, борін на 6,4 %, сінокосарок тракторних на 13 %. У загальній кількості сільськогосподарської техніки частка фермерських господарств у 2017 р., порівняно з підприємствами, склала: тракторів – 31,2 %, зернозбиральних комбайнів – 36,9 %, кормозбиральних комбайнів – 20 %, автомобілів вантажних та вантажно-пасажирських – 19,9 %, плугів – 40,3 %, сівалок – 33,1 %, тракторних причепів – 32,2 %, картоплесаджалок – 68,9 %, усього енергетичних потужностей – 23,2 %.

Забезпечення технікою фермерських господарств та порівняння зі сільськогосподарськими підприємствами наведено у табл. 2.19. Динаміка забезпечення технічними засобами фермерських господарств Івано-Франківської області показує, що у 2017 р. порівняно з 2010 р. відбулося збільшення кількості сільськогосподарської техніки із розрахунку на 10 господарств майже за всіма видами технічних засобів, окрім зернозбиральних комбайнів, а також наявності тракторів та енергетичних потужностей на 100 га сільськогосподарських угідь. Покращення забезпечення технічними засобами – це позитивне явище для діяльності фермерських господарств.

Незважаючи на збільшення, такий рівень забезпечення технікою фермерських господарств є недостатнім. За 2017 р. на десять господарств припадає тільки 6,8 тракторів, або 1,1 трактора на 100 га угідь. Зернозбиральними комбайнами забезпечене майже кожне п'яте, автомобілями вантажними та вантажно-пасажирськими, причепами тракторними, плугами, культиваторами – кожне третє фермерське господарство.

Знизився показник відношення кількості тракторів на 100 га угідь у 2017 р., порівняно з 2010 р., на 0,2 од., оскільки у цей період зменшилася кількість тракторів та зросла площа сільськогосподарських угідь. Також має негативну тенденцію показник відношення енергетичних потужностей на 100 га угідь. З 2017 р. до 2010 р. він знизився на 8,4 %.

Порівнявши забезпечення технікою фермерських господарств із підприємствами у 2017 р., робимо висновок, що фермерські господарства, із розрахунку на 10 господарств, мають краще забезпечення тракторами, зернозбиральними комбайнами, причепами тракторними, плугами, культиваторами, боронами, сівалками, картоплесаджалками, енергетичними потужностями на 100 га сільськогосподарських угідь.

Таблиця 2.19

**Забезпечення технічними засобами
фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств
Івано-Франківської області*, шт.**

Вид технічних засобів	2010 р.		2017 р.		2017 р. до 2010 р., %, рази	
	фермерські господарства	сільськогосподарські підприємства	фермерські господарства	сільськогосподарські підприємства	фермерські господарства	сільськогосподарські підприємства
На 10 господарств: – трактори	5,4	6,5	6,8	5,7	125,9	87,6
– зернозбиральні комбайни	1,9	1,7	1,6	1,1	84,2	64,7
– кормозбиральні комбайни	0,1	0,3	0,1	0,2	100,0	66,7
– автомобілі вантажні та вантажно-пасажирські	2,3	4,7	2,6	3,4	113,0	72,3
– причеми тракторні	2,6	3,2	2,7	2,2	103,8	68,8
– плуги	2,0	2,0	3,0	2,0	150,0	100,0
– культиватори	1,7	1,9	3,0	2,2	176,4	115,8
– бороны	3,9	3,8	4,0	3,3	102,6	86,8
– сівалки	2,5	2,5	2,9	2,3	116,0	92,0
– розкидачі гною та добрив	0,6	1,0	1,2	1,2	2 рази	120,0
– картоплесаджалки	0,3	0,2	0,4	0,2	133,0	100,0
– доільні установки та апарати	0,17	0,4	0,32	0,54	188,2	135,0
Трактори на 100 га угідь, од.	1,3	1,4	1,1	5,9	84,6	4,2 рази
Усього енергетичних потужностей, к.с. на: – 100 га угідь	302,4	414,2	276,9	199,0	91,6	48,0
– одного працівника	64,6	78,2	...	64,4	...	82,4

* Джерело [131, с. 66, 67, 172, 173].

Однак тракторів, із розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, на сільськогосподарських підприємствах більше, як у фермерських господарств – у 5,4 рази. Також за 2017 р. порівняно з 2010 р. на сільськогосподарських підприємствах відбулося зменшення забезпечення технічними засобами: тракторів на 12,4 %, зернозбиральних та кормозбиральних комбайнів на 35,3 % та 33,3 % відповідно, автомобілів вантажних та вантажно-пасажирських на 27,7 %, причепів тракторних на 31,2 %, борін на 13,2 %, сівалок на 8,0 %, а також енергетичних потужностей на 52 %. Водночас тракторів, із розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь забезпечення, збільшилося у 4,2 рази, зросла також кількість культиваторів, розкидачів гною та добрив, а також доїльних установок та апаратів.

2.3. Чинники, що впливають на розвиток фермерських господарств та ефективність їхнього функціонування

Створені у процесі сучасної аграрної реформи фермерські господарства функціонують у ринкових умовах. У конкурентному середовищі можна забезпечити розширене відтворення господарств та організувати прибуткову діяльність за умов збуту продукції і надання послуг відповідно до зростаючих потреб споживачів. У такому випадку фермерські господарства будуть мати можливість отримувати прибутки.

Оцінити економічну ефективність діяльності фермера можна з огляду інтересів підприємця, а також застосувати придатні для цієї форми підприємництва методи і показники аналізу [134 с. 4].

При дослідженні ефективності фермерських господарств першочерговою, зважаючи на їхню роль в економіці регіону, є оцінка економічної ефективності, де головний критерій – це дохідність (як додана вартість на одиницю ресурсів). Економічну ефективність виробництва слід визначати за допомогою відношень одержаних результатів до витрат засобів виробництва та праці.

Діяльність фермерського господарства також залежить від цін на реалізовану продукцію сільського господарства. Головними факторами зростання прибутковості фермерських господарств є ефективне використання земельних, трудових та матеріальних та фінансових ресурсів, збільшення випуску товарної продукції господарствами з розрахунку на одиницю площі сільськогосподарських угідь, а також покращення якості цієї продукції та зниження її собівартості.

Показником, що характеризує результат функціонування фермерських господарств, є вартість товарної продукції господарства, на основі якої розраховують валовий, чистий дохід і прибуток. При цьому результат зіставляють із витратами засобів виробництва та затратами живої праці.

Складність полягає у тому, що на ринку формуються різні ціни на продукцію – залежно від каналів реалізації. Ціни на сільськогосподарську продукцію періодично змінюються. Сьогодні кредит є одним із найважливіших зовнішніх джерел інвестиційної діяльності фермерських господарств поряд із бюджетним фінансуванням. "Кредитними відносинами нині пронизані всі стадії процесу відтворення – від інвестування та міжгалузевого переливання капіталів до реалізації товару, розподілу й перерозподілу доходів" [135, с. 54].

Оцінка корисного ефекту в аграрному виробництві для фермера – це насамперед дохідність, яка завжди співвідноситься до земельної площі або продуктивної худоби [136, с. 65]. Більшість вчених-аграрників вважають, що ефективність функціонування фермерських господарств визначається дією багатьох чинників, серед яких чільне місце займають розміри господарства. Досвід країн Заходу засвідчує, що досягти оптимальних розмірів фермерських господарств можна тоді, якщо зосередити увагу на розвиткові таких процесів (тенденцій) у сільському господарстві, як: кооперація, спеціалізація, корпоратизація, інтеграція, концентрація виробництва [137, с. 145].

Основним завданням діяльності будь-якого господарства за ринкових умов є отримання прибутку. Наступний крок – це порівняння його ефективності з конкурентами та подібними суб'єктами господарювання. І тільки після

визначення такої різниці доцільно аналізувати складові чинники успіху та невдачі того чи іншого суб'єкта господарювання. Фермерські господарства не виняток. У табл. 2.20 наведено інформацію про фермерські господарства, у яких застосовуються види діяльності, зазначені кодами 01.1 – 01.6 та 10.12 за КВЕД ДК 009:2010. За таким принципом усі господарства об'єднані відповідно за видами діяльності. Зокрема ті, що спеціалізуються на рослинництві та тваринництві, як основній диференційній ознаці, що може використовуватись на даному рівні господарювання.

Визначення впливу обсягу оброблювальних площ на рівень прибутковості фермерських господарств залежить від конкретних процесів господарювання, що відрізняються в рослинництві та тваринництві. Крім того, рівень ефективності господарств не може визначатись виключно обсягом доступних йому земельних ресурсів, адже для успішної діяльності необхідно поєднувати землю, працю і капітал, тобто трудові і грошові ресурси.

Для аналізу фінансових результатів діяльності фермерських господарств використано дані державного статистичного спостереження за 2011 – 2018 рр. Фінансові результати за вказані роки наведено на основі звітності за відповідні роки 435 – 527 фермерських господарств (табл. 2.20.).

За період аналізу (2011-2018 рр.) фінансові результати до оподаткування фермерських господарств зросли у 12,5 рази і на 2018 р. їх сума склала 159713 тис. грн., або в середньому на одне господарство 303,1 тис. грн., коли в 2011 р. вона становила – 29,4 тис. грн. Тобто за сім років фінансові результати до оподаткування фермерських господарств зросли у 10,3 рази. Зазначені вище суми, які підлягали оподаткуванню, розраховані як різниця між сумою прибутків прибуткових фермерських господарств, що одержані за рік, та сумою збитків, яку отримали збиткові фермерські господарства.

Кількість прибуткових фермерських господарств коливається у межах – 89 % (387 господарств) за 2011 р. до 95,6 % (504) за 2018 р., тобто ріст склав більше 30 %.

Сума прибутків прибуткових господарств за аналізований період характеризується тенденцією до зростання і за 2018 р., порівняно з 2011 р., зросла у 12,3 рази. На одне прибуткове фермерське господарство прибуток у 2011 р. склав 37,1 тис. грн., а в 2018 р. – 349,2 тис. грн., тобто ріст склав – 9,4 рази.

Кількість збиткових фермерських господарств в області за 2011 – 2018 рр. зменшилася від 48 до 23 господарств, або на 52 %. Однак сума збитків господарств у процесі господарської діяльності має тенденцію до зростання і в 2018 р., порівняно з 2010 р., збільшилася у 10,3 рази.

Чистий прибуток фермерських господарств має тенденцію до зростання, у 2018 р., порівняно з 2011 р., його обсяги зросли у 12,6 рази. Кількість прибуткових господарств в області за вказаний період зросла на 6,9 в.п. Одночасно скорочується кількість збиткових господарств, від 11,3 % у 2011 р. до 4,4 % за 2018 р. Однак сума збитків у збиткових фермерських господарствах, за вказаний період, зросла у 10,2 рази.

Чистий дохід (виручка) від реалізованої продукції та чисті зароблені страхові премії у фермерських господарствах за аналізований період мають тенденцію до зростання. У 2018 р., порівняно з 2011 р., сума доходу збільшилася у 5,1 рази, або на одне господарство у 2018 р. його сума склала 1561 тис. грн., а в 2011 р. – 371 тис. грн., що у 4,2 рази вище.

Рівень рентабельності від операційної діяльності, а також рівень рентабельності від усієї діяльності у фермерських господарствах за аналізований період в основному зростає. Їхнє значення за 2018 р., порівняно з 2011 р., зросло відповідно на 12,2 в.п., та 13,1 в.п.

Здійснивши аналіз діяльності фермерських господарств за окремі роки, наведемо певні узагальнення (табл. 2.20).

За 2014 р. фермерські господарства отримали чистого доходу (виручки) від реалізації продукції та чистих зароблених страхових премій – 268,6 млн. грн., або 0,57 млн. грн. на одне господарство, що більше ніж у 2011 р. на 107,2 млн. грн., або у 2 рази, а на одне господарство – більше в 1,5 рази.

Таблиця 2.20

**Фінансові результати діяльності фермерських господарств з виробництва продукції
сільського господарства в Івано-Франківській області***

Показники	Роки						
	2011**	2014	2015	2016	2017	2018	2018 р. до 2011 р., %, в.п.
Кількість підприємств, які звітували по фінансовій звітності	435	470	464	402	518	527	121,1
Фінансові результати до оподаткування, тис. грн	12796,8	55396,9	126 896,8	67 125,4	111 554,7	159 713,0	12,5 рази
Підприємства, які одержали прибуток у % до загальної кількості підприємств	89,0	90,9	94,2	91,3	93,2	95,6	6,6 в.п.
фінансовий результат, тис. грн.	14358,4	56599,5	127 878,0	80 848,6	130 271,2	176 002,0	12,3 рази
Підприємства, які одержали збиток у % до загальної кількості підприємств	11,0	9,1	5,8	8,7	6,8	4,4	-6,6 в.п.
фінансовий результат, тис. грн	1561,6	1202,6	981,2	13 723,2	18 716,5	16 289,0	10,3 рази
Чистий прибуток (збиток), тис. грн.	12684,8	55315,4	126 753,9	66 986,4	111 314,3	159 399,1	12,6 рази
Підприємства, які одержали чистий прибуток у % до загальної кількості підприємств	88,7	90,9	94,2	91,3	93,2	95,6	6,9 в.п.
фінансовий результат, тис. грн.	14282,9	56519,1	127 735,1	80 709,6	130 031,0	175 688,1	12,3 рази
Підприємства, які одержали збиток у % до загальної кількості підприємств	11,3	9,1	5,8	8,7	6,8	4,4	-6,9 в.п.
фінансовий результат, тис. грн.	1598,1	1203,7	981,2	13 723,2	18 716,7	16 289,0	10,2 рази
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції та чисті зароблені страхові премії, тис. грн	161385,4	268590,3	486 954,0	483 866,2	736 609,5	822 629,7	5,1 рази
Рентабельність операційної діяльності, %	11,5	26,7	34,7	19,7	20,3	23,7	12,2 в.п.
Рентабельність всієї діяльності, %	9,7	24,4	32,8	15,7	17,7	22,8	3,1 в.п.

* Джерело: [133]. Державне статистичне спостереження щодо активів, власного капіталу, зобов'язань та фінансових результатів [2011–2018 рр.].

** Дані статистичної звітності подаються з 2011 р.

Обсяги виробництва продукції зросли за 2014 р., порівняно з попереднім роком, на 60,1 млн. грн., або на 47 %. За цей період збільшилася кількість прибуткових господарств на 1,9 в.п., зросла також рентабельність операційної діяльності з 11,5 % до 26,7 % та рентабельність від усієї діяльності.

За 2015 р. у фермерських господарствах, порівняно з 2014 р. зросли обсяги чистого доходу на 218,4 млн. грн., або на 81,3 %, у т.ч. на одне господарство 0,5 млн. грн., або більше на 84 %.

Згідно з даними, розглянутими у параграфі 2.1 виробництво продукції сільськогосподарства за 2015 р., порівняно з 2014 р., зменшилась на 9,6 %. Тобто фермери виготовили менше продукції, ніж у 2014 р., проте вони зуміли більш ефективно реалізувати свою продукцію (у т.ч. за рахунок зростання цін у 2015 р.), що дозволило підвищити рентабельність від операційної діяльності на 8 в.п., а також усієї діяльності на 8,4 в.п.

У 2016 р. загальна вартість виготовленої фермерськими господарствами сільськогосподарської продукції зросла, порівняно з попереднім роком, на 17,7 %. Водночас відбувається скорочення чистого доходу від реалізації продукції на 3,1 млн. грн. (0,6 %). Тобто за 2016 р. спостерігаємо "зворотні" процеси – разом із зростанням вартості виготовленої продукції відбувається зменшення чистого доходу. Рівень рентабельності операційної діяльності знизився на 15 в.п., а рентабельність від усієї діяльності на 17,1 в.п.

За 2017 р. та 2018 р. загальна сума отриманого чистого доходу фермерських господарств зросла, порівняно з даними 2016 р., на 252,7 та 338,7 млн. грн відповідно. Виробництво продукції сільськогосподарства за вказані періоди збільшилося на 19,5 % та 34,7 % відповідно.

Крім загального зростання суми доходів та виробництва продукції сільськогосподарства, зросла частка фермерів, що отримали прибутки за результатами 2017 р. – 93,2 % та до 95,6% за 2018 р. За цей період відбулося зростання рентабельності операційної діяльності відповідно на 0,6 в.п. та 4 в.п., а також рентабельності всієї діяльності на 2 в.п. та 7,1 в.п. відповідно.

Значення чистого прибутку фермерських господарств та частки прибуткових фермерських господарств наведено на рис. 2.7. Дані свідчать про тенденцію до зростання чистого прибутку фермерських господарств упродовж досліджуваного періоду. На результати чистого прибутку вплинула кількість прибуткових господарств, а також сума прибутку, яку отримало кожне прибуткове господарство. У 2011 р. із 435 господарств кожне одержало 32,8 тис. грн. чистого прибутку, а в 2014 р. та 2015 р. – 470 та 464 господарства відповідно – 120 тис. грн. та 275,3 тис. грн., що відповідало зростанню чистого прибутку із 14,3 млн. грн. за 2011 р. до 127,7 млн. грн. за 2015 р. За 2016 р. чистий прибуток у 402 фермерських господарствах із розрахунку на одне фермерське господарство скоротився до 200,8 тис. грн., що вплинуло на загальне зменшення чистого прибутку до 80,8 млн. грн.

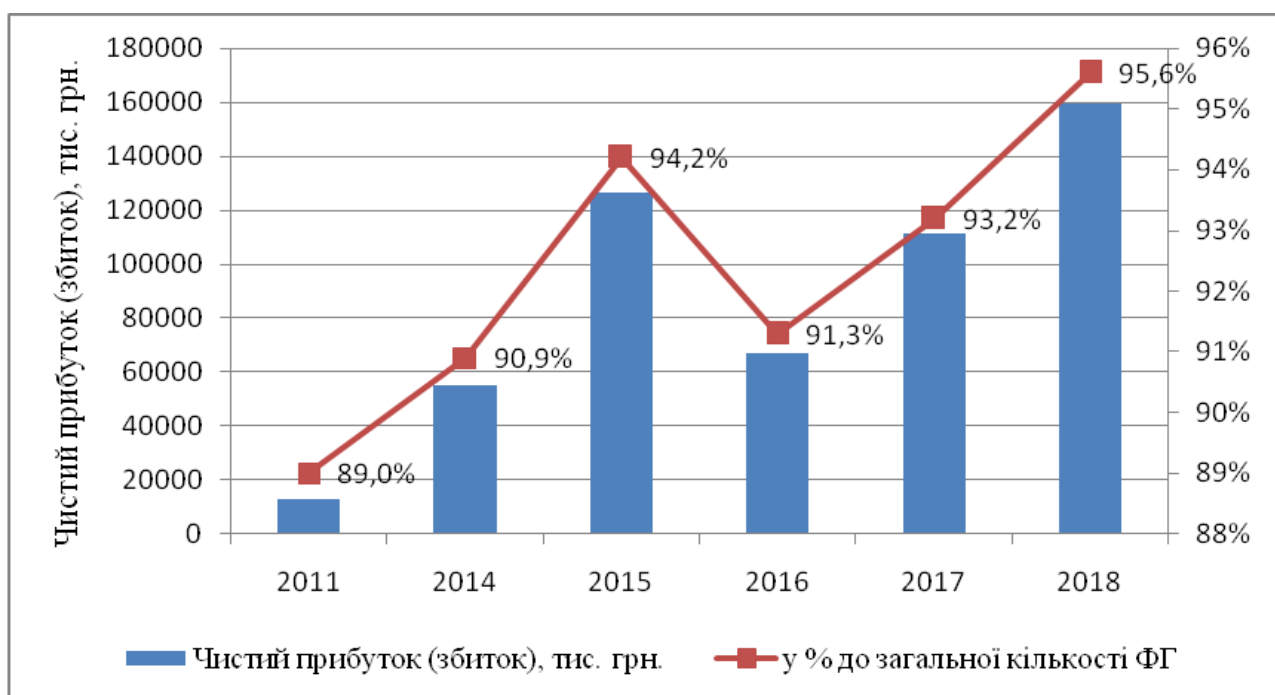

Рис. 2.7. Прибутковість та частка прибуткових фермерських господарств Івано-Франківської області*

* Джерело: Складено на основі [133]. Державне статистичне спостереження щодо активів, власного капіталу, зобов'язань та фінансових результатів [2011–2018 рр.].

За 2017 р. та 2018 р. кількість фермерських господарств зросла відповідно до 518 та 527, і на одне господарство одержано 251 тис. грн. та 333,4 тис. грн. чистого прибутку. У підсумку чистий прибуток від усіх господарств зріс на 80,7 млн. грн. та на 130 млн. грн. відповідно.

Рентабельність діяльності фермерських господарств залежить від отриманого ними прибутку за відповідні періоди (рис. 2.8). За 2011-2015 рр. збільшення чистого прибутку з 12,7 млн. грн. до 126,8 млн. грн. вплинуло на зростання рентабельності від операційної діяльності та рентабельності від усієї діяльності. При зменшенні чистого прибутку за 2016 рзниження двох видів вищезазначеної рентабельності на 15 в.п. та 17,1 в.п. відповідно. За 2017-2018 рр. чистий прибуток у фермерських господарствах зріс щодо 2016 р. відповідно в 1,7 рази та 2,4 рази, рентабельність від операційної та усієї діяльності зросла.

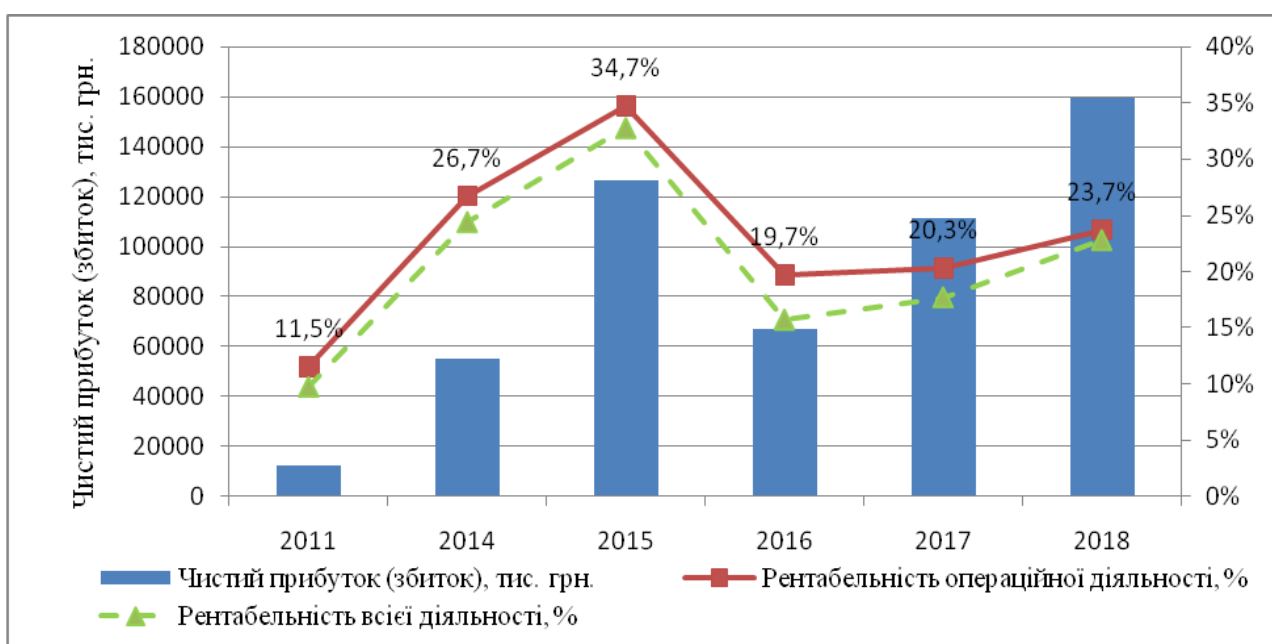

Рис. 2.8. Прибутковість та рентабельність виробництва у фермерських господарствах Івано-Франківської області*

* Джерело: Складено на основі [133]. Державне статистичне спостереження щодо активів, власного капіталу, зобов'язань та фінансових результатів [2011–2018 рр.].

Як уже зазначалось, рослинництво серед фермерських господарств області поширене значно більше, адже вартість виготовленої сільськогосподарської продукції цієї галузі в 8-10 разів перевищувала аналогічну для тваринництва у 2011 р. та 2018 р. На основі саме такої питомої ваги щодо вартості продукції динаміка показників прибутковості та рентабельності буде формувати загальногалузеві показники в області.

Тому потрібно більш детально розглянути рівень загальної ефективності – рентабельності щодо окремих напрямків рослинництва і тваринництва фермерських господарств області і порівняти їх із сільськогосподарськими підприємствами та загальнодержавними показниками в цілому за досліджуваний період. За 2010 р. усі зазначені види продукції для фермерських господарств були прибутковими (найбільш рентабельним було вирощування картоплі – 26,6 % та овочевих культур – 18,9 %), окрім виробництва м'яса великої рогатої худоби та птиці, де рівень збитковості становив –12,1 % та – 1,9 % (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

**Рівень рентабельності виробництва основних видів продукції
сільського господарства Івано-Франківської області та України
у 2010 році, % ***

Показник	Область		Україна	
	сільськогосподарські підприємства	з них фермерські господарства	сільськогосподарські підприємства	з них фермерські господарства
Культури зернові та зернобобові	5,0	12,3	13,9	19,7
Насіння соняшнику	101,4	0,0	64,7	63,6
Буряк цукровий фабричний	1,1	0,5	16,7	17,5
Картопля	75,9	26,6	62,1	32,4
Культури овочеві	34,0	18,9	23,5	26,4
Велика рогата худоба на м'ясо	-32,1	-12,1	-35,9	-18,0
Свині на м'ясо	14,3	13,3	-7,8	-5,2
Вівці та кози на м'ясо	-21,1	...	-29,5	-5,8
Птиця на м'ясо	28,6	-1,9	-4,4	7,3
Молоко	11,0	17,4	17,9	21,0

* Джерело [70, с. 9, 33-57].

Менш ефективними фермери області були у вирощуванні цукрового буряку (0,5 %), що менше, порівняно з підприємствами області менше на 0,6 в.п. та на – 17 в.п. менше від фермерів в Україні в цілому, а також насіння соняшнику – менше відповідно на 101,4 в.п. та 63,6 в.п. Спостерігається вищий рівень рентабельності виробництва молока (на 6,4 в.п.), ніж на

сільськогосподарських підприємствах області, однак, порівняно з фермерськими господарствами України, менший на 3,6 в.п. Рівень рентабельності щодо вирощування овочів значно не відрізнявся від 3-х досліджуваних груп та коливався від 18,9 % та 34,0 %.

Рівень рентабельності фермерських господарств був вищий від рівня сільськогосподарських підприємств вирощування зернових та зернобобових культур на 7,3 в.п., однак менший від рівня фермерських господарств України на 7,4 в.п.

За результатами 2014 р. прибутковими були всі зазначені види спеціалізацій фермерських господарств регіону щодо вирощування птиці на м'ясо (- 22,5 %). На сільськогосподарських підприємствах області згаданий напрямок також був збитковим у 2014 р., хоча рівень збитковості був у 2 рази менший і наближався до середнього значення сільськогосподарських підприємств в Україні – 12,6 %, однак у фермерських господарствах України цей показник був прибутковий – 2,6 % (табл. 2.22.).

Таблиця 2.22.

**Рівень рентабельності виробництва основних видів продукції
сільського господарства Івано-Франківської області та України
у 2014 році, % ***

Показник	Івано-Франківська область		Україна	
	сільськогосподарські підприємства	з них фермерські господарства	сільськогосподарські підприємства	з них фермерські господарства
Культури зернові та зернобобові	35,4	15,6	25,7	24,2
Насіння соняшнику	24,3	25,5	36,7	40,2
Буряк цукровий фабричний	-24,2	33,4	17,8	20,9
Картопля	173,3	180,3	9,9	26,1
Культури овочеві	38,7	150,8	14,5	20,3
Велика рогата худоба на м'ясо	10,7	8,4	-34,5	-10,1
Свині на м'ясо	78,4	16,7	5,6	1,0
Вівці та кози на м'ясо	2,8	2,7	-43,0	-14,0
Птиця на м'ясо	-10,9	-22,5	-12,6	2,6
Молоко	11,6	9,7	11,1	19,7

* Джерело [67, с. 53, 166; 117 с. 141].

Прибутковим для фермерських господарств в Івано-Франківській області стало вирощування цукрових буряків. Порівняно з сільськогосподарськими підприємствами області за 2014 р. фермери були більш ефективними у вирощуванні цієї культури на 57 в.п. Майже однаковий рівень рентабельності у фермерських господарств був щодо вирощування соняшнику, картоплі, розведення великої рогатої худоби, овець та кіз на м'ясо, виробництва молока. Суттєвий рівень відставання спостерігався у вирощуванні зернових (20 в.п.) та вирощуванні свиней (62 в.п.).

Порівняно з Україною фермерські господарства області більш ефективними були у вирощуванні сільськогосподарської продукції: картоплі та овочів (суттєва різниця в 154 в.п. та 130 в.п.), цукрових буряків, розведенні великої рогатої худоби, овець, кіз та свиней. У 2014 р. рівень рентабельності щодо вирощування зернових, соняшнику, птиці на м'ясо та молока був значно менший.

За 2015 р. усі зазначені напрямки сільського господарства для фермерів були прибутковими (найбільш рентабельним було вирощування овочів – 161 %, найменш прибутковим – м'ясо овець та кіз – 9 %). Загальні прибутки показали як сільськогосподарські підприємства області, так і фермерські господарства країни в цілому (табл. 2.23).

Менш ефективними фермери Прикарпаття були у вирощуванні зернових та зернобобових культур: на – 6,2 в.п., порівняно з підприємствами області, і на – 12,4 в.п. щодо фермерів України в цілому, та цукрового буряку – 40,7 в.п. та – 2,2 в.п. відповідно. Незважаючи на суттєве переважання у вирощуванні овочів (на 139 в.п. та 118 в.п. відповідно) над сільськогосподарськими підприємствами області та фермерами в цілому по країні, рівень рентабельності у вирощуванні картоплі був майже однаковий у всіх 3-х досліджуваних групах підприємств і становив 22-25 %.

Рівень рентабельності фермерських господарств Івано-Франківської області був вищий від підприємств області та фермерів в.п. у розведенні великої рогатої худоби (на 28 в.п. та 39 в.п.), птиці (24 в.п. та 21 %) й овець та

кіз (1 в.п. та 12 в.п.) на м'ясо, виробництві молока (на 9 в.п. та 6 в.п. відповідно). У вирощуванні соняшнику фермери були ефективніші від підприємств області (на 15 в.п.), але менш ефективні порівняно з фермерами в Україні (на 4 в.п.). У свинарстві – на 55 % менший рівень рентабельності, ніж підприємства області, хоча і мали більшу рентабельність, як середнє значення для фермерів в Україні (на 11 в.п., де рентабельність становила тільки – 4 %).

Таблиця 2.23

**Рівень рентабельності виробництва основних видів продукції
сільського господарства Івано-Франківської області та України
у 2015 році, % ***

Показник	Івано-Франківська область		Україна	
	сільськогосподарські підприємства	з них фермерські господарства	сільськогосподарські підприємства	з них фермерські господарства
Культури зернові та зернобобові	32,4	26,2	42,6	38,6
Насіння соняшнику	52,1	67,3	78,4	71,5
Буряк цукровий фабричний	54,6	13,9	27,7	16,1
Картопля	23,0	21,9	24,6	21,5
Культури овочеві	22,5	161,4	32,0	43,8
Велика рогата худоба на м'ясо	14,3	42,1	-16,9	3,3
Свині на м'ясо	68,3	13,2	12,6	2,4
Вівці та кози на м'ясо	8,8	8,9	-26,6	-2,9
Птиця на м'ясо	7,1	30,7	-5,4	10,2
Молоко	18,4	26,9	12,7	20,5

* Джерело [68, с. 214, 215, 343, 344].

У 2016 р. у фермерських господарствах області в галузі рослинництва прибутковим було вирощування усіх сільськогосподарських культур, у тваринництві – отримано прибутки від молока, птиці, овець, кіз та великої рогатої худоби на м'ясо, збитки (– 5,1%) – від вирощування свиней на м'ясо (табл. 2.24).

**Рівень рентабельності виробництва основних видів продукції
сільського господарства Івано-Франківської області та України
у 2016 році, % ***

Вид продукції	Область		Україна	
	сільсько- господарські підприємства	з них фермерські господарства	сільсько- господарські підприємства	з них фермерські господарства
Культури зернові та зернобобові	42,0	18,6	37,8	38,0
Насіння соняшнику	23,6	36,5	61,9	64,4
Буряк цукровий фабричний	54,4	24,8	24,6	32,7
Картопля	20,4	21,1	0,6	13,0
Культури овочеві	11,0	72,8	15,3	21,2
Велика рогата худоба на м'ясо	-25,8	10,3	-23,2	-0,1
Свині на м'ясо	25,0	-5,1	-4,1	-1,2
Вівці та кози на м'ясо	12,4	12,4	-31,5	6,0
Птиця на м'ясо	-20,4	4,8	3,4	2,3
Молоко	14,6	16,1	18,6	23,3

* Джерело [69, с. 178-182].

Загалом 2016 р. характеризувався загальним зменшенням рівня рентабельності для більшості напрямків сільського господарства в області. Вирощування овочів, що було найбільш рентабельним для фермерів за 2014-2015 рр., продемонструвало зменшення рентабельності фактично в 2 рази – до 72,8 % порівняно з 161 % за 2015 р. Однак цей напрямок залишався найбільш перспективним для фермерів в області, адже був на 61,8 в.п. більш рентабельний, як аналогічні показники сільськогосподарських підприємств в області, та на 51,6 в.п. вищий за середні показники рентабельності фермерів у країні в цілому.

Серед інших напрямків діяльності високий рівень рентабельності у фермерських господарствах області мало вирощування соняшнику (36,5 %), яке було більш рентабельне, ніж у сільськогосподарських підприємствах області і майже в 2 рази менше від середнього показника серед фермерських господарств країни. Традиційною перевагою фермерських господарств області є розведення великої рогатої худоби на м'ясо – у країні цей напрямок у

2015 р. був збитковий, а у фермерських господарствах області рівень рентабельності становив 10,3 %.

Розведення птиці на м'ясо фермерами області в 2016 р. хоч і не призвело до високого рівня прибутковості (усього 4,8 %), але було більш рентабельне, ніж у фермерів країни (на 2,5 в.п.), та суттєво випередило сільськогосподарські підприємства області, що мали збитки в 20,4 %. Відносно невеликий "розрив" показників рентабельності за 2016 р. спостерігаємо у вирощуванні картоплі (+ 0,7% порівняно з підприємствами області та + 8,1 в.п. з усіма фермерськими господарствами країни), виробництві молока (+1,5 в.п. та – 7,2 в.п. відповідно), розведенні овець та кіз на м'ясо (+ 6,4 в.п. порівняно з всіма фермерами країни).

Рівень рентабельності у вирощуванні зернових та зернобобових культур (18,6 %) і цукрового буряку (24,8 %) був значно менший, порівняно з показниками підприємств області (42 % зернових та 54,4 % цукрових буряків) та фермерами країни (38 % та 32,7 % відповідно).

У табл. 2.25 можна побачити як у 2017 р. у фермерських господарствах області, так і країні в цілому впав рівень рентабельності щодо розведення тварин на м'ясо, зокрема великої рогатої худоби (- 9,9 %). Обсяг збитковості на підприємствах області за відповідний період був менший на 7,2 в.п., а у фермерів країни – на 7,8 в.п., овець та кіз (- 10,3 %), відповідно підприємства області отримали 12,9 % збитків, а фермери по країні – 15,1 %. Рівень рентабельності щодо розведення птиці на м'ясо – 0,8 % був менший за показники фермерів країни (на 2,7 в.п.), та більший (на 14 в.п.) за відповідний показник підприємств області (-13,2 %).

Найбільший рівень збитків (37,5 %) показали результати розведення свиней на м'ясо. Цей напрямок був збитковим і для фермерських господарств в цілому по країні (- 6,7 %). Проте для сільськогосподарських підприємств області розведення свиней слало одним з найбільш рентабельних видів діяльності і маємо значення у 30 %.

Найбільш рентабельний напрям діяльності за 2017 р. – це вирощування зернових культур (23,9 % рентабельності, що на 13,4 в.п. більше за показник рентабельності підприємств області та на 4 в.п. менше від середнього показника у фермерів країни) та соняшнику (28,2 % – тоді як рентабельність підприємств області становила 30,9 %, а фермерських господарств країни в середньому – 41,2 %). У вирощуванні цукрових буряків фермери області мали менший рівень рентабельності (17,6 %), ніж підприємства області (на 6,8 в.п.) та фермери в Україні, в середньому (на 2,4 в.п.).

Таблиця 2.25

**Рівень рентабельності виробництва основних видів продукції
сільського господарства Івано-Франківської області та України
у 2017 році, % ***

Вид продукції	Область		Україна	
	сільськогосподарські підприємства	з них фермерські господарства	сільськогосподарські підприємства	з них фермерські господарства
Культури зернові та зернобобові	10,5	23,9	25,0	27,9
Насіння соняшнику	30,9	28,2	41,3	41,2
Буряк цукровий фабричний	24,4	17,6	12,4	20,0
Картопля	12,8	15,4	10,0	28,9
Культури овочеві	17,4	22,2	15,6	19,5
Велика рогата худоба на м'ясо	-2,7	-9,9	3,4	-2,1
Свині на м'ясо	30,0	-37,5	3,5	-6,7
Вівці та кози на м'ясо	-12,9	-10,3	-39,6	-15,1
Птиця на м'ясо	-13,2	0,8	7,0	3,5
Молоко	21,1	22,8	26,9	25,9

* Джерело [70, с. 177-181].

За 2018 р. (табл. 2.26) найбільш рентабельне для фермерських господарств в області було розведення овець та кіз, вирощування соняшнику та зернових і зернобобових (39 %, 30 % та 21 % відповідно). Порівняно з фермерами України вони були менш ефективні, за винятком розведення овець та кіз, суттєво відставали у вирощуванні картоплі (понад 29 в.п. різниці), свиней на м'ясо (- 12,7 в.п.). Традиційно у фермерських господарствах області

вища норма рентабельності щодо вирощування овочів (18,4 % проти 7,6 %), молока та розведення великої рогатої худоби. Найзбитковіший напрям діяльності фермерських господарств у 2018 р. – розведення свиней на м'ясо (така збиткова тенденція не змінювалась з 2016 р.), у 2010-2015 рр. рентабельність складала 13-16 %.

Таблиця 2.26

Рівень рентабельності (збитковості) виробництва основних видів продукції сільського господарства у 2018 році, %

Вид продукції	Область		Україна	
	сільськогосподарські підприємства	з них фермерські господарства	сільськогосподарські підприємства	з них фермерські господарства
Культури зернові та зернобобові	6,2	20,8	24,7	26,1
Буряк цукровий фабричний	-9,0	-18,1	-11,4	-2,2
Насіння соняшнику	4,0	30,0	32,5	30,3
Картопля	-2,8	-0,9	6,8	28,0
Культури овочеві	12,5	18,4	16,7	7,6
Велика рогата худоба на м'ясо	-8,7	5,9	-17,7	-6,4
Свині на м'ясо	18,8	-11,6	6,9	1,1
Вівці та кози на м'ясо	37,6	39,1	-16,6	-3,7
Птиця на м'ясо	0,8	13,9	5,7	6,8
Молоко	23,3	27,6	16,1	18,0
Яйця	-24,0	15,0	5,4	9,3

* Джерело [71, с. 172-176].

При розгляді ефективності фермерських господарств крізь призму порівняння з підприємствами області (рис. 2.9) ключовим фактором є вплив особливостей організаційної форми ведення господарювання. На основі результатів порівняння рівнів рентабельності підприємств та фермерських господарств в області бачимо, що останні були значно ефективніші щодо вирощування овочевих культур (2014-2015 рр.), а у тваринництві мали кращі результати (у розведенні великої рогатої худоби і птиці на м'ясо).

Варто наголосити, що за даними 2014-2018 рр. фермери області не мали суттєвих тенденційних (понад 2 роки підряд) відставань від рівня ефективності

підприємств, за виключенням розведення свиней на м'ясо, яке за весь аналізований період зменшувало рівень рентабельності від прибутку – 17 % за 2014 р. до збитків у розмірі 38 % за результатами 2017 р., та 11,6 % у 2018 р. Поголів'я свиней у фермерів за аналізований період зменшувалось невеликими темпами, що у поєднанні зі збільшенням усього поголів'я призвело до зменшення його питомої частки за кількістю.

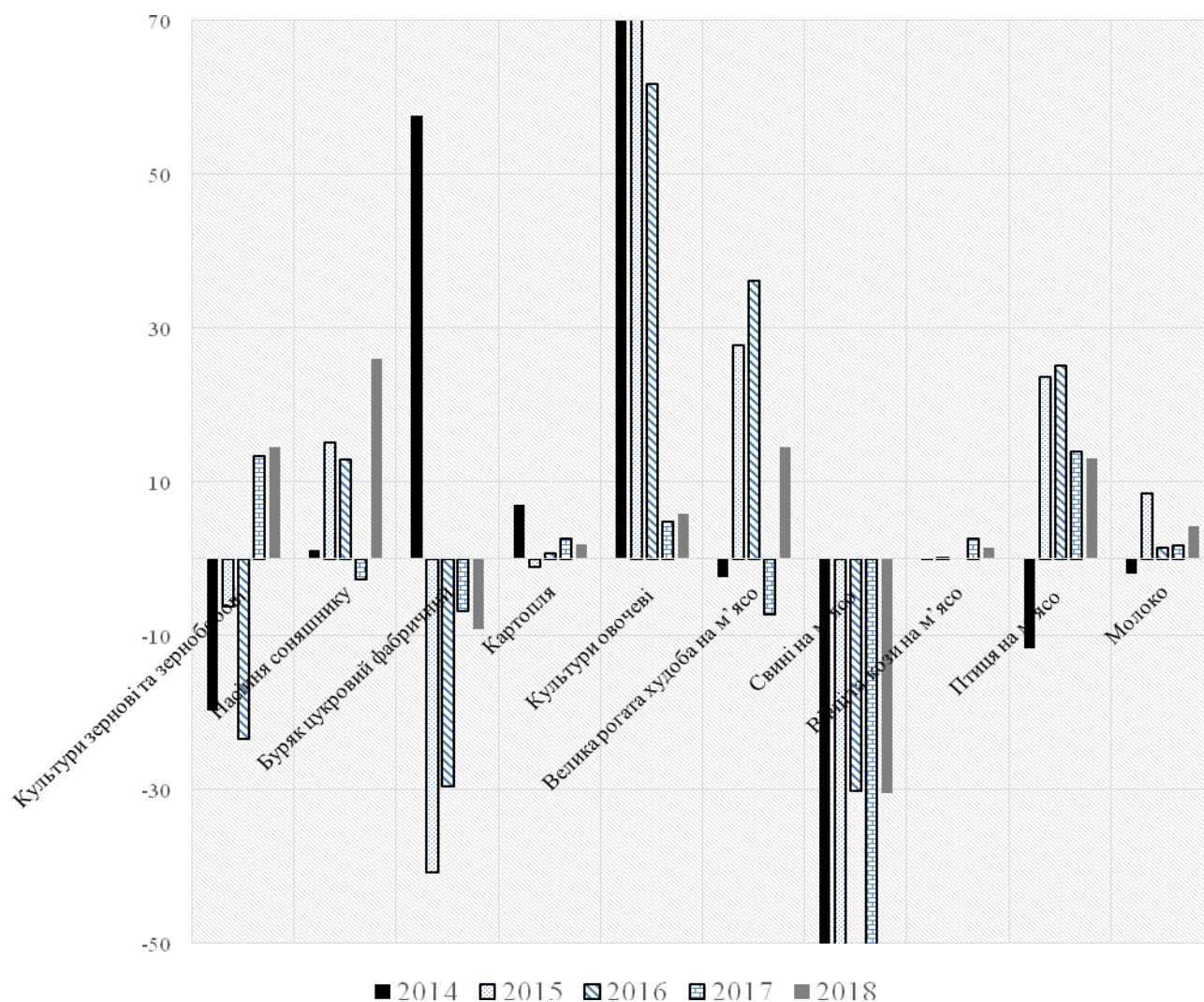

Рис. 2.9. Абсолютні різниці рівнів рентабельності фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств області за 2014-2018 рр., % *

* Джерело: Складено автором на основі [67, с. 53, 166; 117, с. 141], [68, с. 214, 215, 343, 344], [69, с. 178-182], [70, с. 177-181], [71, с. 172-176].

Показовою у цьому плані є динаміка чисельності овець та кіз у фермерських господарствах області – кількість поголів'я зростає за

2014-2016 рр. на 3-9 тис. голів. Разом із зростанням рентабельності за цей період (від 2,7 % до 12,4 %), а з 2016 р. спостерігається насичення ринку при збільшенні кількості поголів'я, та відповідним зменшенням прибутковості цього напрямку – у 2017 р. одержано збитки 10,3 %. Однак, стабілізувавши виробництво, уже за 2018 р. ця продукція стала прибутковою – 39,1 %.

У 2018 р. в області фермерські господарства були більш рентабельні, ніж конкурентні сільськогосподарські підприємства, у вирощуванні зернових та зернобобових, соняшнику та птиці на м'ясо. Найбільші відставання щодо рівня рентабельності були у вирощуванні свиней на м'ясо та вирощуванні цукрового буряку – це два напрямки, де фермери отримали збитки в цілому за результатами 2018 р.

Така динаміка свідчить про наявність диспропорцій у розвитку сільського господарства, криз перевиробництва, які мають суттєвий негативний вплив на діяльність фермерів та галузі в цілому. Тому фермерські господарства (як і загалом усім агровиробникам) необхідно ґрунтовно розробляти напрямки сільськогосподарської діяльності, прораховувати прогностичні результати та слідкувати за кон'юнктурою не тільки місцевого ринку, але і загальноукраїнськими та світовими даними, зокрема щодо цінової політики і наявності ринків збуту та його організації.

Вирощування овочів є перспективним, бо воно не цікаве для великих агровиробників, та за рівнем ефективності вище, ніж на підприємствах, але і прибутковіше, ніж у фермерів в цілому в країні (рис. 2.10).

Фермери Івано-Франківської області у 2018 р., порівняно з даними фермерських господарств України в цілому, були менш ефективні щодо таких видів продукції: картопля (-28,9 в.п.), цукровий буряк (-19,9 в.п.), свині на м'ясо (-12,7 в.п.), зернові та зернобобові (-5,3 в.п.), де рентабельність продукції була меншою. Однак деякі види продукції мали вищу рентабельність: м'ясо овець, кіз (+43 в.п.), м'ясо великої рогатої худоби (+12 в.п.), овочі (+10,8 %), молоко (+10 %), м'ясо птиці (+7 в.п.). Рентабельність насіння соняшнику фермерів області була ідентична, як у фермерських господарств України.

Найбільш стабільним у фермерських господарств області були вирощування зернових та зернобобових, табл. 2.27 – найбільші посівні площі та середній рівень рентабельності 21 %, який не змінювався більш ніж на 11 %, що є найкращим показником стабільності за досліджуваний період, а також виробництво молока (рівень рентабельності коливався в межах 10-27 % та поступово зростали обсяги виробництва з 2,3 до 3,5 тис. т.).

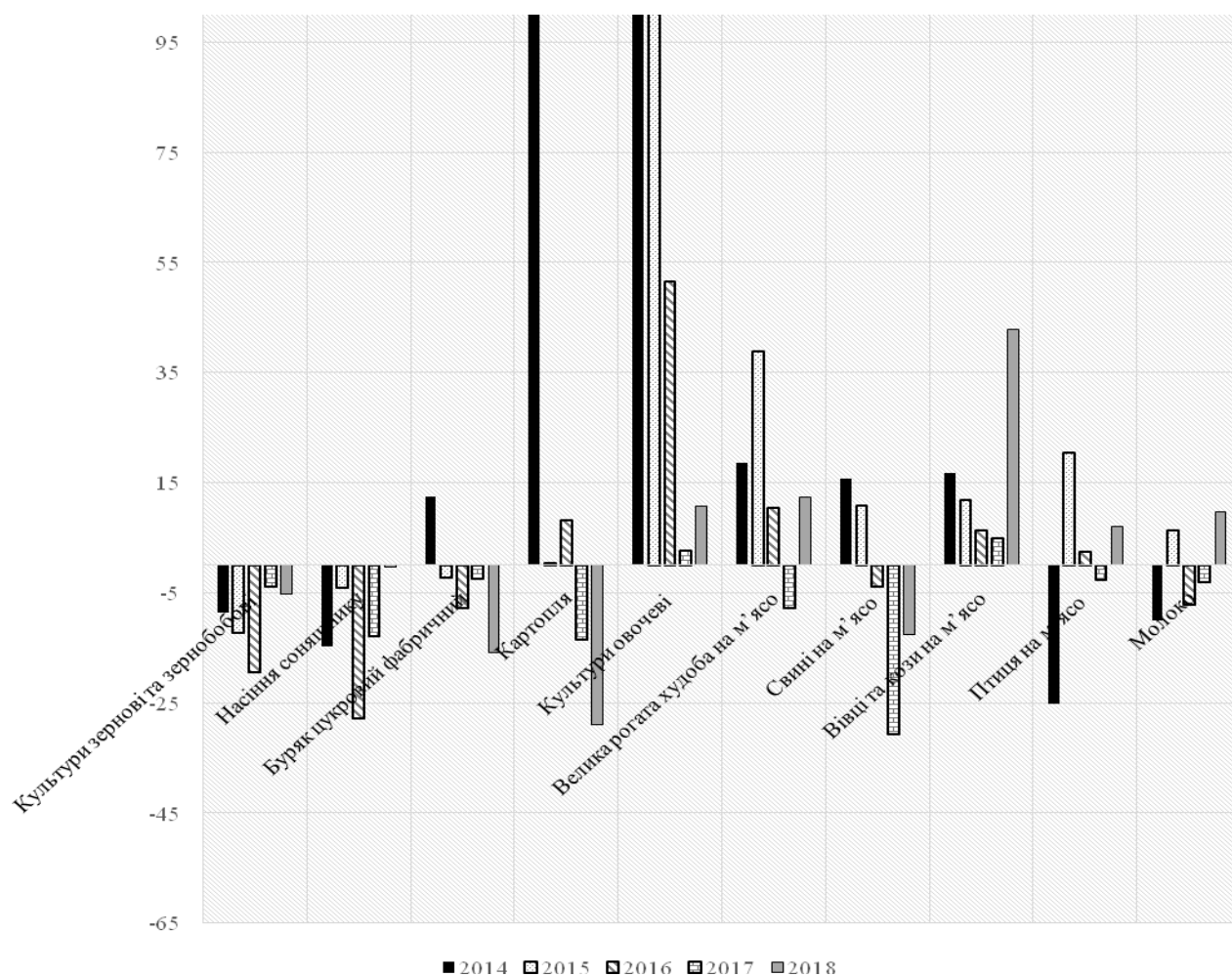

Рис. 2.10. Абсолютні різниці рівнів рентабельності фермерських господарств в області та в цілому по країні за 2014-2018 рр., % *

* Джерело: Складено автором на основі [67, с. 53, 166; 117, с. 141], [68, с. 214, 215, 343, 344], [69, с. 178-182], [70, с. 177-181], [71, с. 172-176].

Ефективним у фермерів області за досліджуваний період в цілому було також вирощування овочів (85,1 % середнє значення рентабельності), картоплі (47,6 %), насіння соняшнику (37,5 %), обсяги посівів яких були незначними, порівняно з іншими культурами, проте спостерігалось зниження рівня

рентабельності буряку цукрового фабричного (3-тєюї за обсягами вирощування культури по області, що має рівень рентабельності 14,3 %).

Інша продукція тваринництва мала не високий рівень рентабельності, а в окремі роки – збитковий. Їхня частка продукції в 10 разів менша порівняно з рослинництвом.

Крім того, бачимо залежність результатів діяльності фермерів не тільки від посівної площі землі, поголів'я тварин, урожайності культур продуктивності тварин, наявності кадрового та технічного забезпечення тощо, але і від ринкової кон'юнктури, цінової політики та перспектив подальшої переробки продукції.

Таблиця 2.27

Динаміка рентабельності виробництва основних видів продукції сільського господарства за 2010-2018 рр., % *

Напрямок спеціалізації	Роки						Середнє значення	Мінімальне значення	Максимальне значення	2018р. до 2010р., %
	2010	2014	2015	2016	2017	2018				
Культури овочеві	18,9**	150,8	161,4	72,8	22,2	18,4	85,1	18,4	161,4	-0,5
Картопля	26,6	180,3	21,9	21,1	15,4	-0,9	47,6	-0,9	180,3	-27,5
Насіння соняшнику	0,0	25,5	67,3	36,5	28,2	30,0	37,5	25,5	67,3	+30
Буряк цукровий фабричний	0,5	33,4	13,9	24,8	17,6	-18,1	14,3	-18,1	33,4	-18,6
Культури зернові та зернобобові	12,3	15,6	26,2	18,6	23,9	20,8	21,0	15,6	26,2	+8,5
Молоко	17,4	9,7	26,9	16,1	22,8	27,6	20,6	9,7	27,6	+10,2
Велика рогата худоба на м'ясо	-12,1	8,4	42,1	10,3	-9,9	5,9	11,4	-9,9	42,1	+18,0
Птиця на м'ясо	-1,9	-22,5	30,7	4,8	0,8	13,9	5,5	-22,5	30,7	+15,8
Вівці та кози на м'ясо	...	2,7	8,9	12,4	-10,3	39,1	10,6	-10,3	39,1	...
Свині на м'ясо	13,3	16,7	13,2	-5,1	-37,5	-11,6	-4,9	-37,5	16,7	-24,9

* Джерело: [67, с. 53, 166; 3, с. 141], [68, с. 214, 215, 343, 344], [69, с. 178-182], [70, с. 9, 33-57], [71, с. 172-176].

** Культури овочеві відкритого і закритого ґрунту.

Статистичні дані показують, що для сільського господарства, зокрема, найбільш перспективних напрямків в області, характерні коливання кінцевого показника ефективності – рівня рентабельності, що спричинено диспропорціями у виробництві. Прогнози фермерів отримувати прибутки за рахунок переходу на нові, більш перспективні, напрямки діяльності без ґрунтового аналізу таких рішень у кінцевому результаті призводили до зниження виробництва та зменшення економічної ефективності діяльності.

Отже, для ефективного функціонування фермерства в Івано-Франківській області необхідно: використовувати спеціальні фонди для забезпечення пільгового кредитування фермерських господарств; використовувати такі джерела підтримки фермерських господарств, як: субсидії та дотації з державного і місцевого бюджетів; сприяти розвитку кооперації фермерських господарств з метою координації виробництва, технічного забезпечення й реалізації аграрної продукції; формувати та реалізовувати стратегії розвитку на основі розробки оптимальної програми виробництва основних видів продукції з метою одержання прибутків на одиницю землі та інших ресурсів.

Висновки до розділу 2

Дослідження стану, ролі, процесів трансформування, ефективності та тенденцій діяльності фермерських господарств стало підставою для висновків, наведених нижче.

1. Оцінювання позицій фермерських господарств за методом SWOT-аналізу засвідчує, що головними причинами, які перешкоджають розвитку фермерських господарств є: недостатнє забезпечення матеріальними та технічними ресурсами; незначні розміри земельних ділянок, на яких важко застосовувати прогресивні технології; необґрунтована маркетингова політика; негативні демографічні зміни; високі процентні ставки за залучення кредитних

ресурсів. Серед можливостей фермерських господарств регіону визначено: залучення інвестицій для забезпечення розширеного відтворення; об'єднання фермерських господарств у кооперативи; удосконалення форм обліку в залежності від спеціалізації виробництва та реалізації продукції; застосування механізму кредитування готової продукції, створення державного фонду кредитної підтримки фермерських господарств.

2. Проведений аналіз засвідчив, що частка фермерських господарств у площі сільськогосподарських угідь, серед усіх категорій господарств, яка перебувала у їх користуванні, є незначною і склала у 2018 р. – 5,2 %, однак має тенденцію до зростання порівняно з 2010 р. Виробництво продукції сільського господарства у 2018 р. склало 4,4 %. Тобто наявні у фермерських господарствах площі землі не забезпечують аналогічної частки продукції сільського господарства. У структурі виробництва продукції рослинництва регіону, серед усіх категорій господарств, частка фермерських господарств склала у 2018 р. – 7,5 %, у структурі виробництва продукції тваринництва – тільки 0,9 %, але має тенденцію до зростання.

3. Результати анкетування засвідчили, що більша частина земель фермерських господарств – 78 % – орендовані. Максимальна частка власної землі не перевищувала 9,5 %. У середньому фермерські господарства укладають договори на оренду ділянок площею 1,2 га. Середня ціна оренди 1 га для фермерських господарств області становила 2500 грн. Серед інших активів, якими володіють фермерські господарства, значну частку складають трактори, комбайни та вантажні автомобілі.

4. Проблемними питаннями у діяльності фермерських господарств є брак кваліфікованих кадрів, недостатність фінансових ресурсів. Частка коштів, реінвестованих у власну діяльність, склала 24,7 %. Основна частина інвестування – придбання техніки, на що спрямовано майже 60 % інвестицій та 40 % – будівництво виробничих приміщень. Окремі успішні фермери користуватись лізинговою чи кредитною технікою. Частина фермерських

господарств здійснює інвестування у розвиток населених пунктів, де функціонує.

5. Аналіз процесів становлення та функціонування фермерських господарств засвідчив наявність негативних соціально-економічних тенденцій. Більшість фермерських господарств не розробляють стратегічні програми і механізми довгострокового кредитування, а також не мають ресурсів для погашення кредиторської заборгованості. Фермерські господарства ще недостатньо впливають на соціальний розвиток сільських територій.

6. В Івано-Франківській області у 2018 р. сільськогосподарську продукцію виробляло 848 сільськогосподарських підприємств, з яких 531 – фермерське господарство. Упродовж останніх років спостерігається тенденція до збільшення площі сільськогосподарських угідь фермерських господарств.

7. Для ведення виробничої діяльності у 2018 р. фермерські господарства мали у власності та користуванні 33,0 тис. га сільськогосподарських угідь, що складає 5,2 % до площ сільськогосподарських угідь області та 16,7 % площ угідь сільськогосподарських підприємств області. Площа ріллі фермерських господарств складає більше 94 % від площі сільськогосподарських угідь. Більшість фермерських господарств області є дрібноземельними. У 2017 р. у понад чверті фермерських господарств (124 або 24,1 %) площа наділів не перевищувала 5 га.

8. За 2014 – 2016 рр. порівняно з 2010 р. зменшилася кількість працівників фермерських господарств у межах 20 %. Зменшення чисельності працівників здійснювалося також із розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь. Як наслідок, майже у півтора рази зросло навантаження сільськогосподарських угідь на одного працівника фермерського господарства. Спостерігається також перевищення у понад 4 рази кількості працівників рослинництва над кількістю працівників тваринництва.

9. У структурі виробництва характерним для області є переважання продукції рослинництва над продукцією тваринництва в абсолютних значеннях. У виробництві продукції рослинництва фермери віддають перевагу

культурам, які користуються підвищеним попитом, не потребують значних затрат і дають можливість отримувати прибуток. Урожайність усіх сільськогосподарських культур фермерських господарств вища за урожайність сільськогосподарських підприємств, господарств населення та всіх категорій господарств, крім плодів та ягід, а також овочів на сільськогосподарських підприємствах.

У сільськогосподарському виробництві фермерських господарств менш розвинене тваринництво і через трудомісткі процеси є малопоширеним серед фермерів. Основними видами тваринницької продукції у фермерських господарств, як і в області в цілому, є м'ясо, молоко, яйця та вовна.

10. Динаміка забезпечення технічними засобами фермерських господарств Івано-Франківської області показує, що у 2017 р. порівняно з 2010 р. відбулося збільшення кількості сільськогосподарської техніки із розрахунку на 10 господарств майже за всіма видами технічних засобів, крім зернозбиральних комбайнів, а також наявності тракторів та енергетичних потужностей на 100 га сільськогосподарських угідь. Однак такий рівень забезпечення технікою фермерських господарств – недостатній. Коефіцієнт зносу основних засобів у 2018 р. порівняно з 2014 р. мав незначну тенденцію до зменшення, а відповідно збільшився коефіцієнт придатності на той же відсоток.

11. Основне завдання діяльності будь-якого господарства у ринкових умовах – це отримання прибутку. Кількість прибуткових фермерських господарств в області коливається у межах – 89 % (387 господарств) за 2011 р. до 95,6 % (504 господарства) за 2018 р., або ріст склав більше 30 %. Чистий прибуток фермерських господарств має тенденцію до зростання, у 2018 р. порівняно з 2011 р. його обсяги зросли у 12,6 рази. Кількість прибуткових господарств в області за вказаний період зросла на 6,9 в.п. Одночасно скорочується кількість збиткових господарств – від 11,3 % у 2011 р. до 4,4 % за 2018 р. Однак сума збитків у збиткових фермерських господарствах за вказаний період зросла у 10,2 рази. Збільшення чистого прибутку у 2011-2015 рр. з 12,7

млн. грн. до 126,8 млн. грн. вплинуло на зростання рентабельності від операційної діяльності та рентабельності від усієї діяльності.

12. За 2018 р. найбільш рентабельним для фермерів в області було розведення овець та кіз, вирощування соняшнику та зернових і зернобобових (39 %, 30 % та 21 % відповідно). Порівняно з фермерами України вони були менш ефективні, за винятком розведення овець та кіз, і мали відставання у вирощуванні картоплі (понад 29 в.п. різниці), свиней на м'ясо (-2,7 в.п.). У фермерів області вища норма рентабельності щодо вирощування овочів (18,4 % проти 7,6 %), молока та розведення великої рогатої худоби. Найзбитковішим напрямком діяльності фермерів у 2018 р. було розведення свиней на м'ясо (така збиткова тенденція не змінювалась з 2016 р.).

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У РЕГІОНІ

3.1. Прогнозування виробництва продукції сільського господарства фермерських господарств

Важливою практичною проблемою на сучасному етапі розвитку сільського господарства є забезпечення стабільного функціонування фермерських господарств. Цьому процесу сприяє належне інформаційне забезпечення. В умовах конкурентного середовища важливе значення має застосування моделювання для прогнозування розвитку фермерських господарств на перспективу з використанням відповідних програм, які включають новітні інформаційні технології.

Важливим і необхідним елементом ефективного розвитку фермерських господарств є визначення показників виробництва продукції сільського господарства на середню перспективу. Основною вимогою прогнозування, з одного боку, має бути обізнаність зі статистичною базою, а з іншого – з інформацією про показники діяльності фермерських господарств за попередні періоди, запитами на виробництво сільськогосподарської продукції та готовністю до прогнозних змін на перспективу. Більшість країн вже давно використовують прогнозування для формування стратегічних планів розвитку фермерських господарств. Саме застосування даних прогнозування дозволяє фермерським господарствам визначити майбутній стан розвитку у конкурентному середовищі.

Мета прогнозування виробництва продукції сільського господарства – зменшити ступінь невизначеності у діяльності фермерських господарств до виявлення та мінімізації ризиків, які можуть виникати у процесі діяльності. Здійснюючи імітаційне моделювання, ми ставили за мету визначити параметри майбутнього розвитку фермерських господарств на перспективу до 2030 р.

Особливістю наукового прогнозування є те, що воно спрямоване на перспективу, а його основна задача – визначити тенденції та логіку розвитку процесу, який прогнозується [138, с. 27].

Перспективою в економіці є застосування методології системної динаміки з використанням STELLи як спеціальної програми економічного моделювання. Варто зауважити, що цього типу моделі, які базуються на динаміці в програмі STELLA, активно застосовуються за кордоном, наприклад, у США та у європейських країнах [139], [140], [92]. В Україні застосування моделювання з використанням програми STELLA поступово використовується у галузі сільського господарства. Отримані за допомогою програми STELLA прогностичні дані підтверджуються у дослідженнях авторів [108, с. 324], [109, с. 149].

Для розвитку фермерських господарств можливе прогнозування з використанням програми STELLA. На початковому етапі необхідно визначити: стадії прогнозування можливої динаміки результатів діяльності та мету з урахуванням наявних можливостей програми, окреслити завдання, визначити алгоритм роботи і перевірку дії програмного забезпечення, а також достовірності статистичних даних.

Поточний етап включатиме саме здійснення прогнозування показників діяльності, зокрема своєчасне прийняття рішення; ставлення завдань для системи; послідовність прогнозування; розміщення стандартизованих відхилень для залежної змінної; проведення тестування, використовуючи програмне забезпечення; створення прогностичного рівняння регресії; створення коду у програмі STELLA; організацію взаємодії програми; визначення параметрів операції.

Завершальний етап включає графічне відображення результатів прогнозування діяльності, прогноз відображення верифікаційних даних, застосування результатів прогнозування в програмі STELLA, оцінка результатів дослідження.

Підвищення ефективності діяльності спонукає фермерські господарства активно використовувати специфічні прогностичні інструменти аналізу, які передбачають проведення імітаційного моделювання та різновекторного дослідження сценаріїв подальшого розвитку з використанням наявного інструментарію. На сьогоднішній день для виконання задач, які стосуються прогнозування показників розвитку, добре зарекомендували себе моделі системної динаміки.

У процесі прогнозування виробництва сільськогосподарської продукції використано статистичну програму Statistics 12. У наступних кроках визначено "Import selected sheet to a Spreadsheet" так, як це показано в Додатку Б, що дало можливість розпочати вставляння аркуша з даними до статистичної програми Statistics 12.

Налагоджена система імпорту вибраного аркуша забезпечує якісне виконання поставлених перед програмою задач.

Після зазначення таких елементів, як "Get variable names from first row" та "Get case names from first column", так як це показано в Додатку В, відкриється таблиця з даними, для якої вибираємо "Advanced Models", а також "General Regression" (рис. 3.1). Для прогнозування важливо зазначити спосіб вибору назв із таблиці з даними у програмі Statistics 12, оскільки це дозволяє проаналізувати розвиток фермерських господарств і визначити, які з параметрів мають найбільший вплив на виробництво і формування продукції сільського господарства.

Таблиця з даними "Advanced Models" задає простір стану даних поведінки об'єкта, а за допомогою графіків станів можна задати дискретні поведінки об'єктів будь-якої складності [141, с. 372].

Задача прогнозованої оцінки виробництва у фермерських господарствах продукції сільського господарства потребує детального опрацювання та перевірки достовірності інформації про принципи і механізми функціонування даної системи.

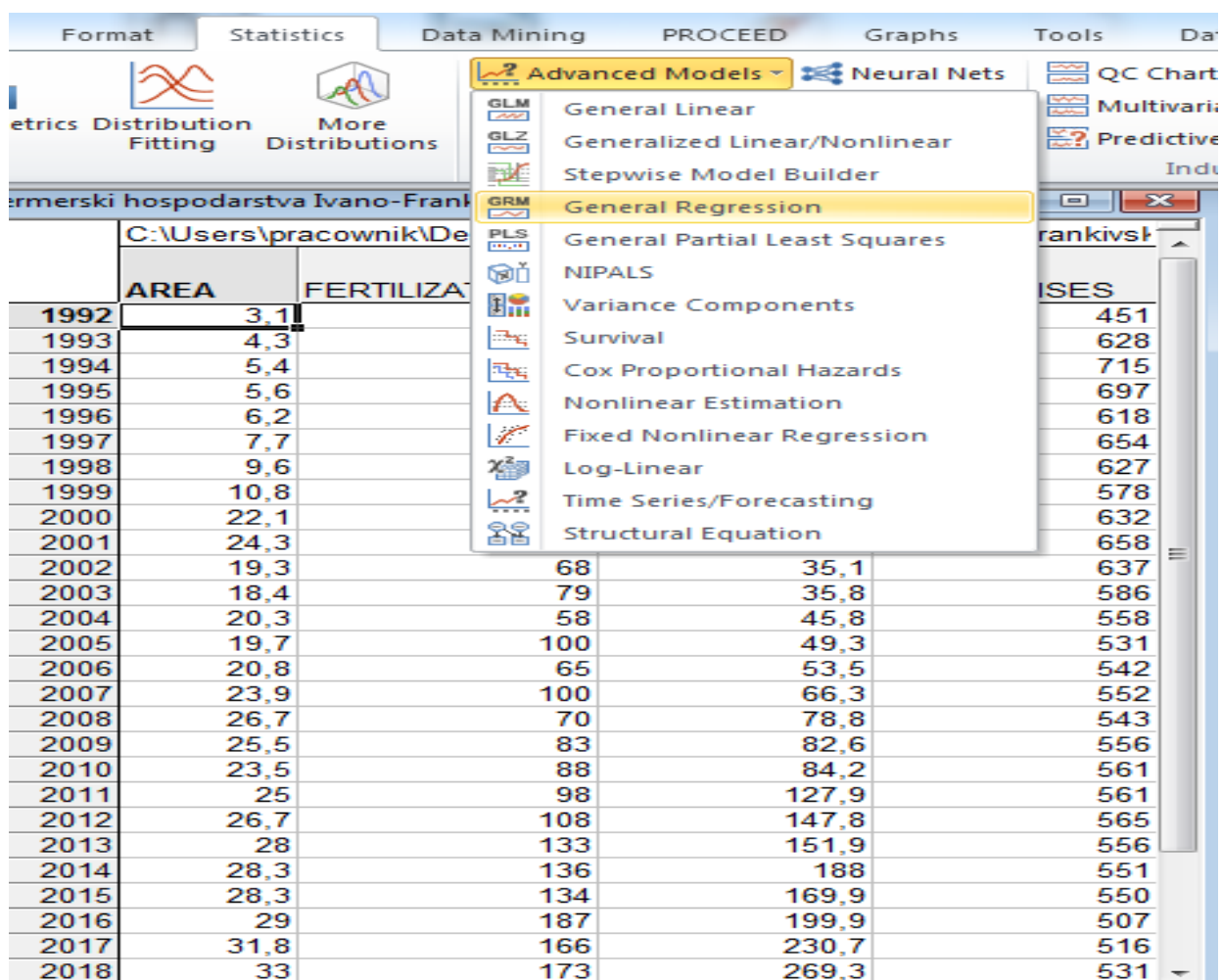

Рис. 3.1. У закладці Statistics вибираємо "Advanced Models і General Regression" *

* Джерело: розроблено автором.

Застосування програми Statistics 12 дає можливість надійно формувати результати прогнозування, є затребуваним при короткостроковому і середньостроковому прогнозуванні та дозволяє співставляти змінні, які вимірюються в ході експерименту. За допомогою "Advanced Models і General Regression" можна виділити різні типи зв'язку між змінними, а також оцінити їх статистичну значущість у процесі дослідження.

Далі вибираємо "Polynomial regression" і зазначаємо змінні (Variables), де: змінна залежна PRODUCTION (продукція сільського господарства) і незалежні змінні AREA (площа сільськогосподарських угідь), FERTILIZATION (внесення мінеральних добрив на 1 гектар посівних площ) та ENTERPRISES (чисельність фермерських господарств) (рис. 3.2).

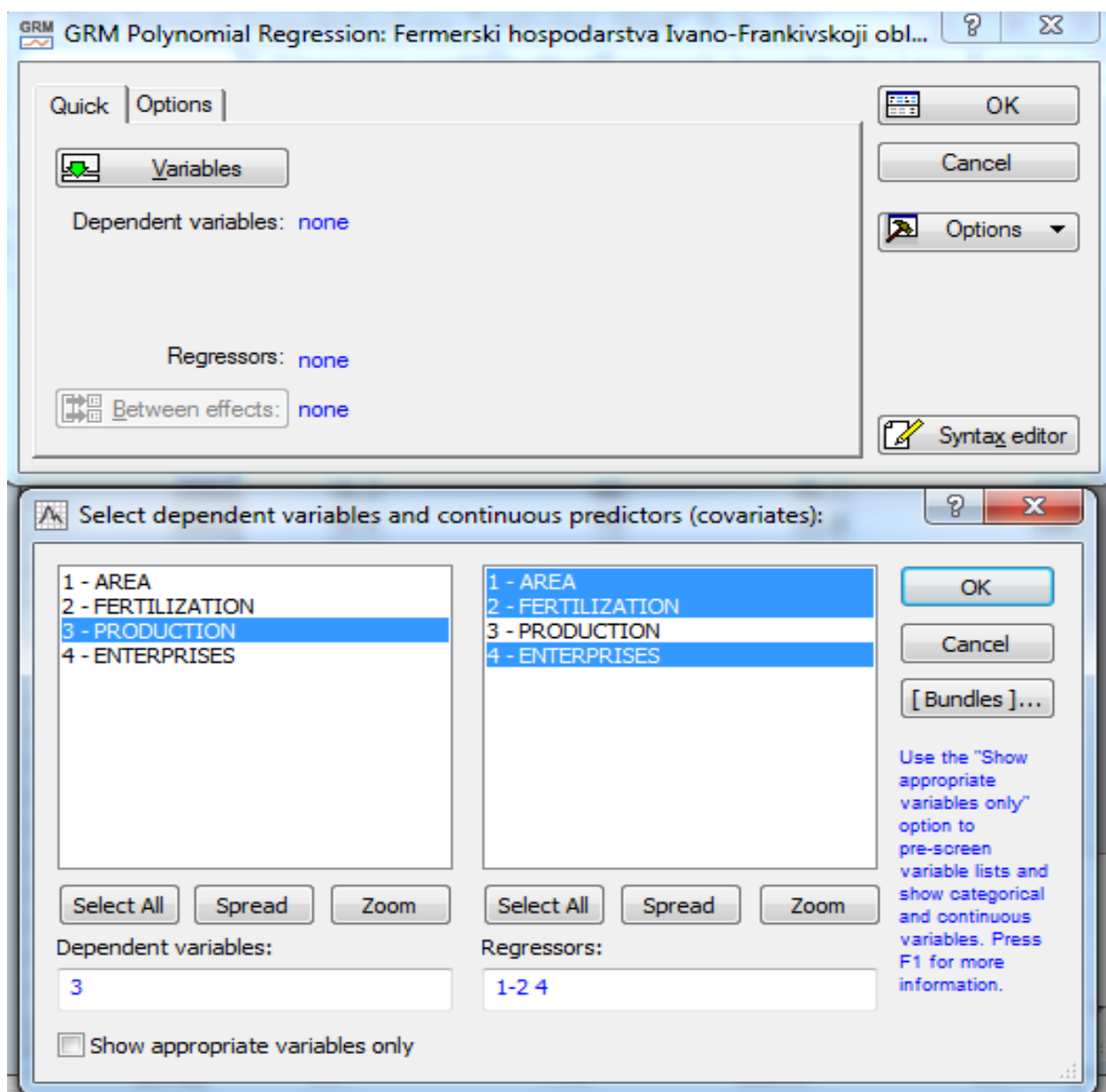

Рис. 3.2. Вибір залежної змінної PRODUCTION і незалежних змінних AREA, FERTILIZATION і ENTERPRISES у програмі Statistics 12 *

* Джерело: розроблено автором.

Отримані результати статистичного аналізу можна відкрити у закладці All effects Додаток Д. Наочно результати аналізу відтворено у вигляді випадуючого вікна "All effects" у програмі Statistics 12.

Такими підсумками є результати регресійного аналізу змінної залежної PRODUCTION (продукція сільського господарства). Бачимо майже нульові значення P у результатах регресійного аналізу для залежної змінної PRODUCTION (рис. 3.3).

Test of SS Whole Model vs. SS Residual (Fermerski gospodarstva Ivano-Frankivskoji oblasti)											
Dependent Variable	Multiple R	Multiple R2	Adjusted R2	SS Model	df Model	MS Model	SS Residual	df Residual	MS Residual	F	p
PRODUCTION	0,980427	0,961237	0,949608	135396,6	6	22566,11	5460,016	20	273,0008	82,65949	0,000000

Рис. 3.3. Результати регресійного аналізу у програмі Statistics 12 змінна залежна PRODUCTION *

* Джерело: розроблено автором.

При оцінці показника *Beta* доведено, що високий вплив на збільшення виробництва продукції сільського господарства (PRODUCTION) мають: площа сільськогосподарських угідь (AREA), на другому місці така змінна, як ENTERPRISES (чисельність фермерських господарств), на третьому – FERTILIZATION (внесення мінеральних добрив на 1 га посівних площ).

З метою аналізу стандартизованих відхилень у закладці Residuals 1 зазначаємо "Standardized" Додаток Е та вибираємо "Case no & res".

Аналіз стандартизованих решт для залежної змінної показав недостатність значень більших ± 3 sigma (рис. 3.4), це вказує на брак суттєвих відхилень даних.

Упровадження графічних методів системного моделювання процесів управління сприятиме візуальному забезпеченню процесів діяльності фермерських господарств.

Зауважимо, що разом із використанням зібраних даних було проведено аналіз залежних змінних з метою виключення випадків, які могли б порушити встановлене рівняння регресії. У кінцевому результаті, після виключення неістотних проб, визначено рівняння регресії, частинами яких були усі змінні (чинники), що мали вплив на досліджувану змінну. Усі чинники перевірені щодо тесту ймовірності $p < 0,05$ з метою виключення тих, які показали брак статистичної достовірності. Після статистичного опрацювання зібраних даних

отримано математичне рівняння, яке характеризує зв'язки, що відбувалися між вибраними параметрами.

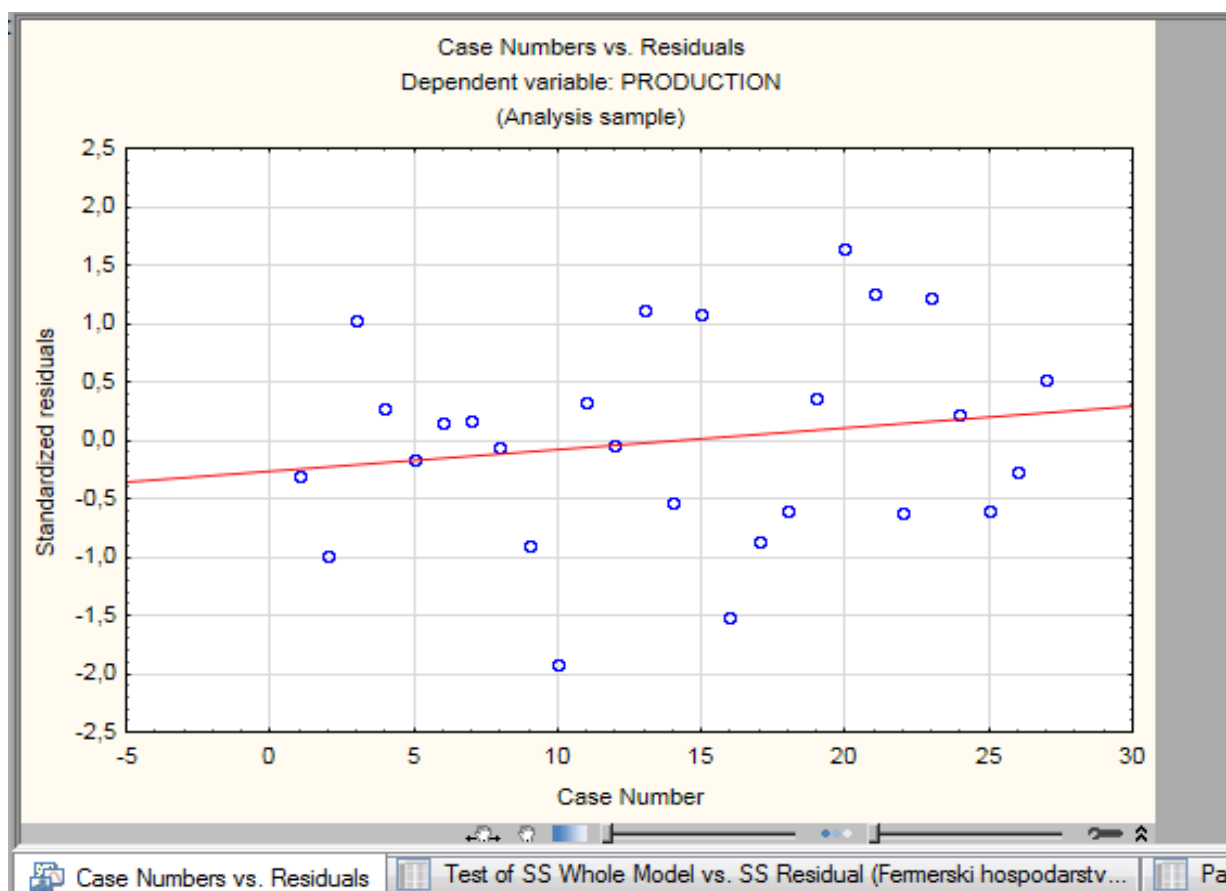

Рис. 3.4. Розміщення стандартизованих відхилень для залежної змінної PRODUCTION *

* Джерело: розроблено автором.

Для утворення прогностичного рівняння використовуємо закладку "Print prediction equation to Report window" Додаток Ж .

Здійснення тестування за допомогою програмного забезпечення дозволяє ефективно провести подальший аналіз результатів дослідження. Створене у програмі Statistica 12 прогностичне рівняння регресії має такий вигляд (рис. 3.5).

Для того, щоб вставити рівняння до програми STELLA було змінено коми на крапки, а також усунуто лапки біля назв усіх змінних. Після цього рівняння отримало такий вигляд:

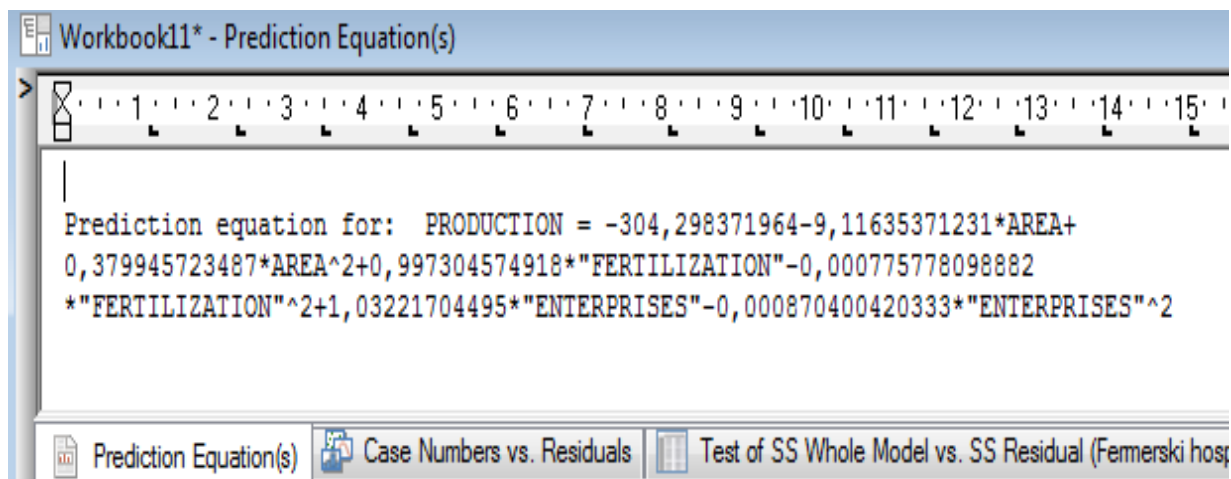

Рис. 3.5. Прогностичне рівняння, створене у програмі Statistics 12 *

* Джерело: розроблено автором.

Prediction equation for: PRODUCTION = -304.298371964-9.11635371231
*AREA+0.379945723487*AREA^2+0.997304574918*FERTILIZATION-
0.000775778098882*FERTILIZATION^2+1.03221704495* ENTERPRISES -
0.000870400420333*ENTERPRISES^2

Це рівняння було вставлене до елемента INFLOWS PRODUCTION у програмі STELLA.

У моделі використано графічну функцію "Graphical Function". Застосовано такий графічний елемент програми STELLA, як (Graph Pad) і табличний елемент (Tabel Pad), що показують результати прогнозу. Детальний опис інтерфейсу програми STELLA та методики розкрито у публікації І. Козака та В. Парпана [102].

До моделі включено дані з 1992 р. Інформацію з 2018 р. було використано лише для верифікації створеної моделі. Тобто модель була зверифікована (результати прогнозу на 2018 р. порівнювалися із реальними статистичними даними із 2018 р.). Після верифікації моделі здійснено прогноз можливих змін досліджуваних параметрів до 2030 р.

На рисунку (рис. 3.6.) показано блок-схему моделі. Зв'язки між змінними оформлені, як графічні функції у програмі STELLA. Зручність такого методу у тому, що вигляд функції можна змінювати безпосередньо на екрані комп'ютера

за допомогою курсора мишки. Бачимо створений у моделі прямокутник PRODUCTION у вигляді запасу (Stock) для сільськогосподарської продукції (млн. грн). Цей запас поповнюється потоком (FLOW PRODUCTION) із стрілкою зворотнього зв'язку через конвертор PRODUCTION RATE. На PRODUCTION через FLOW PRODUCTION впливають 4 Конвертори (FERTILIZATION, AREA, ENTERPRISES, PRODUCTION RATE). Справа розміщений елемент графіка (Graph Pad) з назвою GRAPH of FORECASTING і табличний елемент (Tabel Pad) з назвою TABLE of FORECASTING.

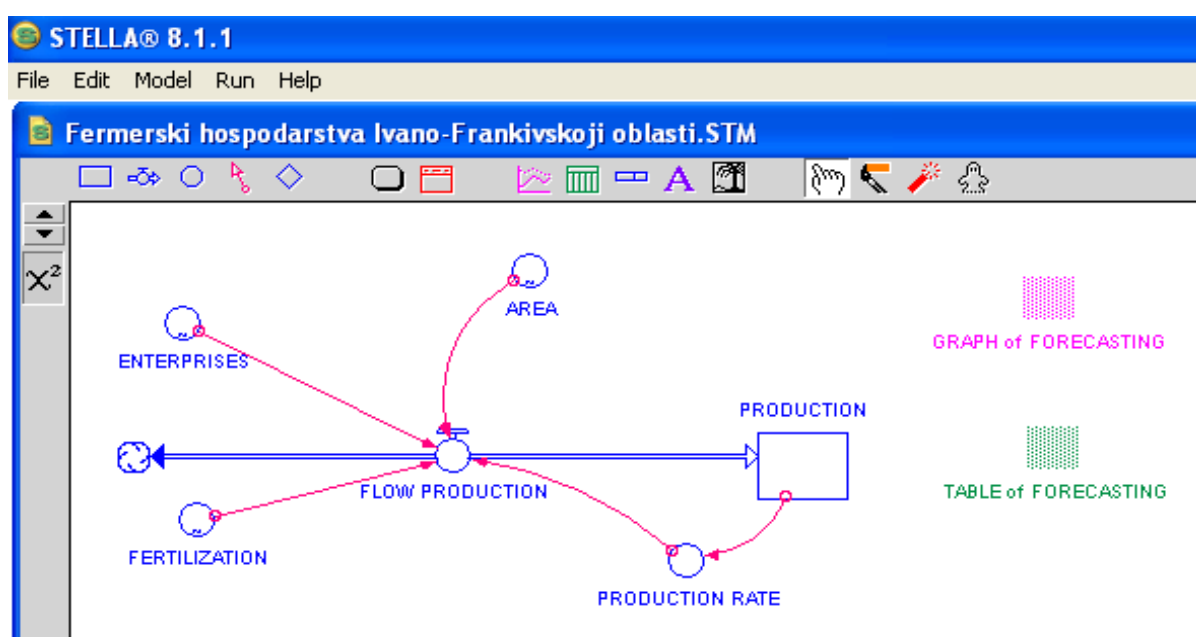

Рис. 3.6. Інтерфейс створеної моделі у програмі STELLA *

* Джерело: розроблено автором.

Після цього мають бути реалізовані наступні етапи, які будуть ключовими для проведення оцінки.

Верифікація моделі полягала на порівнянні реальних даних 2018 р. із даними, прогнозованими у моделі для 2018 р. Бачимо, що модель на 98–99 % влучила у реальні дані 2018 р. У 2018 р. реальні дані для змінної PRODUCTION становили 269,3 млн. грн., для FERTILIZATION 173 кг на 1 га, для AREA 33,0 тис. га, для ENTERPRISES 531 фермерських господарств. Відповідно

модель показала (рис. 3.7) у 2018 р. – для змінної PRODUCTION (продукції сільського господарства) – 269601812,43 грн., для FERTILIZATION – 171 кг мінеральних добрив на 1 га посівних площ, для змінної AREA 32800 га, для змінної ENTERPRISES 535 фермерських господарств. Ці дані висвітлені на рисунку і показують значення параметрів для PRODUCTION, AREA, ENTERPRISES, FERTILIZATION станом на 2018 р. для додаткової лінії яка помітна на рисунку між 2011 р. та 2020 р. Маємо можливість зазначити дані з будь-якого року за допомогою додаткової вертикальної лінії, що підсвічує вибраний рік, а також висвітлити значення аналізованих параметрів у цьому році.

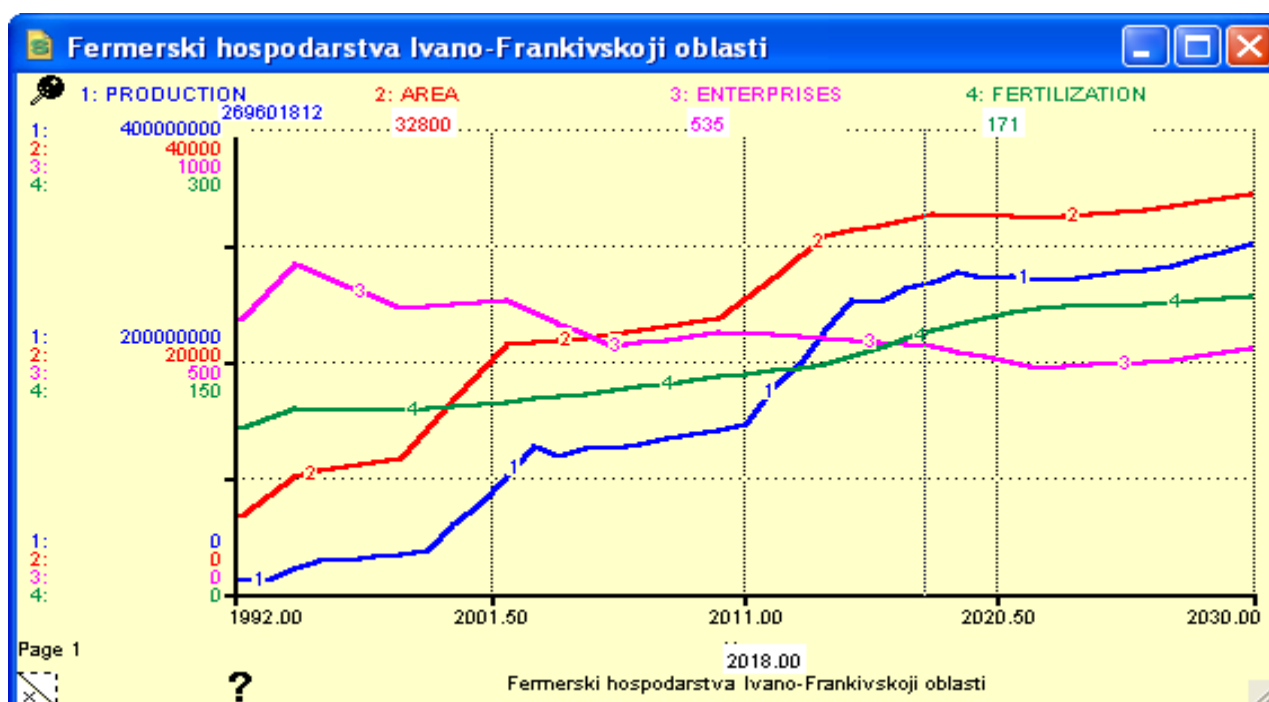

Рис. 3.7. Графічне відображення результатів прогнозування у програмі STELLA *

1. Виробництво валової продукції сільського господарства фермерських господарств PRODUCTION
2. Площа сільськогосподарських угідь AREA
3. Кількість фермерських господарств ENTERPRISES
4. Внесено мінеральних добрив на 1 гектар посівних площ FERTILIZATION.

* Джерело: розроблено автором.

Результати прогнозу (рис. 3.8) показали можливе збільшення валової продукції сільського господарства фермерських господарств (PRODUCTION) при збільшенні кількості внесених мінеральних добрив на 1 га посівних площ (FERTILIZATION) та збільшенні площі угідь (AREA). Водночас відзначено стабілізацію процесу зменшення та незначне збільшення кількості підприємств (ENTERPRISES), особливо в кінці прогнозу.

Конкретні величини прогнозованих аналізованих змінних до 2030 р. на рис. 3.7. із пронумерованими лініями змінних величин, але також на рис. 3.8 та рис. 3.9 у табличних формах (спеціальний знак розділяє мільйонні та тисячні величини).

Кожна лінія на графіку має свій відповідний номер. Наприклад, виробництво валової продукції сільського господарства фермерських господарств (PRODUCTION) має номер 1. Відповідно площа сільськогосподарських угідь (AREA) має номер 2, кількість фермерських господарств (ENTERPRISES) – номер 3, а внесення добрив на 1 гектар посівних площ (FERTILIZATION) номер – 4.

Зліва на рисунку показано шкалу для кожного з аналізованих показників: 1 (PRODUCTION) може змінюватися від 0 до 400 000 000 гривень (у цінах 2010 р.), 2 (AREA) може змінюватися від 0 до 40 000 га, 3 (ENTERPRISES) може змінюватися від 0 до 1000 підприємств, 4 (FERTILIZATION) може змінюватися від 0 до 300 кілограмів добрив на 1 га посівних площ.

Досягнення прогнозованих цілей зростання валової продукції можливе з урахуванням таких особливостей розвитку фермерських господарств:

- специфіки виробництва та розвиненості інфраструктури;
- можливості прогнозування попиту продукції, яка виробляється, на ринку;
- якості керівника, вчасності прийняття управлінських рішень та адаптивності організаційної структури;
- стану фінансово-кредитної спроможності;
- підготовки та перепідготовки персоналу;

- рівня техніко-технологічного оснащення та модернізації виробництва;
- диверсифікації виробничих процесів та ведення органічного виробництва;
- рівня інформаційного забезпечення;
- якості програм стратегічного розвитку;
- налагодження постачальницько-збутової системи;
- кооперації та інтеграції з суб'єктами господарювання.

STELLA® 8.1.1
File Edit Model Run Help

Fermerski gospodarstva Ivano-Frankivskoji oblasti
14:37 23 sty 2020 TABLE of FORECASTING (Fermerski hosp.?)

Years	PRODUCTION	AREA	ENTERPRISES	FERTILIZATION
1992	11†500†000.00	6†700.00	592.50	107.25
1993	11†440†283.73	8†450.00	653.75	113.63
1994	21†528†486.11	10†200.00	715.00	120.00
1995	29†039†370.74	10†600.00	691.25	119.63
1996	28†568†153.59	11†000.00	667.50	119.25
1997	32†074†839.26	11†400.00	643.75	118.88
1998	33†781†779.51	11†800.00	620.00	118.50
1999	36†479†578.44	14†250.00	623.75	120.00
2000	59†403†293.46	16†700.00	627.50	121.50
2001	77†119†139.39	19†150.00	631.25	123.00
2002	101†911†634.47	21†600.00	635.00	124.50
2003	127†847†356.39	21†800.00	610.00	126.38
2004	118†616†511.10	22†000.00	585.00	128.25
2005	126†401†512.34	22†200.00	580.00	130.13
2006	125†998†254.27	22†400.00	535.00	132.00
2007	129†580†320.01	22†750.00	542.50	134.25
2008	133†851†086.32	23†100.00	550.00	136.50
2009	137†882†296.85	23†450.00	557.50	138.75
2010	142†122†299.41	23†800.00	565.00	141.00
2011	146†354†542.02	25†600.00	562.50	142.88
2012	178†078†734.47	27†400.00	560.00	144.75
2013	198†986†363.42	29†200.00	557.50	146.63
2014	227†580†440.80	31†000.00	555.00	148.50
2015	254†924†011.87	31†450.00	550.00	154.13
2016	252†390†393.32	31†900.00	545.00	159.75
2017	264†441†335.27	32†350.00	540.00	165.38
2018	269†601†812.43	32†800.00	535.00	171.00

Рис. 3.8. Прогноз відображення верифікаційних даних із 2018 р. *

* Джерело: розроблено автором.

Як бачимо (рис. 3.9), модель прогнозує щодо 2030 р. при стабілізації кількості фермерських господарств (ENTERPRISES) на рівні 530 та площі (AREA) угідь на рівні 34600 га., а також при збільшенні кількості внесених добрив на 1 га (FERTILIZATION) до 193,5 кг добрив на 1 га – в Івано-Франківській області можуть спостерігатися позитивні зміни виробництва у фермерських господарств, у яких обсяги сільськогосподарської продукції можуть досягнути рівня 302455456 грн.

Як бачимо з прогнозу у програмі STELLA, від 2020 р. до 2023 р. можливе незначне зменшення виробництва валової продукції сільського господарства фермерськими господарствами, із поступовим зростанням до 2030 р. Тобто модель прогнозує незначне коливання виробництва продукції сільського господарства фермерських господарств Івано-Франківської області із загальною тенденцією до зростання.

Years	PRODUCTION	AREA	ENTERPRISES	FERTILIZATION
2019	278†244†262.01	32†750.00	523.75	174.75
2020	272†825†144.06	32†700.00	512.50	178.50
2021	274†199†662.72	32†650.00	501.25	182.25
2022	272†294†754.38	32†600.00	490.00	186.00
2023	271†975†708.76	32†750.00	492.50	186.38
2024	275†852†859.00	32†900.00	495.00	186.75
2025	277†720†344.19	33†050.00	497.50	187.13
2026	280†575†595.15	33†200.00	500.00	187.50
2027	282†970†852.79	33†550.00	507.50	189.00
2028	290†687†236.81	33†900.00	515.00	190.50
2029	295†926†603.39	34†250.00	522.50	192.00
Final	302†455†456.00	34†600.00	530.00	193.50

Рис. 3.9. Відображення результатів прогнозування від 2018 до 2030 року в програмі STELLA *

* Джерело: розроблено автором.

Динаміка прогнозованих змін повинна бути орієнтована на адаптивну систему управління функціонування фермерських господарств, яка дозволяє збалансувати стан їхнього розвитку в умовах конкурентного середовища та боротьби з великим бізнесом задля забезпечення ефективної та прибуткової діяльності.

Отримані за допомогою програми STELLA результати прогнозу, а також результати проведених досліджень сприятимуть поглибленню методичного досвіду в галузі моделювання, застосовуючи підходи системної динаміки. Застосування опрацьованих у програмі STELLA типових елементів (Stock, Flow, Converter, Action Connector) дозволяє досить швидко і точно побудувати власну економічну модель.

Розглянутий приклад застосованої економічної моделі, виконаної за допомогою програми STELLA, показав її, як досить доступну, прозору і наочну. Отримані графічні результати – важливі для розвитку методів економічних досліджень із застосуванням сучасних комп'ютерних програм. Моделювання, що здійснюється на основі статистичних даних заданих параметрів, може підвищити одержання і представлення результатів моделювання у вигляді рівнянь і чисел та вказувати шляхи підвищення ефективності майбутнього розвитку фермерських господарств.

Для запропонованої прогнозної моделі розвитку фермерських господарств використано основи моделювання, які дозволили забезпечити відображення стану їхньої подальшої діяльності. Як показали результати наших досліджень, для фермерських господарств Івано-Франківської області основним результативним показником господарської діяльності є виробництво валової продукції сільського господарства. Прогнозований у моделі параметр (PRODUCTION) показує постійне збільшення до 2030 р.

На загальні обсяги виробництва продукції на сільськогосподарських підприємствах в основному впливають такі фактори, як: кількість підприємств, площа сільськогосподарських угідь, внесені добрива на один гектар площі земель. І саме на основі отриманих прогнозних показників діяльності

фермерських господарств пропонуємо розробити стратегію розвитку з використання перспективних цілей і завдань та організації виконання.

Сучасні фермерські господарства мають орієнтуватись на такі вектори подальшого розвитку:

- вивчення потреб споживачів для розробки стратегічних планів розвитку;
- кооперацію у сфері надання послуг та формуванні спільної матеріально-технічної бази;
- дотримання технологій внесення мінеральних добрив та засобів захисту рослин;
- забезпечення збереження родючості ґрунтів;
- застосування новітніх технологій та інноваційних методів виробництва продукції рослинництва і тваринництва;
- раціональне та ефективне використання земельних, трудових та матеріальних ресурсів.

Розвиток і подальша ефективна діяльність фермерських господарств вимагають застосування багатовимірних методів прогнозування, зокрема використання програми системної динаміки STELLA.

Ефективний розвиток фермерських господарств залежить від розвитку інформаційних технологій, зокрема від надійності прогнозування та складених на основі нього стратегічних планів розвитку. Формування цих планів розвитку включатиме обґрунтування специфічних стратегій, які сприятимуть досягненню цілей і місії фермерських господарств. Управління фермерським господарством, із застосування прогнозів розвитку, дозволить звернути увагу на слабкі сторони та переваги у їхній діяльності, більш ефективно взаємодіяти із зовнішнім середовищем та досягати цілі з більшою економічною віддачею.

Розвиток фермерських господарств Івано-Франківщини передбачає проведення комплексу заходів, а саме: визначення ключових напрямків розвитку; забезпечення ресурсним потенціалом; формування конкурентних переваг; організацію ефективного стратегічного управління. Уміле керівництво фермерським господарством у конкурентному середовищі, з використання

прогнозування розвитку на перспективу, є важливим чинником успіху та досягнення високої ефективності виробництва

Досліджувана модель вказує на результат, який може бути одержаний при прогнозуванні показників розвитку фермерських господарств на перспективу. Визначені за допомогою програми STELLA прогностичні зміни продукції сільського господарства фермерських господарств Івано-Франківської області до 2030 р. можуть бути підставою при плануванні виробництва сільськогосподарської продукції у майбутньому.

3.2. Трансформація особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства, стратегія їхнього розвитку

Світовий досвід показує, що успішний розвиток малого бізнесу не можливий без використання всіх потенційних перспектив сільської економіки, які виходять далеко за рамки сільськогосподарського виробництва. Багатофункціональність сільської економіки безпосередньо пов'язана з тими завданнями, які вона виконує окрім виробництва сільськогосподарської продукції та забезпечення продовольчої безпеки країни. Це впливає з функціональних особливостей сільських територій і проявляється в реалізації таких додаткових функцій, як: соціальна, демографічна, культурологічна, природоохоронна, рекреаційна, просторово-комунікаційна, політична. Сільськогосподарська діяльність, яка є безальтернативною і визначає рівень зайнятості сільських територій, формує основу економічних умов сільських муніципальних утворень. Тому результативність управління життям на сільських територіях має вирішальне значення і пов'язана з ефективністю сільськогосподарської діяльності.

Багатоукладність вітчизняного аграрного сектору економіки не можлива без різноманіття організаційно-правових форм господарювання. Трансформація аграрного сектору економіки зумовила становлення і розвиток нових форм

господарювання, наприклад, таких як фермерські господарства, що в сучасних економічних відносинах відіграють важливе значення. Фермерські господарства – це основна структура малого і середнього аграрного підприємництва. Вони заслуговують на свій позитивний поступ. Саме фермерські господарства мають бути налаштовані на розвиток нових видів аграрного виробництва. Фермерські господарства – це одна з високоефективних організаційних форм виробництва сільськогосподарської продукції, що ґрунтується на приватній власності на землю, особистому інтересі у кінцевих результатах праці. Сьогодні спостерігаємо зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, але фундаментальні причини не дають змоги стверджувати про стійкий і стабільний розвиток аграрної сфери. Наявні протиріччя вимагають прийняття невідкладних заходів для закріплення позитивних тенденцій, перш за все, інституційного характеру, щоб хитка рівновага вітчизняного аграрного сектору не зруйнувалася, а величезний потенціал конкурентоспроможності галузі, зокрема фермерства, не перетворився на ще одну втрачену можливість розвитку вітчизняної економіки. Ці проблеми можна вирішити, по-перше, створенням сприятливих умов для становлення, розвитку та функціонування фермерського сектору, по-друге, наданням всебічної допомоги фермерським господарствам з боку держави і всіх рівнів влади. Фермерські господарства виконують не тільки виробничі функції, але і відіграють роль соціального осередку в сільській місцевості; сприяють працевлаштуванню сільського населення у фермерському господарстві і таким чином вирішують проблему зайнятості сільського населення та, що не менш важливо, дозволяють зберігати традиції і підвалини сільського способу життя.

Результати світового досвіду переконують у тому, що у сільській місцевості малий бізнес грає важливу роль щодо вирішення продовольчої проблеми, а також у підтримці сталого розвитку територіальних громад. Запровадження реформ у аграрному секторі України дало можливість сформувати значну кількість аграрних підприємств різних організаційно-правових форм власності. Однією з форм ведення сільськогосподарської

діяльності, яка започаткована на приватній власності й індивідуальній праці, є особисте господарювання. У країнах з розвинутою економікою сімейні господарства – це основна база для сільськогосподарського виробництва.

Сімейний тип сільськогосподарських підприємств в Україні представлений декількома групами сільськогосподарських товаровиробників, а саме: власники присадибних ділянок, індивідуальних садів та городів, особисті селянські та ін. Кожна з перелічених груп не однорідна за розміром земельної площі, рівневі товарності, ознакою стабільності існування, демографічними характеристиками.

Конституційний суд України нещодавно прийняв рішення про утворення в Конституції держави фермерського господарства як основи аграрного устрою України та на законодавчому рівні закріпив сутність категорії сімейне фермерське господарство і механізми його подальшого розвитку [142, с. 15].

Початкова диференціація фермерських господарств за стартовими умовами створення і функціонування зумовила надалі істотну різницю, що склалася між ними за підсумками виробничої та фінансово-економічної діяльності, рівнем конкурентоспроможності, темпами і перспективами розвитку. У результаті в Україні сформувалися дві групи фермерських господарств, які:

– змогли адекватно адаптуватися до ринкових умов завдяки вдало обраній спеціалізації та диверсифікації виробництва, успішно конкурують за якістю продукції, що виробляється і витратами (виробничих, трансакційних) з великими сільськогосподарськими підприємствами;

– зосередилися через певні об'єктивні обставини на короткострокових стратегіях розвитку (а найчастіше – стратегії виживання), ефективно функціонують лише за умови державної підтримки і, як наслідок, вони приречені на зникнення, якщо її не буде.

При ідентифікації місця фермерського сектору в сільському господарстві необхідно враховувати: по-перше, рівень розвитку господарств і наявні

можливості для успішного функціонування в умовах зовнішнього середовища; по-друге, тренди зміни ринкових та інституційних умов діяльності фермерських господарств (а також адаптивність фермерських господарств до модифікації цих умов); по-третє, перешкоди, обмеження, загрози, що визначають (поряд з перевагами, можливостями і стимулами) перспективи розвитку фермерства в майбутньому. Водночас важливі не тільки теоретичні висновки, запропоновані сучасною економічною наукою з проблем розвитку дрібного аграрного виробництва, в цілому і його унікальна організаційна форма (фермерство) зокрема, а й емпіричні дослідження, побудовані на суб'єктивних оцінках самих фермерів.

Таким чином, очевидно, що для успішного функціонування фермерських господарств насамперед необхідно вирішити проблеми економічного походження, а саме:

- адекватний доступ до аграрних ринків;
- прийнятні ціни на використовувані ресурси і продукцію, що випускається;
- належна увага до підвищення кваліфікації голів фермерських господарств, надання їм інформаційних і консультаційних послуг;
- створення умов для розвитку інноваційної діяльності та реалізації активних інвестиційних стратегій. Неабиякої уваги потребують сучасні напрямки, інструменти і розміри державної підтримки фермерства, особливо в умовах високих ризиків і невизначеності зовнішнього середовища.

Результати дослідження, проведені у другому розділі дисертації, дають змогу зробити висновок про те, що, незважаючи на окремі слабкі сторони функціонування фермерського господарства, перспективи збереження такої форми організації сільськогосподарського виробництва є беззаперечними і пов'язані, перш за все, з можливостями її гнучкої адаптації до мінливого (і все більш диференційованого) споживчого попиту на сільськогосподарську продукцію. Дотримуючись споживчих переваг, що зміщуються в бік виробництва сільськогосподарської продукції, яка вироблена на певній

екологічно чистій території й обов'язково відповідає певним параметрам якості, фермерські господарства займають безпосередньо ті ніші, які для них є більш доступними і адекватними, порівняно з великими корпоративними підприємствами.

Найпомітнішою ознакою економічного відторгнення господарств населення слугує обмеженість їхнього доступу до ринкової інфраструктури, справедливих цін, засобів державного субсидіювання. Соціальне відторгнення характеризується виключенням осіб, які не мають іншої роботи, крім своїх селянських господарств, зі сфери трудового законодавства і соціального захисту. Інституційне відторгнення проявляється у пониженні іміджу селянських господарств, як "неперспективної" форми господарювання, та в незадовільному нормативно-правовому, управлінському й організаційному забезпеченні.

Під час трансформаційних процесів в аграрній сфері особисті селянські господарства почали відігравати двоїсту роль у житті сільського населення. З одного боку особисті селянські господарства виготовляють сільськогосподарську продукцію, не орієнтуючись на ефективність самого виробництва, а з метою задоволення потреб місцевого населення та осіб, з якими вони перебувають у родинних стосунках. Цей підхід здебільшого має риси натурального господарства. З іншого, ОСГ – це один із видів підприємницької діяльності, що займається виготовленням та реалізацією сільськогосподарської продукції і послуг. В умовах безробіття зайнятість в особистих селянських господарствах втримують поширення негативних соціальних тенденцій у сільській місцевості.

Сам процес трансформації ОСГ в фермерські господарства є складним економічним явищем, що буде залежати від певних чинників, а саме: матеріального добробуту, менталітету населення, державного регулювання та підтримки, збутової інфраструктура й ін. (рис. 3.10).

Під час господарювання особистих селянських господарств можна виокремити три типи господарських одиниць. Перший тип – багатогалузеве

споживче господарство, що включає категорію зайнятих пенсіонерів або громадян, які отримують доходи у галузі суспільного виробництва. Виготовлену продукцію використовують для власних потреб. Другий тип – товарно-споживче господарство, яке включає категорії сімей-робітників, що мають змогу одержувати товари та послуги за низькими цінами.

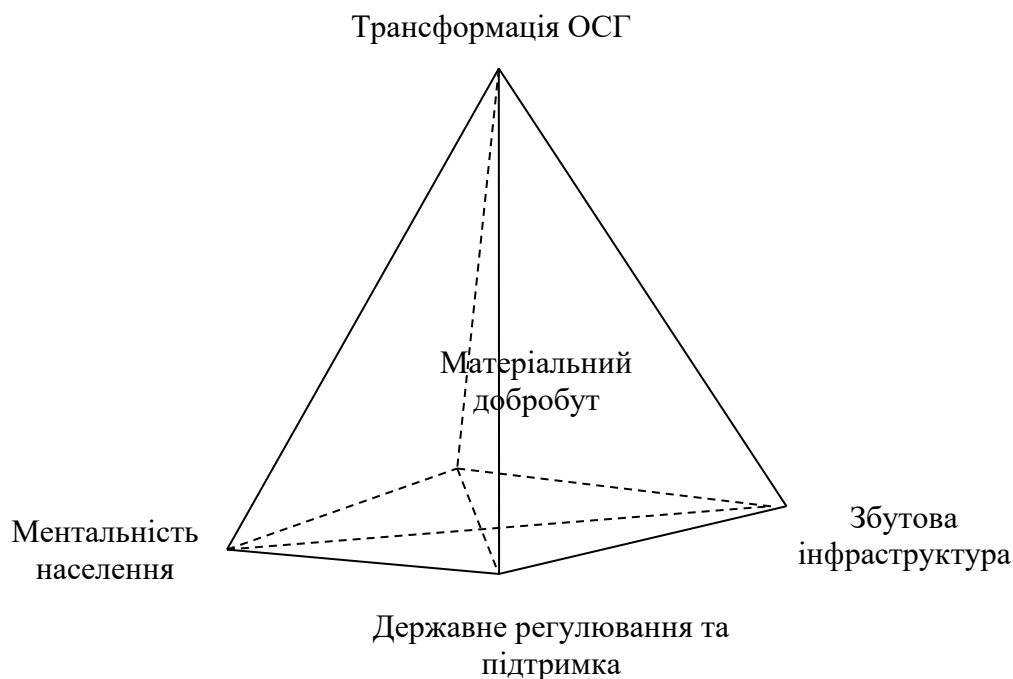

Рис. 3.10. Чинники, що впливають на трансформацію ОСГ

Джерело: Систематизовано автором на основі [143, с. 16].

Третій тип – товарно-багатогалузеве господарство, яке включає цілі родини, де присутні і не працюючі, і неповнолітні діти та пенсіонери [2, с. 58].

Тому можна вважати, що особисте селянське господарство – це одна із форм ведення господарської діяльності жителів сільської місцевості, яка здійснюється на основі приватної власності виключно членами сім'ї (родини) та включає виготовлення, обробку і переробку сільськогосподарської продукції для власного споживання, а також продаж її надлишків.

На підставі вищезгаданих критеріїв було проведено вибіркоче спостереження ОСГ в Коломийському районі. На основі узагальнення результатів дослідження пропонуємо такі групи (рис. 3 11) [144, с. 59]:

– перша група – слабкий потенціал господарств (27,3 %), вони мають одного-двох непрацюючих пенсіонерів, володіють до 0,5 га землі, для них характерна широка спеціалізація виробництва сільськогосподарської продукції для задоволення власних потреб;

– друга група – середній потенціал господарств (39,1 %), вони мають двох-трьох осіб зрілого і похилого віку, володіють до 1,0 га землі, для них характерна широка спеціалізація виробництва сільськогосподарської продукції для повного самозабезпечення родини, а також часткової реалізації на ринку;

– третя група – вище середній потенціал господарств (22,7 %), вони мають осіб середнього і молодого віку, їхніх дітей, батьків, обробляють землі до 2,0 га, у господарствах глибша спеціалізація виробництва сільськогосподарської продукції, спрямована на реалізацію, а також задоволення потреб сім'ї та родичів;

– четверта група – високий потенціал господарств, обробляють більше 2 га землі, а також отримали земельні паї (10,9 %), ведуть товарне сільськогосподарське виробництво [144, с. 58-59].

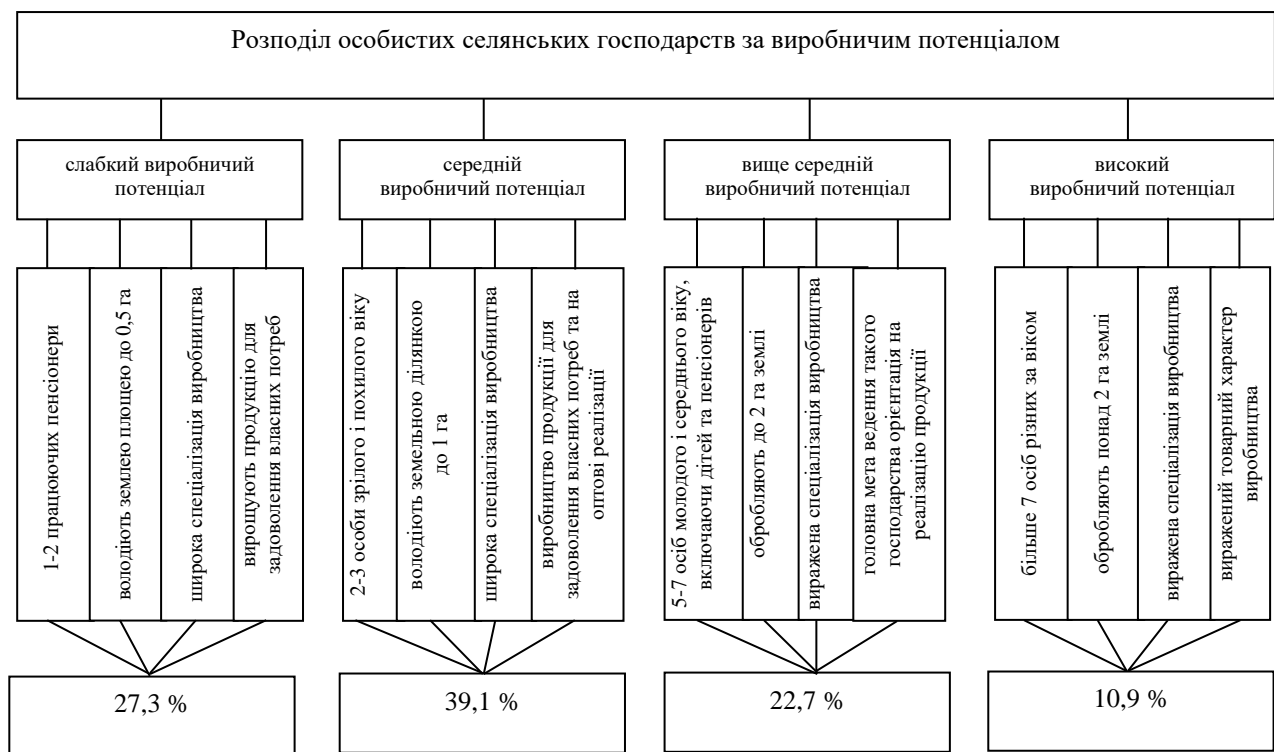

Рис. 3 11. Розподіл особистих селянських господарств за виробничим потенціалом, %

Джерело: Систематизовано автором на основі [144, с. 59].

Отже, масштаби особистих селянських господарств в області в основному залежать від площі землі у їхньому володінні, кількості членів сім'ї. Зростання складу сім'ї дає можливість збільшити межі оброблюваної площі та чисельності поголів'я худоби, птиці тощо. За 2014-2019 рр. кількість та ефективність діяльності особистих селянських господарств дещо знизилися [145, с. 63-64], [76, с. 293]. Зокрема зменшилася кількість господарств, що утримують ВРХ та птицю. Однак позитивним є те, що в особистих селянських господарствах за вказаний період зросла кількості власної сільськогосподарської техніки. За висновками В. К. Збарського, С.В. Кальченка, "в усіх розвинутих країнах професійне сімейне фермерство є переважаючою та найбільш гнучкою й сталою формою господарювання" [145, с. 65]. У країнах з розвинутою ринковою економікою сімейні фермерські господарства є сферою господарювання.

Особисті селянські господарства в Україні трансформують статус змін, на що впливають внутрішні фактори, особливо процес формування та розвитку аграрного ринку і перехід до великомасштабного виробництва, а також зовнішні фактори – прийняття Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про фермерське господарство" щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств" [10].

Учені обґрунтовують механізми та інструменти активізації розвитку сімейного фермерства [74, с. 29–31], основу започаткування сімейних фермерських господарств [145, с. 63-66], становлення та розвиток сімейних фермерських господарств [146, с. 225–229], перспективи активізації функцій господарств населення [76, с. 293–298], теоретичні засади та інституційну формалізацію розвитку сімейних фермерських господарств [147, с. 87–95], [148, с. 72–86], організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств [149]. Трансформація ОСГ повинна здійснюватися на добровільних засадах і мати підтримку з боку державних органів влади. До цього регулювання можна віднести розроблення певних підходів становлення

та розвитку сімейних фермерських господарств, запровадження пільгової системи кредитування та страхування.

На основі результатів наукового дослідження запропоновано варіанти трансформації особистих селянських господарств (рис. 3.12).

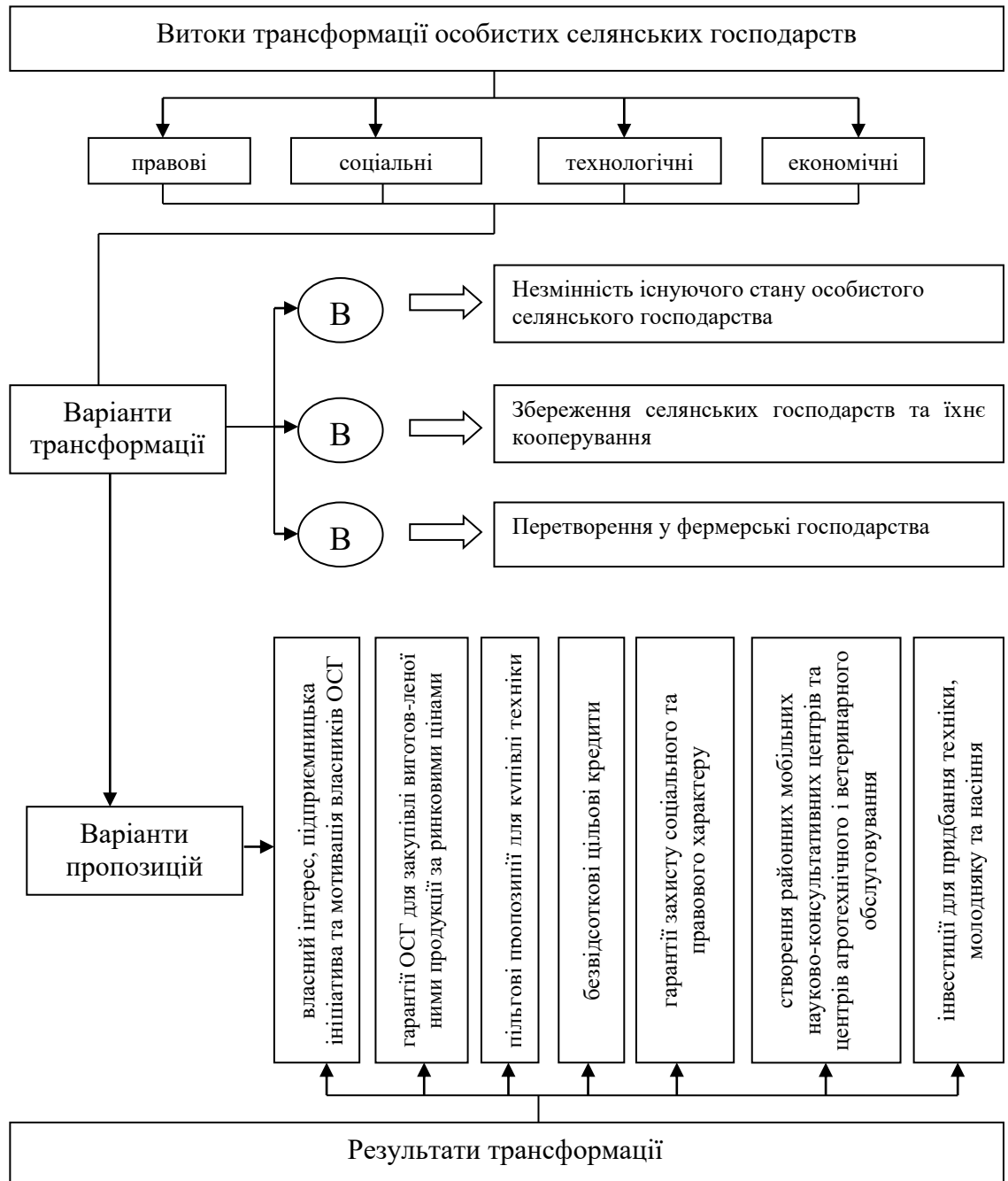

Рис. 3.12. Схема трансформації особистих селянських господарств

Джерело: Систематизовано автором на основі [143, с. 16].

Перший варіант полягає у незмінності стану особистого селянського господарства. Перевага надається розвитку товарного виробництва сільськогосподарської продукції. Особисте селянське господарство є базою для існування сільських жителів, а також домашніх господарств без основного годувальника, де проживають одинокі жінки з дітьми, які потребують соціальної допомоги [144, с. 60].

У такому стані ОСГ дають змогу реалізовувати соціальну роль протягом певного періоду – до того часу, поки не вирівняється становище щодо оплати праці у сфері промислового та сільськогосподарського розвитку. Такий сценарій розвитку буде вважатися пасивним варіантом, оскільки держава спрямовує свої зусилля на розвиток аграрного сектора.

Другий варіант трансформації ОСГ передбачає збереження існуючої організаційно-виробничої структури селянських господарств. Оскільки ОСГ, функціонуючи, майже не використовують найманих працівників, то їхня діяльність вважається найбільш стійкою, справедливою та соціально важливою.

У зв'язку з тим, що особисті селянські господарства включені до процесу виготовлення товарної продукції, доцільне їхнє кооперування, де об'єднуються суб'єкти господарювання для оптимізації виробничого процесу, підвищення показників розвитку, здійснення якого буде більш ефективним, якщо його проводити спільно у напрямках: збуту товарів, вирощування насіння, виконання трудомістких робіт, меліорації земель, переробки сільськогосподарської продукції, освоєння ринкового середовища. Такі кооперативи забезпечують підвищення потенціалу особистих селянських господарств та більш ефективно виробництво і реалізацію продукції.

Третій варіант буде передбачати альтернативу зміни теперішнього стану ОСГ та перехід у фермерські господарства. У приміських зонах особисті селянські господарства, що спеціалізуються на виробництві продукції тваринництва, у цей час провадять товарне виробництво і при організації діяльності сімейних селянських господарств мають можливість, застосовуючи сезонне залучення працівників, збільшувати обсяги виробництва продукції.

Особливість індивідуального виготовлення і збуту продукції також потребує кооперації особистих селянських господарств з іншими суб'єктами господарювання в приміських зонах.

За результати вибіркового опитування можна зробити висновок, що близько 70 % власників особистих селянських господарств погоджуються із думкою про необхідність формування дрібнотоварного виробництва продукції, а також значна частина (86 %) готова розпочинати цей процес, використовуючи певні активи. Половина власників ОСГ вважає, що господарська діяльність у формі об'єднання дасть можливість позбутися проблем, пов'язаних із реалізацією продукції. На думку третини цих власників, така форма господарювання допоможе підвищити дохідність господарської діяльності [144, с. 61].

Розвиток особистих селянських господарств залежить від джерел їхніх доходів. Результати опитування засвідчили, що основними джерелами доходів ОСГ є: заробітна плата, пенсії, стипендії, доходи, отримані шляхом провадження іншої діяльності та наданих послуг [144, с. 61]. Основну частку (60 %) виготовленої продукції власники ОСГ використовують для власного споживання, а іншу, як надлишок, 40 % направляють для збуту.

Особисті селянські господарства в сучасних умовах здійснюють в основному споживчу функцію, без ініціативи товарного виробництва, пропонуючи тільки продаж залишків виробленої продукції.

Процес трансформації ОСГ, або іншими словами перетворення в інші суб'єкти господарювання, може проходити тільки за конкретних умов, чітко визначеної мети, методів та підходів реалізації. Фактично це означає об'єднання змін, що набувають іншої форми господарювання. Для реорганізації ОСГ у нову форму господарювання мають назріти певні умови: їхнє перетворення, наявність права власності на земельну ділянку, забезпечення матеріальними і технічними засобами та трудовими ресурсами, забезпечення соціальних умов і соціального захисту його працівників; вирішення екологічних проблем; переваги в оподаткуванні [144, с. 63].

За підсумком результатів досвіду діяльності особистих селянських господарств області можна сформулювати пропозиції щодо трансформації ОСГ у підприємницькі суб'єкти господарювання:

- власний інтерес, підприємницька ініціатива та мотивація власників особистих селянських господарств до ефективного функціонування у ринковому середовищі;

- надання гарантій особистим селянським господарствам щодо закупівлі виготовленої ними сільськогосподарської продукції за ринковими цінами;

- створення спеціальних пільгових пропозицій з метою купівлі технічних засобів для забезпечення діяльності особистих селянських господарств;

- забезпечення гарантій захисту соціального та правового характеру від безпідставних перевірок;

- надання безвідсоткових кредитів ОСГ для цільового господарського використання (покриття частини витрат на виробництво, купівля племінного молодняка, сортового насіння);

- створення спеціалізованих районних інформаційно-консультативних центрів у населених пунктах, які включають центри надання та обслуговування юридичних, бізнесових, ветеринарних, дорадчих та інших послуг;

- залучення інвестицій для придбання сільськогосподарської техніки, племінного молодняка та сортового насіння [144, с. 63].

Середовище, у якому функціонують фермерські господарства сьогодні, потребує негайних інституційних змін: як внутрішніх (модифікація організаційної структури), так і зовнішніх (вдосконалення законодавства). Якщо взяти до уваги суто економічну мотивацію діяльності фермерських господарств (максимізація прибутку, зростання конкурентоспроможності), то в умовах, що склалися, вирішення проблеми можливе лише завдяки скороченню витрат та підвищенню віддачі від вкладених коштів. Виробничі витрати і технологічні ризики можна скоротити шляхом технологічних інновацій, а трансакційні витрати можна зменшити лише шляхом зміни реалізованих стратегій і вдосконалення організаційної структури господарства. Отже,

практично всі керівники фермерських господарств знаходяться у ситуації вибору, а саме:

- просуватися шляхом традиційного фермерства, здійснюючи розвиток через пошук унікальних ніш у виробництві сільськогосподарської продукції, зберігаючи сімейні основи фермерського бізнесу, приділяючи належну увагу неекономічним (соціальним, екологічним) цілям функціонування;

- зосередитися на трансформації своєї організаційної структури, орієнтуючись на підприємницькі цілі, істотно розширюючи діяльність за рахунок активного залучення всіх видів ресурсів (землі, праці, фінансових коштів), впроваджуючи інвестоорієнтовані елементи в структуру власності, управління та організації виробництва, фокусуючись на індустріальних стратегіях й інноваціях. Обидва напрямки мають право на існування та сприятимуть збереженню феномена фермерства в сільському господарстві, забезпечуючи необхідні умови для розвитку сільських територій (спільнот базового рівня) шляхом реалізації різних аспектів багатофункціональної діяльності фермерських господарств.

При створенні фермерських господарств слід дотримуватися таких принципів:

- принцип добровільності при створенні фермерських господарств;
- принцип достатності коштів (ресурсів);
- принцип господарської самостійності;
- принцип економічної самостійності (самофінансування і самоокупність);
- принцип максимальної прибутковості;
- принцип відповідальності за договорами перед партнерами;
- принцип забезпечення конкурентоспроможності;
- принцип раціональної трудоворесурсної зайнятості працівників;
- принцип узгодженості та стабільності колективу;
- принцип сімейної спадковості;
- принцип універсального (багатофільного) працівника;

– принцип зацікавленості членів сім'ї фермерських господарств.

Розвиток фермерських господарств має велике значення для становлення ринкових відносин і полягає у такому:

– фермерство сприяє процесові формування в сільському господарстві різноманіття форм власності, господарювання і управління, що створює умови для реальної конкуренції між виробниками продукції, тобто відіграє роль потужного антимонопольного фактора;

– фермерські господарства сприяють отриманню сільськогосподарської продукції;

– фермерство сприяє відродженню сільських поселень;

– з фермерським укладом пов'язані розвиток сфери переробки сільськогосподарської продукції, відновлення втрачених селянських ремесел, створення необхідних передумов для кооперування, взаємовигідного співробітництва і ділового партнерства;

– соціальний аспект фермерства полягає в тому, що воно створює додаткові робочі місця на селі. Формування фермерського укладу зумовлено, з одного боку, ринковими відносинами, які передбачають форми власності і господарювання, з іншого – еволюційним розвитком форм організації і стимулювання селянської праці.

Діяльність фермерських господарств сприяє: раціональному використанню землі та матеріальних ресурсів, забезпеченню зайнятості сільського населення, збільшенню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та розширенню її асортименту, активізації інноваційних процесів в аграрному секторі, скороченню витрат на одиницю сільськогосподарської продукції, відрахуванню коштів на соціальний розвиток населених пунктів, зростанню надходжень до бюджету тощо.

Для забезпечення ефективного розвитку фермерських господарств в Україні доцільно створити спеціальний Комерційний сільськогосподарський банк, який буде мати структурні підрозділи по всій території країни. Основною метою створення банку є можливість надавати сімейним фермерським

господарствам довгострокові кредити, субсидіювати процентні ставки, а також здійснювати страхування урожаю, поголів'я тварин та випущеної готової продукції.

Стратегія розвитку необхідна всім фермерським господарствам, які прагнуть досягти успіху в ринковому середовищі. Стратегія дає змогу визначити напрямок розвитку господарства на перспективу і механізми його реалізації. Кінцева мета стратегії розвитку – забезпечувати функціонування фермерських господарств в умовах конкурентного середовища.

Однією зі стратегій розвитку фермерських господарств є стратегія "виживання" господарств, що характеризується безперервним пристосуванням до ринкових умов. Це є "пасивна стратегія", характерна для дрібних підприємств. Такими стратегіями є:

- обмеження виробництва, що зорієнтоване на забезпечення обсягів виробництва залежно від обмежених обсягів ресурсів. Головним ресурсом для фермерських господарств є земля, але також потрібен капітал та додаткові трудові ресурси. Інші ресурси використовуються фермерськими господарствами не повністю;

- обмежений розвиток, за якого фермерське господарство організовує свою діяльність на основі наявних ресурсів, враховуючи оренду чи лізинг. Відповідно до цих ресурсів формується структура виробництва;

- заміщення, яка передбачає зміни структури засобів виробництва, його технології залежно від потреб ринку. Наприклад, вирощування органічної продукції чи нішевих сільськогосподарських культур;

- пізня адаптація, яка має на меті розширювати виробництво ефективних видів сільськогосподарської продукції з одночасною зміною структури, що необхідні для виробництва ресурсів.

Перспективними напрямками розвитку фермерських господарств є ті, які включають виробництво продукції з найменшими витратами. Визначення пріоритетів діяльності фермерських господарств – це основний напрямок, що дозволяє підвищити загальну ефективність за рахунок виробництва

високорентабельних видів продукції та відмови від таких, що не забезпечують реалізацію конкурентних переваг фермерських господарств.

Фермерські господарства необхідні для розвитку конкуренції в аграрній сфері. Економія на внутрішніх трансакційних витратах дає їм шанс успішно конкурувати з більш великими підприємствами за рахунок мобільності, високої мотивації і низької схильності до опортунізму учасників. Цей шанс може бути реалізований лише в тому випадку, якщо, з одного боку, самі фермери зможуть адаптуватися до ринкових умов (здатні диверсифікувати неаграрні види діяльності, створювати кооперативні осередки), а з іншого, – усі необхідні ринки стануть доступними для них при мінімальних трансакційних витратах. Фермерські господарства водночас мають зайняти власну специфічну нішу, забезпечуючи продовольчу безпеку країни, сприяючи збереженню сільських громад та сільського менталітету.

Фермерські господарства, як й інші сільськогосподарські підприємства, доцільно класифікувати за певними критеріями і здійснювати поділ на малі і великі. Малі фермерські господарства – це господарства, що належать до сімейного типу виробництва, зорієнтовані на невеликі обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, які сприятимуть розвитку сільської місцевості, а також відновленню селянства як способу життя, культури і традиції. "Малі" фермерські господарства мають більш високий рівень товарності від 30 до 70%. Такі господарства потребують кооперації, а також компенсації і мінімізації витрат, що пов'язані як зі створенням фермерських господарств, так і господарської діяльності. На наш погляд, державна регіональна підтримка "малих" фермерських господарств має будуватися на вирішенні завдань, які сприятимуть соціальному розвитку сільської місцевості. "Малі" фермерські господарства – це підприємці без утворення юридичної особи, які у процесі свого розвитку можуть трансформуватися в "великі" фермерські господарства.

"Великі" фермерські господарства, на наш погляд, – це господарства, які мають значний рівень товарної продукції (від 70%), високий рівень

самостійності, технічного і технологічного забезпечення, власну переробку продукції. Саме тому державна підтримка фермерських господарств такого типу забезпечить вирішення завдань продовольчої складової регіону та (або) країни, насичення ринку продовольчими товарами, а також переробні підприємства Івано-Франківської області українською сільськогосподарською сировиною. Лише справедлива державна підтримка фермерських господарств дасть дієвий поштовх до їхнього розвитку.

Для ефективного функціонування механізму регіональної державної підтримки фермерських господарств Івано-Франківської області пропонуємо враховувати такі принципи, як: помірний регіональний протекціонізм, синергічність, зростання інформованості, а також диференційованість фермерських господарств за типами, тобто залежно від того, як вони співставні з "малими" або "великими" фермерськими господарствами. Дотримання цих принципів дасть змогу сприяти ефективному обґрунтуванню розвитку фермерських господарств.

Принцип "помірного регіонального протекціонізму" полягає в тому, що регіональні органи влади мають сприяти розвитку фермерських господарств в Івано-Франківській області, забезпечити сприятливі умови для виробництва і реалізації продукції, сприяти створенню робочих місць. Такий принцип має опиратися на принципи державно-приватного партнерства, передбачати з різні форми взаємодії регіональних органів влади і фермерів.

Другий принцип "синергічність" – може сприяти більшому соціально-економічного ефекту. Цей процес здатний дати більш високий результат при подальшій реалізації програм регіональної підтримки фермерства і можливий завдяки об'єднанню ресурсів з різних джерел.

Третій принцип "симетричність інформації" полягає в тому, що товаровиробники, котрі віддалені від районних центрів та міст, мають менше можливостей своєчасно отримувати інформацію, а отже, і менше можливостей щодо збуту продукції і отримання бюджетних коштів чи інших форм державної підтримки. Такий принцип повноцінно працюватиме в тому випадку, якщо в

Івано-Франківській області буде постійно вдосконалюватися діяльність інформаційно-консультаційних центрів, а оперативна інформація своєчасно відображатиметься у засобах масової інформації і розсилатиметься на поштові електронні адреси фермерів й індивідуальних підприємців. Регіональні органи влади повинні максимально використовувати інформаційні ресурси, надаючи фермерам своєчасно всю необхідну інформацію про форми державної підтримки, про діючі цільові державні і регіональні програми.

Четвертий принцип "диференційованість за типом фермерського господарства" передбачає необхідність розмежування форм державної підтримки фермерських господарств на основі типу ("малих" або "великих") господарств. Великі господарства мають більшу фінансову стійкість, ніж малі, а отже останні потребують більшої державної фінансової підтримки, можливостей для отримання кредиту. Також фермерські господарства, які функціонують в Івано-Франківській області, відрізняються розмірами земельних площ (як у власності, так і в оренді), обсягами виробництва. Ці обставини свідчать про те, що заходи державної підтримки для "малих" і "великих" фермерських господарств також повинні бути диференційовані.

Вирішальним аспектом перетворень в аграрному секторі України в сучасних умовах є безпосередня участь у цьому, досить важливому, процесі держави. Необхідно відновити заходи державної підтримки фермерських господарств, зокрема: субсидії на відшкодування частини витрат на сплату відсотків по кредитах і позиках, лізингових платежів; відшкодування частини витрат на сплату страхової премії при укладенні договорів сільськогосподарського страхування; компенсація витрат на придбання техніки, мінеральних та органічних добрив, засобів хімічного захисту; субсидії на підтримку племінного тваринництва і елітного насіння; надання паливно-мастильних матеріалів за пільговою ціною; інформаційно-консультаційне обслуговування; облаштування сільських територій; підтримка кооперації; пільгове оподаткування; застосування коригувальних коефіцієнтів при відшкодуванні частини витрат на сплату відсотків за кредити і позики у рамках

пріоритетних напрямків розвитку сільського господарства; підготовка кадрів та підвищення кваліфікації; стимулювання інноваційного розвитку.

Отже, інститут фермерства є соціальною, психологічною, економічною, демографічною основою розвитку України, виробничим центром продовольчого забезпечення країни, фундаментом розвитку аграрного сектору. Для подальшого процвітання необхідно створити сприятливе інституційне середовище для розвитку інституту фермерства, який має досить високу соціально-економічну ефективність. Тому сучасна аграрна політика Івано-Франківської області має бути докорінно змінена і орієнтована на всебічне ведення сільського господарства, зокрема на інститут фермерства, як це відбувається у високорозвинених країнах світу.

3.3. Концептуальні напрямки розвитку модернізації та кооперації фермерських господарств

Соціально-економічні трансформації останнього часу вносять свої корективи у систему виробничих відносин у сільському господарстві. Це супроводжується змінами у свідомості виробників та споживачів продукції. Як наслідок, активізуються такі процеси, як: зменшення посередницьких ланок, пожвавлення інтернет-торгівлі, прискорення впровадження новітніх технологій, зростання попиту на продукцію органічного землеробства, зростання потреб підтримки й розвитку дрібних і малих організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі економіки. Сучасні умови функціонування фермерських господарств у певній мірі відповідають вищезокресленим змінам. Механізм модернізації діяльності фермерських господарств у сучасних умовах асоціюється з виміром електронної комерції, зміст якого полягає в поєднанні переваг цифрових технологій та ефекту масштабу виробництва (рис. 3.13).

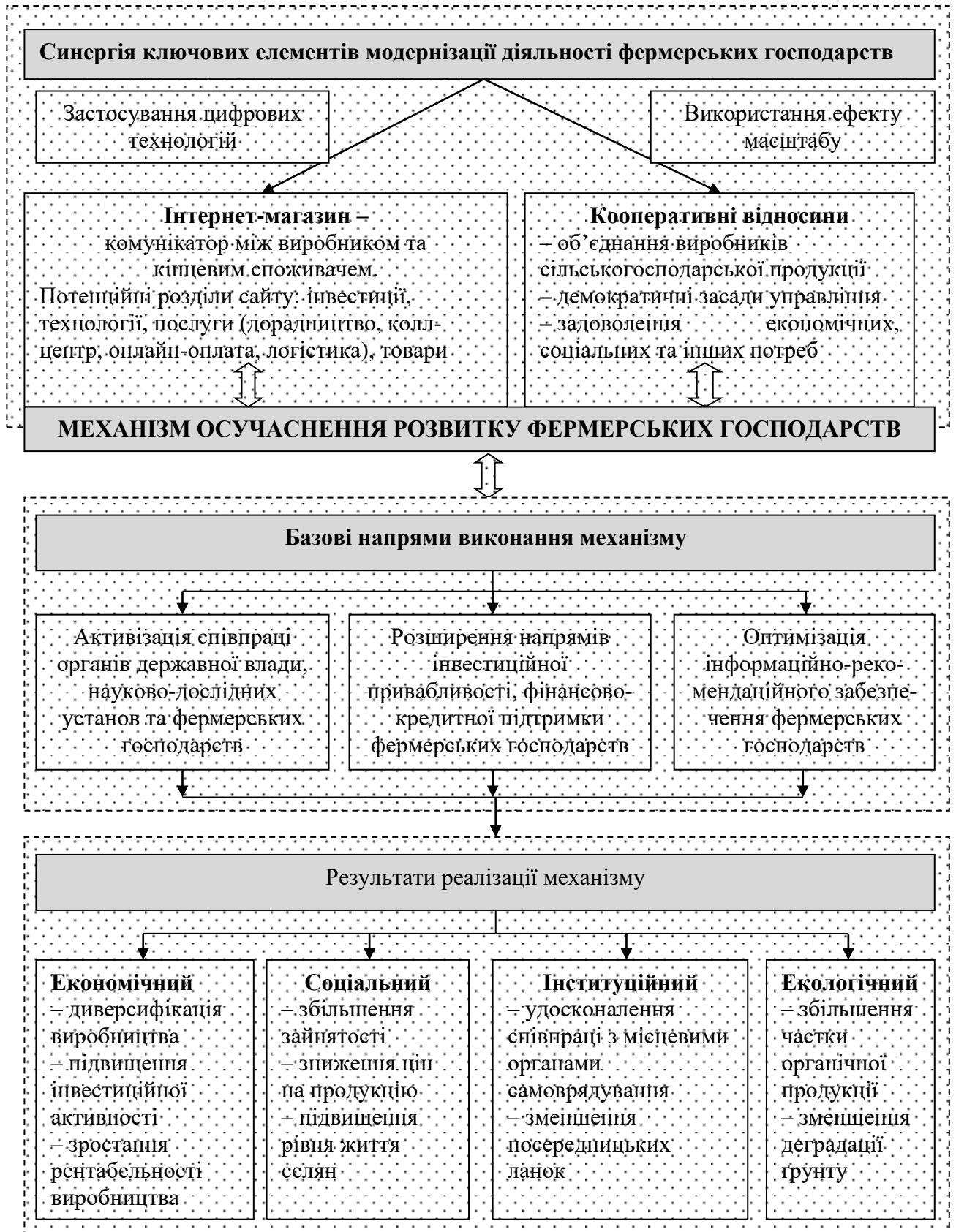

Рис. 3.13. Механізм модернізації діяльності фермерських господарств*

* Джерело: власна розробка автора.

Це своєрідний тандем інтернет-платформи та кооперативних відносин, який надає для селянських господарств, фермерів комплементарності у сферах реалізації продукції, отриманні чи наданні необхідних послуг, усуненні посередництва і безпосередньої комунікації виробника з кінцевим споживачем, залученні інвестиційних ресурсів, мінімізуючи ціну реалізації продукції. Державна політика повинна бути спрямована на модернізацію діяльності фермерських господарств: організацію вебінарів та онлайн-консультацій, чатів із спеціалістами Фонду підтримки дрібних та середніх фермерських господарств, створення онлайн-платформи для продажу продукції, спеціальних сайтів, де можна запропонувати чи придбати інвестиції у розвиток свого бізнесу. Механізм осучаснення фермерських господарств зорієнтований на задоволення потреб щонайменше у таких напрямках:

– *економічний*: зростання рентабельності (виробництва, реалізації продукції, активів тощо) у виробників сільськогосподарської продукції; підвищення інвестиційної привабливості фермерських господарств; зростання частки тваринницької галузі у структурі валового виробництва продукції сільського господарства; генеральному збільшенню валового випуску продукції аграрного сектору економіки;

– *соціальний*: зростання частки середнього класу на сільських територіях – дрібних і малих фермерів; скорочення розриву між теорією і практикою шляхом посилення зв'язків співпраці фермерських господарств із виробниками новітніх технологій (науково-дослідними установами, аграрними університетами), участь виробників у процесі маркетингу інновацій;

– *інституціональний*: удосконалення співпраці з місцевими органами самоврядування в умовах децентралізації; зменшення посередницьких структур при збуті сільськогосподарської продукції та наданні послуг;

– *екологічний*: збільшення на ринку частки органічної сільськогосподарської продукції, зменшення деградації ґрунту (при умовах господарювання здебільшого на власних сільськогосподарських угіддях), збільшення площ органічного землеробства тощо.

У ринкових умовах господарювання фермерські господарства мають орієнтуватися на найбільш прибуткові для себе галузі сільського господарювання. Здійснюючи виробництво продукції, фермерські господарства повинні задовольняти потреби споживачів та ефективно використовувати наявні у них ресурси. Тому визначення потенційних напрямків спеціалізації та/або диверсифікації є особливо актуальним для фермерських господарств. Одним із основних напрямків стратегічного розвитку фермерських господарств є диверсифікація видів діяльності. У сучасних ринкових умовах фермерські господарства повинні використовувати новітні технології та сучасну техніку для того, щоб виробляти високоякісну продукцію відповідно до потреб споживачів. При цьому необхідно здійснювати оновлення асортименту продукції з метою отримання прибутків, що підвищує роль диверсифікації діяльності.

Для фермерських господарств диверсифікацію діяльності можна розглядати з виробничого, технологічного та маркетингового аспектів.

Виробничий аспект диверсифікації діяльності фермерських господарств – це одночасний розвиток видів виробництва, удосконалення номенклатури товарів, розширення асортименту та створення нової продукції – диверсифікація продукції.

Технологічний аспект диверсифікації діяльності включає виробництво продукції з використанням новітніх та сучасних технологій виробництва – диверсифікація технологій.

Маркетинговий аспект диверсифікації діяльності фермерських господарств спрямований на розширення ринків збуту сільськогосподарської продукції: сегментування нових ринків або збільшення реалізації товарів на існуючому ринку – диверсифікація ринку.

Диверсифікація діяльності – це антикризова стратегія управління, направлена на урізноманітнення видів діяльності, удосконалення або розширення існуючого асортименту продукції, постійне використання нових технологій виробництва та збільшення ринків збуту для отримання

економічних вигод на перспективу. Диверсифікаційні процеси охоплюють сукупність дій, рішень які мають на меті виявляти та розширити можливості видів діяльності фермерських господарств, що будуть спрямовані на збільшення доходів, випуск нових видів продукції та надання послуг, завоювання конкурентних переваг.

Основними напрямками диверсифікаційних процесів фермерських господарств є:

- збільшення асортименту виробництва сільськогосподарської продукції та послуг відповідно до потреб споживачів;
- завоювання конкурентних переваг на ринку;
- підвищення соціального забезпечення за рахунок створення нових робочих місць, а також їхнього збереження, якщо продукція тимчасово не буде мати попиту;
- організація раціонального територіального управління для покращення стану навколишнього середовища;
- забезпечення розвитку сільських територій.

При обґрунтуванні і реалізації стратегій розвитку фермерських господарств варто враховувати конкретну специфіку господарств регіону, зокрема характерними для Прикарпаття є такі риси:

- менше забезпечення земельними ресурсами та їхня більша вартість для оренди, що суттєво впливає на собівартість продукції;
- недостатність доступних трудових ресурсів, відповідного рівня та кваліфікації, що зумовлено як традиціями заробітчанства, низькою престижністю галузі сільського господарства, так і загальним низьким рівнем підприємницької активності населення;
- низький рівень поточних витрат діяльності (наприклад, на мінеральні добрива, обробку рослин, придбання насіння тощо), що зумовлене відсутністю вільних грошових ресурсів та недостатнім рівнем технологічності виробництва і його регламентації;

– недостатнє забезпечення кормами та їхня висока вартість і загальна непопулярність тваринництва серед фермерських господарств області.

Крім визначення напрямків подальшого розвитку фермерських господарств щодо окремих видів діяльності, доцільно розглядати їхній розвиток у складі різних систем конкурентного середовища, логістичних ланцюгів постачання, переробки та реалізації продукції. Важливо дотримуватися низки принципів у процесі вдосконалення діяльності, що дозволяють фермерам бути в системі з великими підприємствами на ринку та конкурувати з ними. Це такі базові принципи, як відповідність законодавству та встановленим вимогам до продукції і її якісних характеристик, а також відносні принципи, що стосуються автоматизації виробництва, ефективності та прогресивності технологій.

Конкурентне середовище вимагає підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції шляхом запровадження прогресивних енерго- і ресурсозберігаючих технологій для фермерських господарств.

Нові технології обробітку ґрунту охоплюють кілька технологічних процесів, це: оранка, внесення органічних та мінеральних добрив, точний висів, ущільнення ґрунту, боронування, догляд за посівами, збирання урожаю, транспортування, зберігання, збут відповідно до логістичної системи тощо.

У розвинутих країнах за останні роки у сільському господарстві, особливо у рослинництві, відбулися позитивні зміни. У сучасному світовому сільському господарстві попитом користуються GPS-трекінг техніки і контроль за використанням палива. Упровадження цих систем дозволяє в режимі реального часу відстежувати й автоматизувати переміщення техніки, а також контролювати витрати палива.

Фермери у світі все частіше використовують наукові розробки на практиці, тому їхня продукція стає більш конкурентоспроможною. Фермери застосовують аерофотозйомки, карти ґрунтів та точні метеорологічні дані. Володіння технологією надає конкурентну перевагу тому, хто має можливість її використовувати. Нові технології, по-перше, вигідні з економічної точки зору;

по-друге, вони ще й мінімізують негативний вплив виробничої діяльності людини на навколишнє середовище.

Крім цього, актуальним є формування систем безвідходного виробництва, що можна здійснювати в галузі сільського господарства. Важливо, що у фермерських господарствах рівень відходів є відносно нижчий, порівняно з великими підприємствами, та може бути суттєво зменшений при умові кооперування фермерів. Конкретний економічний ефект полягає в "безплатності" таких ресурсів і не потребує коштів для утилізації.

Одним із успішних напрямів розвитку фермерських господарств є сироваріння, яке дає можливість для селян не йти на ринок, щоб там продати молоко, а віддавати його безпосередньо до сироварні і мати постійний дохід без додаткових витрат на транспорт. Таким чином люди економлять час, який тепер не потрібно витрачати для торгівлі на ринку. Створення сироварень сприяє успішному відродженню сільської економіки. Завдяки розвитку сироварень стало відроджуватися вівчарство, що кілька десятиків років тому було тут повністю знищене.

Також важливу роль відіграє застосування органічного землеробства, яке забезпечує випуск екологічно чистої продукції шляхом використання нових прогресивних технологій. Виробництво органічної сільськогосподарської продукції сприяє вирішенню таких проблемних питань:

- охорона природного середовища від забруднення хімічними речовинами, які застосовуються в процесі сільськогосподарської діяльності;
- попередження деградації ґрунтів;
- забезпечення споживачів продовольчою продукцією високої якості, яка є безпечною для вживання;
- організація надходження додаткових коштів за реалізацію екологічно чистої продукції.

Однак більшість дрібних фермерських господарств не можуть придбати нову сучасну сільськогосподарську техніку й обладнання, насіння перспективних сортів, якісні добрива та засоби захисту рослин, не мають

відповідних складів для збереження продукції, а також цехів для переробки продукції до відповідних стандартів, що впливає на впровадження у виробництво нових технологій. Відсутність у дрібних фермерських господарств сучасної сільськогосподарської техніки знижує темпи впровадження менш затратних технологій вирощування сільськогосподарських культур. Причини цього процесу – недостатнє забезпечення ресурсами, низький рівень концентрації виробництва та кооперування. Тому одним із шляхів часткового вирішення проблем дрібнотоварного виробництва – це поглиблення кооперації.

Таким чином, шляхом використання фінансової підтримки фермери зможуть забезпечити оновлення технологічних потреб ефективними, енергозберігаючими та надійними технічними засобами. Кооперування – це об'єднання зусиль фермерських господарств на ініціативних, добровільних засадах з метою провадження спільної діяльності з виробництва, зберігання, переробки та збуту сільськогосподарської продукції, використання матеріально-технічною ресурсів та збільшення можливостей під час кредитування і фінансування господарської діяльності. Це дозволяє забезпечити конкурентоспроможність фермерської продукції, рентабельність господарств та збільшує їхню прибутковість.

Передумовою для розвитку фермерських господарств є створення кооперативів виробничого та обслуговуючого типів. Однак процес формування кооперативів у сільському господарстві буде складним. Проблема кооперування фермерських господарств полягає у безініціативності цих господарств, щодо участі у процесі об'єднання.

В Україні умови створення та діяльності кооперативів передбачено Законом України "Про сільськогосподарську кооперацію" [150]. Участь фермерських господарств у кооперуванні здійснюється на таких принципах:

- добровільність кооперування та припинення участі;
- спільне користування та розпорядження ресурсами;
- справедливий розподіл прибутку між суб'єктами господарювання;
- взаємодопомога у діяльності;

- відповідальність та самодисципліна;
- нейтралітет (до переконань та поглядів).

Економічні вигоди від діяльності кооперативів забезпечують: зниження ризиків у діяльності, підвищення конкурентоспроможності, забезпечення масштабності виробництва, забезпечення додаткових видів діяльності.

До найбільш розповсюджених форм кооперування у сфері обслуговування є машинно-технологічні кооперативи. Фермерські господарства об'єднують належні їм землі для обробітку потужною технікою, зберігаючи при цьому право власності на земельну ділянку. Практика засвідчує, що чим більше членів кооперативу, тим більше модернізованої техніки знаходиться у їхніх автопарках та застосовується у процесі діяльності [151], [152].

Переваги створення машинно-технологічних кооперативів забезпечують: незначні транспортні витрати; зниження до мінімуму конфліктів усередині кооперативу; виконання робіт у встановлені терміни більш потужною технікою; професійна експлуатація технічних засобів; зменшення витрат на виробництво продукції.

Скоординована робота у кооперативі забезпечує виробництво якісної продукції, яку можна більш ефективно реалізувати на вітчизняному та зовнішньому ринках.

До факторів, які гальмують в Україні розвиток виробничо-збутової діяльності фермерських кооперативів, належать:

- правові – недосконале нормативно-правове забезпечення діяльності кооперативних об'єднань;
- економічні – не розвинута логістика на аграрному ринку, обмежені оборотні кошти, висока конкуренція, недостатня фінансова та інформаційна підтримка;
- організаційні – недостатній досвід управління спільними ресурсами, а також рівень знань про переваги діяльності кооперативів, нестача кваліфікованого персоналу;

– психологічні та соціальні – недовіра стосовно ефективності діяльності кооперативу, здебільшого відсутність ініціативи для створення кооперативу.

Кооперування фермерських господарств дозволяє мінімізувати витрати на виробництво, переробку та реалізацію продукції, а це посилює позиції на сільськогосподарських ринках.

Позитивним досвідом країн ЄС може стати механізм підтримки розвитку сімейного фермерства. Аграрною політикою передбачено два механізми підтримки розвитку фермерства: прямі платежі (тобто щорічні виплати фермерам з метою допомогти стабілізувати доходи в умовах мінливих ринкових цін і погодних умов) [153]; ринкові заходи (для вирішення конкретних ринкових ситуацій і надання підтримки торгівлі) [148, с. 78].

Постановою Кабінету Міністрів України "Про внесення зміни до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств" № 126 від 30.01.2019 р. уряд удосконалив існуючий механізм підтримки фермерських господарств та обслуговуючих кооперативів, а саме:

– для фермерів створено можливість отримати бюджетну субсидію у розмірі 12 000 грн. із розрахунку на одного члена фермерського господарства та вказано максимальний об'єм грошових коштів, що може отримати фермерське господарство – 40 000 грн., а також збільшено суму компенсації за купівлю вітчизняного насіння, яку може отримати фермер, на 20 000 грн. [154].

– для кооперативів збільшено перелік напрямків діяльності, які матимуть можливість отримати фінансову підтримку від держави, а також надано змогу отримувати компенсацію у вигляді 70% вартості придбаної вітчизняної техніки, але не більше як 300 тис. грн. на один кооператив за придбані та одержані техніку й обладнання.

Для того, щоб в Україні ОСГ набували статусу юридичної особи, тобто сімейного фермерського господарства, потрібного це забезпечити не тільки законодавчо, з метою формування і розвитку ферм сімейного типу. Держава

повинна за допомогою спеціальних програм розвитку підтримувати аграрне виробництво, у т. ч. малі форми сільського господарювання.

З 1 січня 2020 р. набуває чинності Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб – членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" № 565 від 22.05.2019 р. відповідно до якої держава надаватиме фінансову підтримку сімейним фермерським господарствам згідно зі створеним механізмом використання коштів [155]. Грошові повернення зможе отримати та частка фермерів, яка є платниками єдиного соціального внеску. Проте фермерські господарства, що не провадять свою діяльність у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, – доплат не отримують.

На нашу думку, саме розвиток інфраструктури фермерського господарства, обслуговуючих кооперативів та удосконалення інформаційно-довідкових сфер діяльності фермерських господарств посилить соціально-економічний захист членів сімейних фермерських господарств та збільшить продуктивність праці селян під час ведення господарської діяльності на сімейних засадах. Також потрібно здійснити перегляд заходів державного регулювання, що стосуються якісних характеристик харчових продуктів, спецпідготовки кваліфікованих працівників в аграрній сфері, які будуть здійснювати виготовлення товарів та послуг на сімейних засадах.

Продовольча безпеки України в галузі якісного харчування, а також матеріальне благополуччя людей можливе тільки шляхом взаємодії господарств населення. Процес трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства потребує удосконалення на рівні законодавчої бази та формування заохочувальних інструментів. Розвиток сімейного фермерського господарства в аграрному секторі має позитивно впливати на ситуацію в Україні, а також на функціонування сільських територій. Утілення стимулів формування та розвитку сімейного фермерського господарства можливе тільки зі

запровадженням дієздатної системи сільськогосподарської обслуговуючої кооперації та дорадництва.

Функціонування сімейних фермерських господарств в Україні надасть можливість фермерам отримувати прибуток, виготовляти продукцію високої якості та залучати до праці власних членів сім'ї.

Окрім вищеперерахованих заходів, потрібно зосередити увагу на проблемах упровадження та вдосконалення нефінансових інструментів сприяння розвитку інтелектуального капіталу малих агровиробників, алгоритмізації технології грамотного ведення бізнесу, поширення смарт-спеціалізації ведення бізнесу, виробництва нішевих культур.

Для гармонійного розвитку потрібно застосувати смарт-спеціалізацію фермерства і кооперації фермерів.

Концепція "смарт-спеціалізації" – це особливий підхід до формування об'єднань фермерів під егідою кооперації, що підкреслює необхідність вибору на регіональному рівні таких сфер, які здатні здійснити найбільший вклад в економічний розвиток за допомогою підтримки розробок щодо виявлених сфер спеціалізації. Процес підприємницького провадження ініціатив фермерів, об'єднаних в кооператив, є головною особливістю стратегії "смарт-спеціалізації", що передбачає залучення бізнес-спільноти для визначення найбільш перспективних сфер розвитку ОТГ. За допомогою участі громадянського суспільства та інвесторів розширюється модель "потрійної спіралі": аграрний бізнес – сільські території – ОТГ. Смарт-спеціалізація – це новий вектор формування аграрних кластерів у світі. Саме цей підхід є пріоритетним та впроваджується у практику загальносвітової аграрної політики. Він передбачає науково обґрунтоване розширене фінансування і підтримку аграрного бізнесу тих територіальних спільнот базового рівня, котрі мають власну унікальну спеціалізацію або прагнуть її розвинути. Суть концепції смарт-спеціалізації у сільському господарстві полягає у врахуванні особливостей розвитку локальної територіальної аграрної економіки через

залучення інноваційних ресурсів для подальшого розвитку місцевих фермерів, які об'єднанні в кооператив і здійснюють вдалу співпрацю з ОТГ (рис. 3.14.).

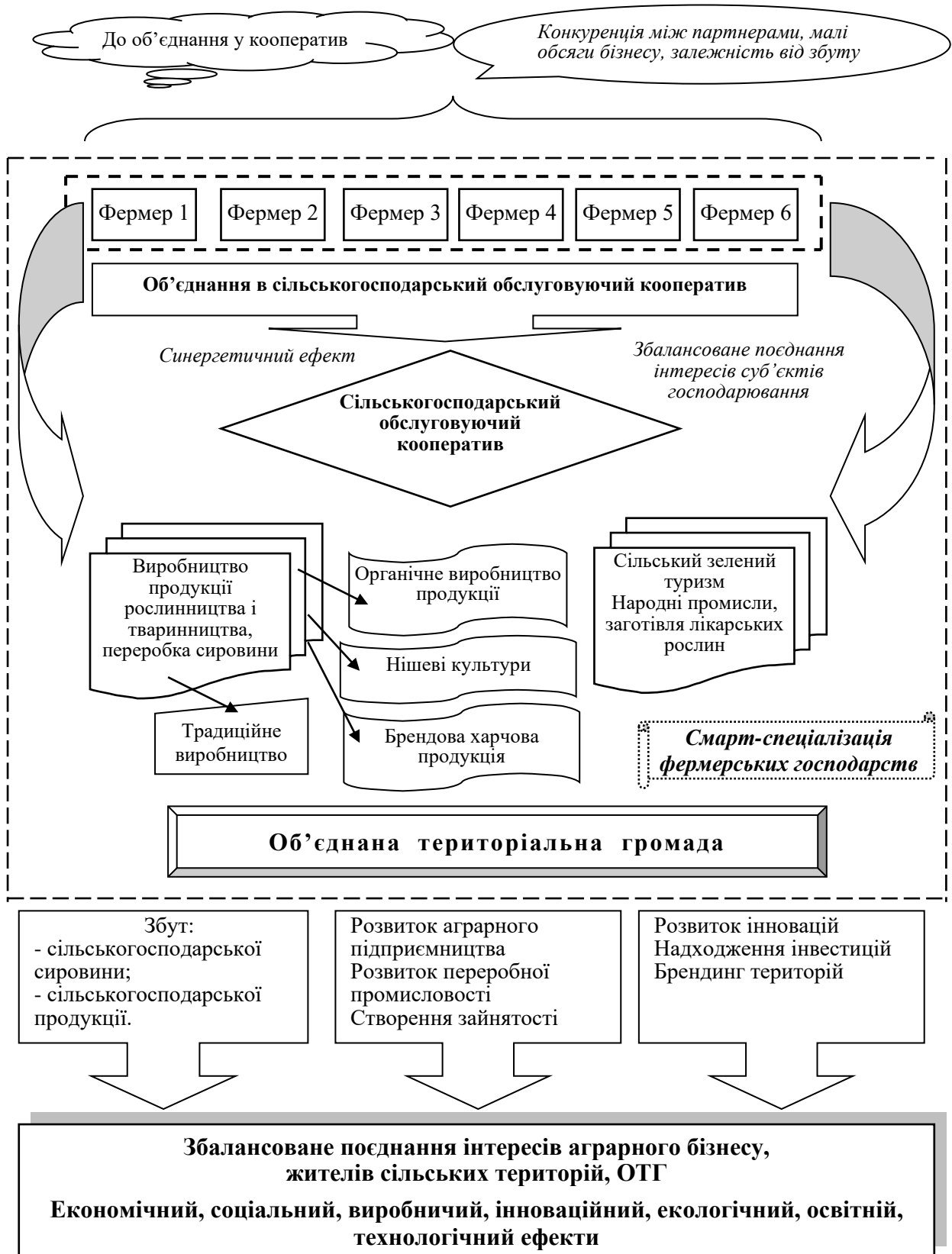

Рис. 3.14. Смарт-спеціалізація фермерських господарств*

* Джерело: власна розробка автора.

Вибір напрямків розвитку фермерської смарт-спеціалізації здійснюють представники науки, представники ОТГ, аграрного бізнесу, трейдерів, переробної галузі регіону. Смарт-спеціалізація ОТГ передбачає комплексний розвиток територіальних спільнот базового рівня через здатність до інновацій, створення і виробництво унікальних екологічно чистих харчових продуктів, створення робочих місць, що є вирішальним чинником для прийняття рішення про запровадження вибору формування обслуговуючої кооперації фермерів.

При цьому слід виділити основні принципи розвитку кооперації фермерів на засадах смарт-спеціалізації:

- чітке визначення ОТГ власної аграрної унікальної спеціалізації, що враховує набутий історичний досвід, підприємницькі здібності жителів, наявні територіально-історичні і галузеві бренди, компетенції бізнес структур, фінансові ресурси і регіональний бенчмаркінг;

- визначення спеціалізації ОТГ – процес, спрямований по горизонталі, що передбачає пошук відповідальних партнерів, котрі володіють відповідними компетенціями, і підприємницький пошук вірогідних та перспективних напрямків аграрного підприємництва;

- активізація процесів фермерської смарт-спеціалізації в ОТГ передбачає постійну діагностику наявних активів, ресурсів, технологій та компетенцій усіх бізнес партнерів;

- формування активної багатоканальної збутової мережі обслуговуючої кооперації на засадах смарт-спеціалізації, що передбачає розширення виробничої діяльності фермерських господарств і захист від різких коливань ринкової кон'юнктури.

Отже, розвиток фермерської смарт-спеціалізації передбачає можливість створення на базі ОТГ таких виробничо-фінансових і організаційно-технологічних відносин між суб'єктами аграрного бізнесу, котрі здатні шляхом об'єднання зусиль власних потенціалів підвищити свою конкурентоспроможність. Застосування фермерської смарт-спеціалізації дасть змогу розширити політику диверсифікації та кластеризації аграрного

підприємництва, завдяки територіальній спеціалізації на локальному рівні та сприятиме інтенсивному розвитку виробництва органічної продукції.

Інноваційний розвиток кооперації та інтеграційних процесів має включати: стратегічне управління; підтримку і стимулювання; стратегічний і тактичний інноваційний маркетинг; політику ціноутворення та інше. Такі умови дозволяють використовувати переваги великомасштабного агробізнесу. Переваги великих сільськогосподарських підприємств дають можливість здійснювати купівлю і продаж у великих розмірах, отримувати кредити з невисокими ставками тощо. Цими перевагами можуть також скористатися фермерські господарства на основі кооперації.

Водночас злиття підприємств у межах однієї галузі найчастіше відбувається з метою досягнення економії за рахунок різноманітності продукції, а не за рахунок масштабу. Оскільки інтегровані формування найбільший прибуток отримують на заключних стадіях виробничого циклу, то всі учасники виробництва, включаючи первинних виробників – фермерів, мають більш високий прибуток, ніж при відокремленому виробництві.

В цей час набуває поширення системи сільськогосподарських кооперативів. Синергетичний ефект об'єднання потенціалів, ресурсної бази, зусиль й ідей дає змогу дозволити учасникам кооперації займати постійну нішу на продовольчому ринку регіону і конкурувати з іншими сільськогосподарськими товаровиробниками.

Крім того, взаємодія в рамках споживчої кооперації робить більш реальним використання передових технологій, залучення додаткових інвестицій.

У таких умовах лише кооперативи здатні допомогти фермерським господарствам та іншим дрібним аграрним виробникам отримати абсолютні переваги, посилити конкурентоспроможність. Саме кооперація допомагає дрібним аграрним господарствам отримати позитивні ефекти: породжує сприятливі відносини тісної співпраці, інтеграції та агломерації; генерує вигоди економії від масштабу; скорочує трансакційні витрати, полегшує здійснення

укладених угод; сприяє вирішенню соціальних та екологічних завдань, в основі яких – реалізація різноманітних інтересів членів кооперативу, забезпечення збереження сільських спільнот, гарантія сталого розвитку сільських територій.

При дослідженні особливостей сучасної кооперації в Україні доцільно звернути увагу на такі проблеми:

– процес створення обслуговуючих кооперативів відбувається з ініціативи органів влади;

– існуючі обслуговуючі кооперативи – це об'єднання за традиційною моделлю (переваги якої будуються на ефекті масштабу), тобто не враховується той факт, що для створюваних кооперативів характерні недостатні для реалізації потенційні переваги розміру, обмежений капітал, низькі стимули і обмежена мотивація щодо впровадження сучасних технологій, а отже, слабкі конкурентні позиції;

– інкорпорація у внутрішню організаційну структуру кооперативу традиційних кооперативних принципів (відкритого членства, необмежених трансакцій, приваблива ідеологія) значно обмежує можливості цих організацій до розширення бізнесу, роблячи їх свідомо неконкурентоспроможними в умовах суперництва з великими сільськогосподарськими товаровиробниками і постачальниками ресурсів;

– стратегія стрімкої експансії в діяльності кооперативних структур, створених в останні роки внаслідок лобіювання політики держави, змінюється на стратегію виживання або формального функціонування.

Для обслуговуючої сільськогосподарської кооперації характерним є очевидні конкурентні переваги за чотирма предметними сферами формування: єдиний механізм управління, цільова інфраструктура, ринок збуту продукції, матеріально-технічна база.

Прикладом адаптації до інституційних умов господарювання може слугувати розроблений механізм інфраструктурного забезпечення, який передбачає виконання соціальних і економічних завдань підвищення

ефективності розвитку малого агробізнесу в ОТГ шляхом створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу.

Функціонування запропонованого механізму базується на організаційно-економічній моделі, наведеній на рис. 3.14, що передбачає делегування сільськогосподарському обслуговуючому кооперативу від суб'єктів малого бізнесу окремих функцій: збут сільськогосподарської продукції, матеріально-технічне постачання, забезпечення фінансовими ресурсами, страхування. Фермерські господарства, які є членами сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, виконують лише виробничу функцію, що дозволяє максимально зосередитися на виробництві з метою якнайбільшого підвищення ефективності. Економічна слабкість фермерських господарств об'єктивно підштовхує їх до співпраці з ОТГ, як з найбільш привабливим споживачем товарів і послуг. У цьому випадку очевидною є перевага вертикальної кооперативної взаємодії для збереження функціонального потенціалу малих форм господарювання.

Ініціатива формування територіального сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу може виходити від органів місцевого самоврядування на взаємовигідних умовах муніципально-приватного партнерства для соціально-економічного розвитку ОТГ. Усе це сприяє підвищенню репутаційних переваг ОТГ і малого аграрного бізнесу та економічної вигоди від партнерства. Органи управління ОТГ забезпечуватимуть якість послуг, використовуючи потенціал суб'єктів малого агробізнесу в реалізації проектів залучення населення в процес демократичного самоврядування території. Тому цілком виправданою є надання територіальним спільнотам базового рівня, у рамках партнерських угод, функцій формування портфеля замовлень, участі в тендерах тощо.

Соціально-економічний ефект як для фермерського господарства, так і для кооперативного об'єднання, складається з таких складових:

- вирішення проблеми зайнятості сільського населення;

- отримання доходу від реалізації сільськогосподарської продукції через зниження транзакційних витрат;
- можливість розвитку ОТГ;
- скорочення витрат за рахунок спільної закупівлі засобів виробництва і їхнього раціонального використання;
- оптимізація процентних виплат за кредити, страхових внесків;
- зниження транзакційних витрат;
- ефективне управління активами місцевого самоврядування поряд з кооперативною власністю;
- зменшення потреби в капіталі.

Для забезпечення ефективного функціонування системи малого агробізнесу необхідно сформувати таку систему інфраструктурного забезпечення, яка дасть змогу дрібним фермерським господарствам конкурувати на ринку сільськогосподарської продукції з великими господарствами. Досягнення цієї мети можливе за умови делегування частини функцій господарств (за допомогою кооперативної взаємодії). При цьому створюються адекватні умови для надання адресної цільової державної підтримки суб'єктам малого агробізнесу. У цілому реалізація запропонованої організаційно-економічної моделі інфраструктурного забезпечення дозволяє сформувати гнучку систему фінансування малого бізнесу в аграрному секторі.

Таким чином, досвід ведення малого бізнесу на сільських територіях як в Україні, так і за кордоном, при грамотному підході і системній державній підтримці свідчить, про те, що фермерство є не тільки ефективною формою господарювання, а й важливим інститутом у життєдіяльності сільської громади. Розвиток фермерського укладу сприяв появі нового стереотипу господарської поведінки на селі, створив особливий соціально-економічний тип малого бізнесу, дав можливість населенню нашої країни втілити свій підприємницький потенціал. Висока соціально-економічна мотивація фермерів до праці у сфері сільського господарства, абсолютна економічна і юридична відповідальність за свою діяльність, самостійність щодо забезпечення ресурсами свого бізнесу,

залучення найманих працівників дають право характеризувати фермерські господарства як малі форми підприємництва на селі.

Порівняльний аналіз ефективності використання різних форм господарювання в аграрному секторі економіки підтверджує, що фермерські господарства мають високий ступінь розвитку. Ці господарства забезпечують вищий рівень продуктивності праці, кращу відповідальність за раціональне використання і збереження родючості землі, своєчасне і якісне виконання сільськогосподарських робіт, сприяють зайнятості селян у сільському господарстві. У процесі дослідження стану функціонування фермерських господарств і аналізу результатів їхнього господарювання виявлено, що порівняно з іншими формами господарювання діяльність фермерських господарств сприяє кращій зайнятості селян і отриманню вищих соціально-економічних ефектів.

Важливу стратегічну роль у підвищенні ефективності фермерських господарств відіграє перехід сільських територій на засади децентралізації владних повноважень і місцевого самоврядування. Розвиток місцевого самоврядування, створення об'єднаних територіальних громад, передача ресурсів, повноважень на місця в рамках проведення реформи з децентралізації влади передбачає насамперед підвищення фінансової спроможності, економічної, інвестиційної привабливості територій для якісного й комфортного проживання людей. Відмінною рисою функціонування новостворених адміністративно-територіальних об'єднань є усвідомлення того, що територію об'єднує не лише назва, а й нове спільне бачення майбутніх перспектив. Це не просто нові територіальні одиниці.

Відповідним стимулятором підвищення ефективності фермерських господарств є об'єднані територіальні громади, які часто називають точками економічного зростання з новим якісним менеджментом і ресурсами. Лідерів громад порівнюють з менеджерами, які зацікавлені в залученні іноземних інвестицій, а це насамперед сплата податків, наповнення місцевих бюджетів і створення інфраструктурних проектів.

Кожна з громад визначає пріоритетні галузі на своїх територіях. Сільські території мають переваги для розвитку галузей АПК, фермерства для вирощування тих культур, які є характерними для певної території. Для цього формується рейтинг з урахуванням кількох фінансово-економічних показників, які характеризують ресурсні потенціальні можливості досліджуваного суб'єкта та рівень їхнього використання. Це сприятиме відродженню і розвитку на досліджуваних територіях переробних та інших ефективних галузей.

У громадах і фермерських господарствах західних регіонів України відроджується льонопереробка і вирощування сорго. Також ідеться про створення теплових і сонячних електростанцій, відкриття сироварень тощо.

На сьогодні зосереджено особливу увагу на питаннях розвитку фермерських господарств та підвищення рівня переробки сільськогосподарської продукції.

У досліджуваних західних регіонах України створюються інвестиційні паспорти об'єднаних громад, які надають інформацію про економічний потенціал ОТГ для оцінки ресурсної бази щодо формування стратегії розвитку фермерства.

З метою збільшення доходів власного бюджету та ефективного використання трудових ресурсів, запобігання зростанню безробіття й забезпечення соціального захисту населення громади П'ядицька сільська рада об'єднаної територіальної громади Коломийського району Івано-Франківської області розробила заходи щодо налагодження співробітництва з представниками малого і середнього бізнесу. Керівництво громади спрямовує свої зусилля на збереження і створення на території громади робочих місць з достойними умовами праці та заробітною платою.

У П'ядицькій сільській раді об'єднаної територіальної громади Коломийського району Івано-Франківської області заплановано реалізовувати діяльність за такими напрямками:

– розширення сфери застосування праці та стимулювання зацікавленості роботодавців у створенні нових робочих місць;

- підвищення конкурентоспроможності економічно активного населення за допомогою навчання та шляхом залучення експертів;
- підвищення мобільності робочої сили на ринку праці й удосконалення регулювання трудової міграції;
- сприяння зайнятості громадян, які потребують соціального захисту та не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці.

Розроблені заходи – це приклад того, як фінансово забезпечена громада усвідомлює необхідність збереження й розвитку кадрового потенціалу як стратегічно важливого елемента для свого сталого розвитку.

Ключова проблема щодо забезпечення розвитку фермерських господарств – це відтворення основного капіталу, де важливим моментом є вибір оптимальних джерел фінансування цього процесу.

Висновки до розділу 3

Дослідження концептуальних основ стратегії розвитку фермерських господарств у регіоні уможливило такі висновки:

1. У процесі дослідження встановлено, що важливе значення для прогнозування розвитку фермерських господарств на перспективу має моделювання з використанням відповідних програм, які включають новітні інформаційні технології. Необхідним елементом ефективного розвитку фермерських господарств є визначення показників виробництва продукції сільського господарства на середню перспективу.

2. З метою прогнозування виробництва валової продукції сільського господарства фермерськими господарствами Івано-Франківської області створено оригінальну модель у програмі STELLA з допомогою статистичної програми Statistics 12. Результати прогнозу засвідчили, що до 2030 р. при стабілізації кількості фермерських господарств на рівні 530 одиниць та площі угідь на рівні 34600 га., а також при збільшенні кількості внесених добрив на 1 га до 193,5 кг – в Івано-Франківській області можуть спостерігатися позитивні

зміни виробництва у фермерських господарств, у яких обсяги сільськогосподарської продукції можуть досягнути рівня 302 455 456 грн.

3. Досягнення прогнозованих цілей зростання валової продукції фермерських господарств можливе з урахуванням таких особливостей їхнього розвитку: специфіки виробництва та розвиненості інфраструктури; можливості прогнозування попиту вироблюваної продукції на ринку; якості керівника, вчасності прийняття управлінських рішень та адаптивності організаційної структури; стану фінансово-кредитної спроможності; підготовки та перепідготовки персоналу; рівня техніко-технологічного оснащення та модернізації виробництва; диверсифікації виробничих процесів та ведення органічного виробництва; рівня інформаційної забезпеченості; якості програм стратегічного розвитку; налагодження постачальницько-збутової системи; кооперації та інтеграції з суб'єктами господарювання.

4. Установлено, що орієнтирами розвитку сучасних фермерських господарств мають бути: вивчення потреб споживачів для розробки стратегічних планів їх розвитку; кооперація у сфері надання послуг та формуванні спільної матеріально-технічної бази; дотримання технологій внесення мінеральних добрив та засобів захисту рослин; забезпечення збереження родючості ґрунтів; застосування новітніх технологій та інноваційних методів виробництва продукції рослинництва і тваринництва; раціональне та ефективне використання земельних, трудових та матеріальних ресурсів.

5. Обґрунтовано необхідність дотримання відповідних принципів у процесі створення фермерських господарств: добровільності при створенні фермерських господарств; рівноправності економічних умов функціонування різних організаційно-правових форм підприємства; достатності коштів (ресурсів); господарської самостійності; економічної самостійності (самофінансування і самоокупність); максимальної прибутковості; відповідальності перед партнерами за взяті зобов'язання щодо постачання продукції, виплати кредитів, сплати відсотків, податків; забезпечення

конкурентоспроможності; раціональної трудоресурсної зайнятості (відповідність кількісного складу членів сім'ї та найманих працівників масштабам виробництва); узгодженості та стабільності колективу; сімейної спадковості; універсального (багатопрофільного) працівника; особистої матеріальної зацікавленості кожного члена сім'ї; достатнього самоконтролю.

6. Серед напрямів розвитку особистих селянських господарств визначено процес їхньої трансформації у фермерські господарства, що зумовлений такими чинниками, як: матеріальний добробут, менталітет населення, державне регулювання та підтримка, збутова інфраструктура й ін. У результаті проведеного дослідження запропоновано три варіанти трансформації особистих селянських господарств. Перший варіант полягає у незмінності стану особистого селянського господарства. Другий варіант трансформації ОСГ передбачає збереження існуючої організаційно-виробничої структури селянських господарств. Третій варіант передбачатиме альтернативу зміни теперішнього стану ОСГ та перехід у фермерські господарства. Розроблено схему трансформації особистих селянських господарств з урахуванням правових, соціальних, технологічних, економічних передумов, напрямів реалізації та очікуваних результатів цього процесу.

7. Виокремлено три типи господарських одиниць у процесі господарювання особистих селянських господарств: багатогалузеве споживче господарство, що включає категорію зайнятих пенсіонерів або громадян, які отримують доходи у галузі суспільного виробництва; товарно-споживче господарство, що включає категорії сімей-робітників, що мають змогу одержувати товари (корми, насіння) та послуги за низькими цінами; товарно-багатогалузеве господарство, що включає цілі родини, де присутні і непрацюючі, і неповнолітні і пенсіонери.

8. Вибіркове спостереження за ОСГ Коломийського району Івано-Франківської області засвідчило, що масштаби особистих селянських господарств в області в основному залежать від площі землі, яка є у їхньому володінні, кількості членів сім'ї. Зростання складу сім'ї дає можливість

збільшити межі оброблюваної площі землі та чисельності поголів'я худоби, птиці тощо.

9. Обґрунтовано механізм модернізації діяльності фермерських господарств, що базується на синергії ключових елементів цього процесу і спрямовується на досягнення економічного, соціального, інституційного, екологічного результатів. Доведено, що для забезпечення гармонійного розвитку потрібно застосувати смарт-спеціалізацію фермерства і кооперації фермерів, що передбачає можливість створення на базі ОТГ таких виробничо-фінансових і організаційно-технологічних відносин між суб'єктами аграрного бізнесу, які здатні шляхом об'єднання зусиль власних потенціалів підвищити свою конкурентоспроможність.

10. Одним із основних напрямків стратегічного розвитку фермерських господарств є диверсифікація видів діяльності. Для фермерських господарств диверсифікацію діяльності можна розглядати з виробничого, технологічного та маркетингового аспектів. Виробничий аспект диверсифікації передбачає одночасний розвиток видів виробництва, удосконалення номенклатури товарів, розширення асортименту та створення нової продукції – диверсифікація продукції. Метою технологічної диверсифікації є виробництво продукції з використанням новітніх та сучасних технологій виробництва – диверсифікація технології. Маркетинговий аспект диверсифікації діяльності фермерських господарств спрямований на розширення ринків збуту сільськогосподарської продукції: сегментування нових ринків або збільшення реалізації товарів на існуючому ринку – диверсифікація ринку.

ВИСНОВКИ

Дослідження організаційно-економічних аспектів розвитку фермерських господарств у регіоні зумовило такі висновки:

1. Фермерські господарства є формою підприємницької діяльності у сільському господарстві, яка відіграє вагомую роль у функціонуванні аграрного сектору економіки країни, забезпеченні продовольчої безпеки держави шляхом виробництва сільськогосподарської продукції та ефективного використання ресурсів. Фермерське господарство розглядаємо як форму підприємництва в сільському господарстві у вигляді самостійного господарюючого суб'єкта з можливістю набуття прав юридичної особи. Таке господарство представлене окремим громадянином чи сімейно-трудовим об'єднанням, життя і побут членів якого пов'язані з виробництвом та/або переробкою, реалізацією сільськогосподарської продукції з метою одержання прибутків. Основними рисами фермерського господарства визначено: свободу підприємницької діяльності, що базується на економічній взаємовигоді; приватну форму власності на засоби виробництва; виробничу відособленість та функціонування зі статусом юридичної особи; нечітко виражений поділ праці.

2. Функціонування фермерських господарств здійснюється на основі принципів: вільного вибору діяльності; добровільного залучення ресурсів юридичних та фізичних осіб без порушення законодавства; самостійності щодо здійснення господарської діяльності; можливості найму працівників; вільного розпорядження чистим доходом; можливості здійснення зовнішньоекономічної діяльності; повної відповідальності за результати своєї діяльності. Розвиток фермерських господарств – це складний процес, який зумовлений ринковим механізмом господарювання, соціальними та іншими потребами суспільства. Цей процес в Україні пройшов чотири етапи, зокрема: процес приватизації землі і передачі її у власність членам сільськогосподарських підприємств, що стало початком становлення фермерських господарств; масове створення фермерських господарств, виділення їм у постійне користування

сільськогосподарських земель і запровадження механізмів бюджетної підтримки; прийняття нормативних документів, які стали додатковим поштовхом для подальшого розвитку фермерства; скорочення кількості фермерських господарств при збільшенні середніх їх розмірів.

3. На основі застосування SWOT-аналізу виявлені основні причини, які перешкоджають розвиткові фермерських господарств регіону. Серед них: недостатність матеріально-технічного забезпечення; невеликі розміри землекористування; нераціональна маркетингова політика; негативні демографічні зміни; високі процентні ставки за залучення кредитних ресурсів. До можливостей, що сприятимуть розвиткові фермерських господарств регіону, відносимо: залучення інвестицій; об'єднання фермерських господарств у кооперативи; удосконалення форм обліку; удосконалення механізмів кредитування діяльності фермерських господарств, зокрема створення державного фонду їх кредитної підтримки.

4. Проведений аналіз засвідчив, що частка сільськогосподарських угідь у користуванні фермерських господарств серед усіх категорій господарств області залишається незначною і становила у 2018 р. 5,2 %. Більшість фермерських господарств Івано-Франківської області є дрібноземельними. При тенденції до зменшення загальної кількості фермерських господарств середня площа їх землекористування зростає: сучасні фермери (переважно великі) активно орендують земельні паї і використовують усі можливості для розширення. Частка серед використовуваних фермерами області угідь орендованих становила у 2018 році 78%. Для фермерів області провідною галуззю залишається рослинництво, частка продукції якого в загальному обсязі сільськогосподарської продукції фермерських господарств упродовж аналізованого періоду складала 80-91 %. Урожайність більшості сільськогосподарських культур у фермерських господарствах вища за показники сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення. Водночас фермерські господарства не забезпечують високоефективного використання земель сільськогосподарського призначення.

5. Проблемними питаннями в діяльності фермерських господарств є брак кваліфікованих кадрів та фінансових ресурсів, незадовільне забезпечення основними засобами. Аналіз процесів становлення та функціонування фермерських господарств засвідчив наявність системних недоліків у розробці стратегічних програм і механізмів їх довгострокового кредитування. За даними опитування фермерів встановлено, що частка інвестування ними власних коштів у свою діяльність склала 24,7 %. При цьому частка інвестицій фермерів у придбання техніки становила 60 %, у будівництво виробничих приміщень – 40 %. Аналіз показав, що попри недостатнє фінансування основні засоби у фермерських господарствах поступово оновлюються, а їхня придатність зростає, що позитивно впливає на результати господарської діяльності. Окремі фермерські господарства здійснюють інвестиції у розвиток населених пунктів, де вони функціонують, що є формою соціального партнерства і відповідальності бізнесу перед суспільством. Однак така практика поки що недостатньо впливає на соціальний розвиток сільських територій.

6. Визначено, що результати діяльності фермерів залежать не тільки від технологічних чинників, а й від ринкової кон'юнктури, цінової політики, перспектив подальшої переробки їхньої продукції. Кількість прибуткових фермерських господарств в Івано-Франківській області впродовж 2011–2018 рр. зросла на 30 %, а їхня частка у 2018 році сягнула 95,6 %. Чистий прибуток фермерських господарств має тенденцію до зростання. У 2018 р., порівняно з 2011 р. його обсяг збільшився у 12,6 раза.

7. Зважаючи на важливість прогнозування обсягів виробництва продукції сільського господарства фермерськими господарствами, у рамках дослідження створена оригінальна модель у програмі STELLA, за допомогою якої визначено вплив на зазначений показник кількості сільськогосподарських підприємств, площі земель та внесених добрив. Створена модель засвідчила, що в Івано-Франківській області до 2030 р. при стабілізації кількості аграрних підприємств, площі угідь та при збільшенні внесених мінеральних добрив на один гектар посівних площ можливе збільшення виробництва продукції

сільського господарства фермерськими господарствами. Це може забезпечити важливе для області й держави загалом розширення виробництва, нарощення ресурсної бази підприємств і розвиток соціальної сфери сільських територій. Визначені за допомогою програми STELLA прогностичні зміни обсягів виробництва продукції сільського господарства фермерськими господарствами області до 2030 р. можуть бути підставою для планування розвитку їх діяльності на перспективу.

8. Одним із напрямів розвитку особистих селянських господарств визначено процес їхньої трансформації у сімейні фермерські господарства, що надасть можливість власникам таких господарств отримувати стабільний прибуток, виготовляти продукцію високої якості та залучати до спільної праці членів сім'ї. Виокремлено типи господарських одиниць, які можуть виникати у процесі еволюції особистих селянських господарств: багатогалузеве споживче господарство; товарно-споживче господарство; товарно-багатогалузеве господарство. Також запропоновано три варіанти їхньої трансформації: незмінність стану особистого селянського господарства; збереження існуючої організаційно-виробничої структури селянських господарств; альтернатива зміни теперішнього стану ОСГ та перехід у фермерські господарства.

9. Розвиток фермерських господарств передбачає реалізацію відповідного механізму модернізації їхньої діяльності, який включає: активізацію співпраці органів державної влади, науково-дослідних установ та фермерських господарств; розширення напрямів інвестиційної привабливості, фінансово-кредитної підтримки фермерських господарств; оптимізацію інформаційно-рекомендаційного забезпечення фермерських господарств. Цей розвиток асоціюється з новим виміром електронної комерції, зміст якого передбачає поєднання переваг цифрових технологій і використання ефекту масштабу та спрямовується на досягнення економічного, соціального, інституційного й екологічного результатів.

10. Серед напрямів стратегічного розвитку фермерських господарств виокремлено диверсифікацію видів діяльності. Для фермерських господарств

диверсифікацію діяльності запропоновано розглядати у виробничому, технологічному та маркетинговому аспектах. Механізм осучаснення та розвитку фермерських господарств зорієнтований на задоволення суспільних потреб у таких напрямках: економічному, соціальному, інституціональному, екологічному.

11. Для гармонійного розвитку регіону потрібно застосувати смарт-спеціалізацію фермерства як особливий підхід до формування об'єднань фермерів під егідою кооперації. Цей підхід передбачає залучення бізнес-спільноти до визначення найбільш перспективних сфер розвитку об'єднаних територіальних громад. Завдяки участі громадянського суспільства та інвесторів можна розширювати модель "потрійної спіралі": аграрний бізнес – сільські території – ОТГ. Смарт-спеціалізація передбачає науково обґрунтоване розширене фінансування і підтримку аграрного бізнесу тих територіальних спільнот базового рівня, що мають власну унікальну спеціалізацію або прагнуть її розвивати, враховують особливості розвитку локальної та територіальної аграрної економіки, залучають інноваційні ресурси для подальшого розвитку місцевих фермерів, які об'єднанні в кооператив і здійснюють вдалу співпрацю з ОТГ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Демчак І. М., Свиноус І. В., Микитюк Д. М., Сидорук О. П., Биба В. А. Фермерські господарства: сучасний стан та проблеми розвитку. Науково-практичний збірник: "Продуктивність агропромислового виробництва". Київ: НДІ "Укראгропромпродуктивність", 2016. № 28. С. 43–9.
2. Майовець Є. Й. Аграрне підприємництво в Україні. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 428 с.
3. Полятикіна Л. І., Кадацька А. М. Стан та перспективи розвитку фермерських господарств в Україні. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2016_1-2_8 (дата звернення 05.02.2019).
4. Конституція України: Законодавство України станом на 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. Київ : URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення 10.02.2019).
5. Земельний кодекс України: Законодавство України станом на 25.10.2001 р. № 2768-III. Верховна Рада України. Київ : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14?find=1&text=> (дата звернення 11.02.2019).
6. Господарський кодекс України: Законодавство України станом на 16.01.2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України. Київ : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15?find=1&text=> (дата звернення 12.02.2019).
7. Закон України Про фермерське господарство: Закон України станом на 19.06.2003 р. № 973-IV. Верховна Рада України. Київ : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15> (дата звернення 13.02.2019).
8. Закон України Про оренду землі: Закон України станом на 6.10.1998 р. № 161-XIV. Верховна Рада України. Київ : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14?find=1&text=> (дата звернення 15.02.2019).

9. Закон України Про землеустрій: станом на 22.05.2003 р. № 858-IV. Верховна Рада України. Київ : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15?find=1&text=> (дата звернення 17.02.2019).

10. Закон України Про внесення змін до Закону України "Про фермерське господарство". Закон України станом на 31.03.2016 р. № 1067-VIII. Верховна Рада України. Київ : URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19/conv/print1460728392729014> (дата звернення 05.02.2019).

11. Осипова М., Добрава Н. Фермерські господарства України: особливості, проблеми, перспективи розвитку. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2016_10_10 (дата звернення 15.02.2019).

12. Спаський Г. В. Розвиток сімейних фермерських господарств регіону. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 49–59.

13. Табінський В. А., Колесник Є. О., Сіліна І. С. Аналіз стану фермерських господарств в Україні. *Молодий вчений*. 2016. №6 (33). С. 111–115.

14. Маренич Т. Г. Трансформація особистих селянських господарств у підприємницькі структури. URL: http://nnibm.at.ua/2016/2606/vestnik_174.pdf (дата звернення 02.03.2019).

15. Макаренко Ю. П. Ідентифікація фермерських господарств за сутністю та розмірами. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2011. № 1. С. 143–147.

16. Словарь иностранных слов. URL: <https://www.twirpx.com/file/1615800/> (дата звернення 18.03.2019).

17. Бабич М. М. Сутність і особливості класифікації фермерських господарств. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. Миколаїв, 2007. С. 87–92.

18. Стан ринку праці в сільській місцевості. *Аграрний сектор України: інтернет-видання*. 2016. URL: <http://agroua.net/economics/documents/category-58/doc-8/> (дата звернення 24.03.2019).

19. Гнатишин Л. Фермерські господарства в організаційній системі сільськогосподарського виробництва. *Аграрна економіка*. 2012. Т. 5, № 1–2. С. 26–31.

20. Маслак О. Проблеми та перспективи фермерства в Україні. URL: <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichnyi-gektar/39/99-problemy-ta-perspektivy-fermerstva-v-ukraini.html> (дата звернення 25.02.2019).

21. Липчук В. В., Гнатишин Л. Б., Кордоба О. М. Фермерські господарства: стан, проблеми та стратегії розвитку. Львів, 2010. 236 с.

22. Сокол О. Соціальні фактори становлення і функціонування селянських (фермерських) господарств. *Економіка України*. 1995. № 3. С. 49–52.

23. Горьовий В. П. Фермерство України: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. 570 с.

24. Економічний довідник аграрника. За ред. Ю. Я. Лузана, П. Т. Саблука, В. І. Дробот, Г. І. Зуб та ін. Київ : Преса України, 2003. 800 с.

25. Возний К. З., Стельмащук А. М. Розвиток альтернативних форм господарювання на селі (на прикладі селянських (фермерських) господарств Тернопільської області). *Економіка АПК*. 1996. № 8. С. 17–23.

26. Шульський М. Г. Фермерство: проблеми становлення і розвитку: монографія. Львів, 2004. 392 с.

27. Лобас М. Г., Македонський А. В., Беляєв Д. Є., Грищенко О. В. Організація селянських (фермерських) господарств. *Агроінком*, 1998. 283 с.

28. Лобас Н. Г. Организация фермерских хозяйств кооперативов арендных подразделений акционерных обществ и ферм в сельском хозяйстве в условиях перехода к рыночной экономике. Київ : Урожай, 1991. 244 с.

29. Охупкин А., Кудряшов В. Пути становления и развития крестьянских хозяйств. *АПК: экономика, управление*. 1991. № 10. С. 67–76.

30. Долинський С. В. Фермерство у відродженні підприємницької діяльності. *Економіка АПК*. 2000. № 1. С. 31–36.

31. Фудин А. Ф. Экономика сельского хозяйства зарубежных стран: Развитые капиталистические страны. Москва : Издательство УНД, 1987. 320 с.

32. Голубєв А. Фермерські господарства України: тенденції розвитку та економіко-соціальна сутність. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2017_1_8 (дата звернення 05.04.2019).

33. Яців І. Б., Соловей Ю. І. Участь малих виробників сільськогосподарської продукції в інтегрованих структурах: монографія. Львів : видавництво АТБ "НБК", 2019. 182 с.

34. Збарський В. К. Становлення та розвиток малих форм господарювання сільських поселень : монографія. Київ : НАУ-ДАКККіМ, 2004. 312 с.

35. Малік М. Й. Сільськогосподарська кооперація як складова аграрної реформи. *Проблеми кооперації в сільському господарстві*. Львів, 1995. С. 82–84.

36. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток форм господарювання в аграрному виробництві : автореф. дис. ... д-ра екон. наук. Київ: 2005. 45 с.

37. Янчук В. З. Аграрне право України. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 720 с.

38. Мірошніченко М. Фермерство: проблеми становлення, розвитку та ефективність. *Економіка України*. 1995. № 2. С. 69–73.

39. Олексенко С. В. Основні чинники та фактори конкурентоспроможності фермерських господарств. *Економічний простір*. 2012. № 66. С. 49–260.

40. Аграрні підсумки 2010. Веб-сайт. Агробізнес сьогодні. URL: <http://agro-usiness.com.ua/component/content/article/171.html?ed=30> (дата звернення 05.04.2019).

41. Васильчак С. В., Жидяк О. В. Формування та перспективи розвитку фермерських господарств у ринкових умовах. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.4. С. 47–151.

42. Назаркевич О. Б. Державне регулювання розвитку малого аграрного підприємництва в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. Львів, 2016. 204 с.

43. Мохненко А. С. Функціонування і розвиток фермерських господарств в аграрній сфері економіки. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2012. № 1. С. 26–30.

44. Биба В. А. Теоретичні основи функціонування фермерських господарств України. *Сталий розвиток економіки*. 2017. № 4. С. 40–45.

45. Горіховський М. В. Розвиток фермерських господарств і їхнє місце в аграрному виробництві регіону. *International scientific e-journal "Agricultural and resource economics"*, 2017. № 1 (3), С. 67–79.

46. Кісіль М. І., Іванченко В. О. Теоретико-методологічні та практичні аспекти формування ефективності інвестицій фермерських господарств. *Економіка АПК*. 2012. № 7. С. 55–62.

47. Організація і функціонування фермерських господарств: навч. посіб. за ред. В. О. Єщенка, Ф. Бурика та ін. Київ : Нічлава, 2002. 400 с.

48. Сахацький М. П. Проблеми відродження сільського господарства. Київ : Ін-т аграрної економіки, 2000. 453 с.

49. Вечканов Г. С., Пуляев В. Т. Краткая экономическая энциклопедия. Санкт-Петербург : Петрополис. 1998. 368 с.

50. Беляев О. О., Бебело А. С., Комяков О. М. Держава і перехідна економіка: механізм взаємодії. Київ : КНЕУ, 2003. С. 48–50.

51. Пепа Т. В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України: монографія. Черкаси : Брама-Україна. 2006. 440 с.

52. Лопатинський Ю. М. Передумови і особливості трансформування аграрного сектора економіки. Трансформація сільського господарства та села: ювілейний збірник наукових статей за ред. Ю. Е. Губені. Львів : ЛНАУ. 2010. С. 226–236.

53. Липчук В. В., Прокопишин О. С., Гнатишин Л. Б. Стан, проблеми та шляхи покращення технічної забезпеченості фермерських господарств: монографія. Львів : Сполом. 2012. 224 с.

54. Юрчишин В. В. Аграрна політика в Україні на зламах політичних епох: істерико-соціально-економічні нариси. Київ : "Науково-виробниче підприємство Видавництво "Наукова думка" НАН України", 2009. 365 с.

55. Кропивко М. Особливості інноваційно-інвестиційної діяльності фермерських господарств України. *Економічний дискурс*. 2018. Вип. 1. С. 106–111.

56. Савка М. В. Особливості розвитку фермерських господарств в умовах їх трансформування. Соціально-економічний розвиток регіону: сучасні реалії та перспективи. Монографія / за ред. Н. І. Пилипів, В. В. Стефініна. Івано-Франківськ: Видавець МПП "ТАЛЯ", 2017. С. 230-246.

57. Історія українського селянства. Трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки України в добу незалежності. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=3435> (дата звернення: 11.06.2019).

58. Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.) 1990-2010. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2012. 49 с.

59. Сільське господарство Івано-Франківщини 2018. Статистичний збірник: Головне управління статистики в Івано-Франківській області. Івано-Франківськ, 2019. 210 с.

60. Сільське господарство України 1995: Статистичний збірник. Державний комітет статистики України. Київ, 1996. 202 с

61. Сільське господарство України 2000: Статистичний збірник. Державний комітет статистики України. Київ, 2001. 263 с

62. Сільське господарство України 2005: Статистичний збірник. Державний комітет статистики України, Київ, 2006. 367 с.

63. Сільське господарство України 2006. Статистичний збірник. Державний комітет статистики України, Київ, 2007. 368 с.

64. Сільське господарство України 2008: Статистичний збірник. Державний комітет статистики України, 2009. Київ. 334 с.

65. Сільське господарство України 2010: Статистичний збірник. Державна служба статистики України, 2011. Київ. 385 с.
66. Сільське господарство України 2012: Статистичний збірник. Державна служба статистики України, 2013. Київ. 403 с.
67. Сільське господарство України 2014. Статистичний збірник: Державна служба статистики України, 2015. Київ. 363 с.
68. Сільське господарство України 2015: Статистичний збірник Державна служба статистики України, [сайт]. Київ, 2016. 360 (362с.). URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 15.03.2020).
69. Сільське господарство України 2016: Статистичний збірник Державна служба статистики України, [сайт]. Київ, 2017. 360 (247с.). URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 15.03.2020).
70. Сільське господарство України 2017: статистичний збірник. Державна служба статистики України, [сайт]. Київ, 2018. 360 (246с.). URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 15.03.2020).
71. Сільське господарство України 2018: статистичний збірник. Державна служба статистики України, [сайт]. Київ, 2019. 360 (236с.). URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 15.03.2020).
72. Савка М. В. Становлення та розвиток фермерських господарств. *Інноваційна економіка*. 2017. № 5-6. С. 107–112.
73. Онисько С. М., Липчук В. В., Березівський П. С., Вороний І. В. Регіональні особливості становлення і розвитку фермерства. Львів : "Українські технології", 2001. 172 с.
74. Гнатишин Л. Б. Механізм та інструменти активізації розвитку сімейного фермерства. *Перспективні форми організації господарської діяльності на селі* : матеріали Сімнадцятого Конгресу вчених економістів-аграрників та Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ 30 травня 2019 р.). Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", 2019. С. 29–31.
75. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 664-р "Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та

сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки". URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80/print> (дата звернення: 11.06.2019).

76. Яців І. Б. Перспективи функцій господарств населення активізації розвитку сімейного фермерства. *Перспективні форми організації господарської діяльності на селі*: матеріали Сімнадцятого Конгресу вчених економістів-аграрників та Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ 30 травня 2019 р.). Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", 2019. С. 293–298.

77. Скакун Л. А., Козак Н. Ю. SWOT-аналіз як інструмент стратегічного управління діяльністю фермерських господарств. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_1_71 (дата звернення: 03.12.2019).

78. Щорічник Івано-Франківська область 2017. URL: www.ifstat.gov.ua/KAT/KAT_2017/Katalog/Katalog_2017-web.pdf (дата звернення: 05.12.2019).

79. Савка М. В. Методика дослідження розвитку фермерських господарств та ефективності їх функціонування. *Інноваційна економіка*. 2018. № 9–10. С. 79–85.

80. Швець Ф. Д. Методологія та організація наукових досліджень. навч. посіб. Рівне : НУВГП, 2016. 151 с.

81. Іванюк Т. Л., Савка М. В., Баланюк І. Ф. Методологія дослідження земельних відносин в сільськогосподарських підприємствах і фермерських господарствах. *European Journal of Economics and Management*. 2020. Vol. 6, Issue 2. p. 36–42.

82. Заяць В. М. Підприємницька модель сільського розвитку. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 67–78.

83. Заячук М. Д. Геопросторова організація фермерського укладу України: монографія. Чернівці : Букрет, 2015. 520 с.

84. Прокопишак К. В. Регулювання розвитку соціальної сфери села в умовах становлення ринкових відносини. Львів : Українські технології, 2002. 262 с.

85. Прошак Г. В. Людський капітал в умовах формування національної економіки України: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Львів, 2008. 20 с.

86. Грейсон Дж., О'Делл К. Американський менеджмент на порозі ХХІ века: пер. с англ. Москва : Экономика, 1991. 319 с.

87. Мезенцева Н. І., Мороз І. М. Інвестиційна діяльність в агропродовольчому виробництві України : регіональні аспекти : монографія. Київ : ВГЛ "Обрії", 2011. 163 с.

88. Мазур О. В., Подвойська О. В., Радецька С. В. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. Вінниця : Нова Книга, 2013. 120 с.

89. Завадський Й. С., Осовська Т. В., Юшкевич О. О. Економічний словник. Київ : Кондор, 2006. 356 с.

90. Гуторов О. І. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посібник. Харків : ХНАУ, 2017. 272 с.

91. Більський І. Стратегія розвитку аграрних підприємств на основі SWOT – аналізу. *Науковий вісник Львівського державного аграрного університету*. 2011. № 18. С. 13–23.

92. Richmond B. An Introduction to Systems Thinking. High Performance Systems, Inc, STELLA. 2001. https://www.colorado.edu/center/mortenson/sites/default/files/attached-files/stella_ist_0.pdf (дата звернення 15.03.2020).

93. Форрестер Дж. Основы кибернетики предприятия. М : Прогресс, 1971. 765 с.

94. Соколовська З. М. Сучасні напрямки розвитку імітаційного моделювання та їх прикладні реалізації. *Мат. наук.-практ. конф. "Економічна кібернетика: теорія, практика та напрямки розвитку"*. Одеський національний політехнічний університет, 29-30 жовт. 2015. Одеса : ОНПУ. 2015. 120 с.

95. Офіційна документація системи Stella. URL: <http://www.iseesystems.com/software/StellaSoftware.aspx> (дата звернення: 10.12.2019).
96. Імітаційне моделювання систем. URL: <http://simulation.in.ua/> (дата звернення: 11.12.2019).
97. Costanza R., Gottlieb S. Modelling ecological and economic systems with STELLA: Part II. *Ecol. Model.* 1998. № 112. P. 81–84.
98. Costanza R., Duplisea D., Kautsky U. Ecological Modeling on Modelling Ecological And Economic Systems with STELLA. *Ecol. Model.* 1998. №110. P. 1–4.
99. Kwaśniecki W. Dynamika Systemów jako metoda nauczania. W książce: *Symulacja komputerowa w nauczaniu ekonomii*. Red. E. Radosińskiego, Polskie Towarzystwo Symulologiczne. 1998.
100. Costanza, R. A. Voinov. Modelling ecological and economic systems with STELLA: Part III. *Ecol. Model.* 2001. № 143. С. 1–7.
101. Ащепкова Л. Я. Применение программного пакета STELLA для моделирования сложных систем. Методическое пособие для курса "Моделирование сложных экономических систем и деловые игры". Владивосток. 2002. 27 с.
102. Козак І., Парпан В. Екологічне моделювання із застосуванням програми STELLA. Івано-Франківськ : Плай, 2009. 189 с.
103. Соколовська З. М. Імітаційне моделювання бізнес-процесів складних економічних систем. *Праці Одеського політехнічного університету*. 2011. Вип. 3(37) С. 135–141.
104. Соколовська З. М., Клепікова О. А. Комп'ютерне моделювання складних економічних систем : монографія. Одеса : Астропринт. 2011. 502 с.
105. Соколовська З. М., Яценко Н. В. Системно-динамічні моделі в прогнозуванні розвитку складних економічних систем. *Бізнес Інформ*, 2014. № 5. С. 121–132.
106. Соколовська З. М., Клепікова О. А. Прикладні моделі системної динаміки : монографія. Одеса : Астропринт, 2015. 308 с.

107. Waltersa J. P., Archerb D. W., Sassenrathc G. F., Hendricksond J. R., Hansond J. D., Hallorane J. M., Vadas P., Alarcon V. J. Exploring agricultural production systems and their fundamental components with system dynamics modelling. *Ecological Modelling*. 2016. № 333. P. 51–65.

108. Шеленко Д. І. Організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств в економічному вимірі. Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2019. 476 с.

109. Balaniuk I., Kozak I., Shelenko D., Balaniuk S., Kozak-Balaniuk I. Forecasting of gross agricultural output of agrarian enterprises of Ukraine: case study with STELLA software. *Economic Studies (Ikonomicheski Izsledvania)*, 2019. 28 (5), p. 148–163. URL: <https://www.iki.bas.bg/en/economic-studies-journal-0> (дата звернення: 11.01.2020).

110. Гоголя О. П. Сучасний стан та перспективи розвитку виробництва сільськогосподарської продукції суб'єктами різних форм господарювання. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/viewFile/111/93> (дата звернення 05.05.2018).

111. Мохненко А. С. Стан і тенденції розвитку фермерських господарств. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream> (дата звернення 10.05.2018).

112. Сосницька Я. С. Трансформаційні процеси у сільському господарстві, як об'єкт дослідження суспільно-географічними науками. *Науковий огляд*. № 13.3 (13). С. 54–60.

113. Янків М. Д. Організаційно-економічні механізми розвитку і функціонування АПК України : автореф. дис....д-ра екон. наук. К., 2000. 37 с.

114. Губарик О. М. Методичні підходи до визначення раціональних розмірів і структури виробничого потенціалу фермерських господарств. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2007. № 2. С. 88–91.

115. Пістун М. Д., Гуцал В. О., Провотар Н. І. Географія агропромислових комплексів : навч. посібник. Київ : Либідь, 1997. С. 9–59.

116. Ринок органічної продукції в Україні. *Агробізнес*. Веб сайт <http://agro-business.com.ua/agro/podiia/item/9994-gynok-orhanichnoi-produktsii-v-ukraini.html> (дата звернення 10.05.2019).

117. Сільське господарство Івано-Франківщини 2016. Статистичний збірник: Головне управління статистики в Івано-Франківській області. Івано-Франківськ, 2017. 255 с.

118. Гладій М. В., Лузан Ю. Я. Земельна реформа: сучасні проблеми і шляхи вирішення. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 6–19.

119. Савка М. В. Методика дослідження розвитку фермерських господарств та ефективності їх функціонування. *Інноваційна економіка*. 2018. № 9 – 10 [77]. С. 79–85.

120. Shelenko D., Sas L., Matkovskyi P., Balaniuk I. Improving economic mechanism of innovative development of agricultural enterprises and farming economies of Ukraine. *Sciences of Europe (Praha, Czech Republic)* 2019. Vol. 2, No. 43. P. 13–20.

121. Polska wieś i rolnictwo, 2019 rok. URL : <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/polska-wies-i-rolnictwo> (дата звернення 26.04.2020 р.).

122. Баланюк І. Ф., Копчак Ю. С., Шеленко Д. І. Діяльність фермерських господарств в порівнянні з польським досвідом. Соціально-економічні пріоритети соціально-економічного розвитку регіону : монографія / за ред. Н. І. Пилипів, В. В. Стефініна. Івано-Франківськ : Видавець Віктор Дяків, 2014. С. 64 – 71.

123. Черевко Г. В. Стан, проблеми і перспективи фермерства в Україні. *Аграрна економіка*. 2017. Т. 10, № 1-2. С. 74–81.

124. Липчук В. В., Коробка С. В. Розвиток малого підприємництва в сільському господарстві : монографія. Львів : Сполом, 2011. 227 с.

125. Золотницька Ю. В. Становлення та розвиток сімейного фермерства у Польщі: досвід для України. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 45–53.

126. Гнатишин Л., Прокопишин О. *Аграрна економіка*. 2017. Т. 10, № 1-2. С. 81 – 88.
127. Авраменко Ю.О. Інновації та інтрапренерство як інструменти підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств. *Інноваційна економіка*. 2017. № 9-10 [71]. С. 85 – 91.
128. Фермерське господарство – мутант із невизначеним майбутнім. URL: <https://agroexpert.ua/fermerske-gospodarstvo-mutant-iz-neviznachenim-maibutnim-0/> (дата звернення 14.05.2018).
129. Ковалів О. І. Науково-обґрунтовані за розміром і структурою землеволодіння та землекористування – основа розвитку сільських територій. *Землеустрій і кадастр*. 2013. № 2. С. 18–24.
130. Сільське господарство Івано-Франківщини 2015. Статистичний збірник: Головне управління статистики в Івано-Франківській області. Івано-Франківськ, 2016. 255 с.
131. Сільське господарство Івано-Франківщини 2017. Статистичний збірник: Головне управління статистики в Івано-Франківській області. Івано-Франківськ, 2018. 209 с.
132. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур в Івано-Франківській області за 2018 рік : Статистичний бюлетень. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. Івано-Франківськ, 2019 С. 55.
133. Дані державного статистичного спостереження щодо активів, власного капіталу, зобов'язань та фінансових результатів (2011 – 2018 рр.).
134. Амосов О. Ю. Фермерство як форма підприємництва в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2008. № 8. С. 4-6.
135. Чухно А. А. Сучасне господарство – товарно-кредитне. *Вісник Національного банку України*. 1998. №8 С. 54-55.
136. Резнік Н. Л. Міжнародна практика інвестування аграрного сектору. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2008. № 12(91). С. 65-67.

137. Макаренко П. М. Фермерство України у контексті тенденцій розвитку світового сільського господарства. *Економіка АПК*. 2008. № 3. С. 145–152.

138. Перегудов Д. О., Селюков О. В., Крихта В. В., Краснік А. А. Аналіз особливостей застосування та класифікація методів прогнозування у сфері розвитку мереж та телекомунікаційних технологій. *Вісник ДУІКТ*. Вип. 7(1). 2009. С. 27–40. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vduikt_2009_7_1_6.pdf (дата звернення 24.01.2020).

139. Bertalanffy L. *General System Theory*. New York : George Braziller. 1976. URL : https://monoskop.org/images/7/77/Von_Bertalanffy_Ludwig_General_System_Theory_1968.pdf (дата звернення 24.01.2020).

140. Форестер Д. *Мировая динамика*: Пер. с англ. М. : ООО Издательство АСТ: Сиб. Terra Fantastika, 2003. 379 с. URL : <http://www.vixri.com/d/Forrester%20Dzh.%20Mirovaja%20dinamika.pdf> (дата звернення 24.01.2020).

141. Соколовська З. М. Моделювання ринкових стратегій підприємств в умовах невизначеності. *Проблеми економіки*. № 1 (35), 2018. С. 368–377.

142. Лупенко Ю. Розвиток господарської діяльності на сільських територіях: моделі та форми. Перспективні форми організації господарської діяльності на селі: матеріали Сімнадцятого конг. вчених-економістів аграрників та Міжнародної науково-практичної конференції 30 травня 2019 р. Київ: Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", 2019. С. 14–16.

143. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 11–19.

144. Неміш Д. В., Савка М. В., Баланюк І. Ф., Шеленко Д. І., Іванів С. І. Розвиток особистих селянських господарств та їх трансформація у сімейні фермерські. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 54–67.

145. Збарський В. К., Кальченко С. В. Особисті селянські господарства – основа започаткування сімейних фермерських господарств. Перспективні форми організації господарської діяльності на селі: матеріали Сімнадцятого

конгресу вчених-економістів аграрників та Міжнародної науково-практичної конференції 30 травня 2019 р. Київ: Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", 2019. С. 62–66.

146. Спаський Г.В. Становлення та розвиток сімейних фермерських господарств, Перспективні форми організації господарської діяльності на селі: матеріали Сімнадцятого конгресу вчених-економістів аграрників та Міжнародної науково-практичної конференції 30 травня 2019 р. Київ: Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", 2019. С. 225–229.

147. Малік М. Й., Заяць В. М. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств. *Економіка АПК*. 2013. № 5. С. 87–95.

148. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Інституційна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 72–86.

149. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств: монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ: ННЦ "ІАЕ", 2019. 212 с.

150. Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію". Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 39, ст. 261. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 23.04.2020).

151. Шматковська Т. О., Барчук А. О. Роль інтегрованих агроформувань в покращенні функціонування фінансової інфраструктури агровиробництва. «Ефективна економіка»: електронне наукове фахове видання. Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. 2014. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2847>

152. Про сільськогосподарські кооперативи. URL: <http://agroua.net/economics/documents/category-97/doc-114> (дата звернення 23.04.2020).

153. Шматковська Т. О., Східницька Г. В. Організаційно-економічні

засади розвитку фермерських господарств в Україні. «Ефективна економіка» : електронне наукове фахове видання. Дніпропетровський держ. аграр.-екон. університет, 2020. № 7. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8067>

154. Постанова Кабінету Міністрів України "Про внесення зміни до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств" від 30.01.2019 р. № 126. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/126-2019-%D0%BF> (дата звернення 23.04.2020).

155. Постанова Кабінету Міністрів України № 565 "Про затвердження Порядку надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб – членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 22.05.2019 р. № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2019-%D0%BF> (дата звернення 23.04.2020).

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

опитування керівників фермерських господарств Івано-Франківської області
про роль фермерських господарств у розвитку об'єднаних територіальних
громад
(станом на 01.01.2020 р.) (за 2019 р.)

№ п/п	Зміст питання	Відповідь
1	2	3
1	Назва фермерського господарства	
2	Район області	
3	Розміщення фермерського господарства (населені пункти)	
4	Спеціалізація фермерського господарства	
5	Земля в обробітку, га:	
	– у власності	
	– в оренді	
6	Укладено договорів на оренду землі у власників, од. (за населеними пунктами)	
7	Середній розмір орендованого земельного паю, га (за населеними пунктами)	
8	Виплати за оренду земельного паю: (конкретизувати розмір та вид виплат із розрахунку на 1 га)	
9	Вартість основних засобів, млн. грн.	
	– наявність тракторів, од.	
	– наявність комбайнів, од.	
	– наявність вантажних автомобілів, од.	
10	Поголів'я тварин за видами, гол.	
	– корови, гол	
	– молодняк ВРХ, гол	
	– свині, гол	
	– коні, гол	
11	Кадровий потенціал	
	– адміністративний персонал, осіб	
	– працівники рослинництва, осіб	
	– працівники тваринництва, осіб	
	– механізатори, осіб	
12	Середньомісячна оплата праці працівникам	
	– адміністративний персонал, грн.	
	– працівники рослинництва, грн.	

Продовження Додатку А

1	2	3
	– працівники тваринництва, грн.	
	– механізатори, грн.	
13	Інвестування коштів у власне виробництво, тис. грн.	
	– будівництво виробничих приміщень	
	– будівництво соціальних закладів	
	– придбання техніки	
	– запровадження технологій	
14	Забезпечення продукцією фермерського господарства соціальних закладів ОТГ (вказати заклад та вид продукції)	
15	Реалізація продукції у торгових закладах ОТГ (вказати вид продукції та суму реалізації)	
16	Вкладання коштів у розвиток інфраструктури ОТГ (вказати на що виділено та сума коштів)	
17	Допомога жителям ОТГ (вказати вид допомоги та виділені суми)	
18	Участь фермерського господарства у підтримці культурних традицій ОТГ	

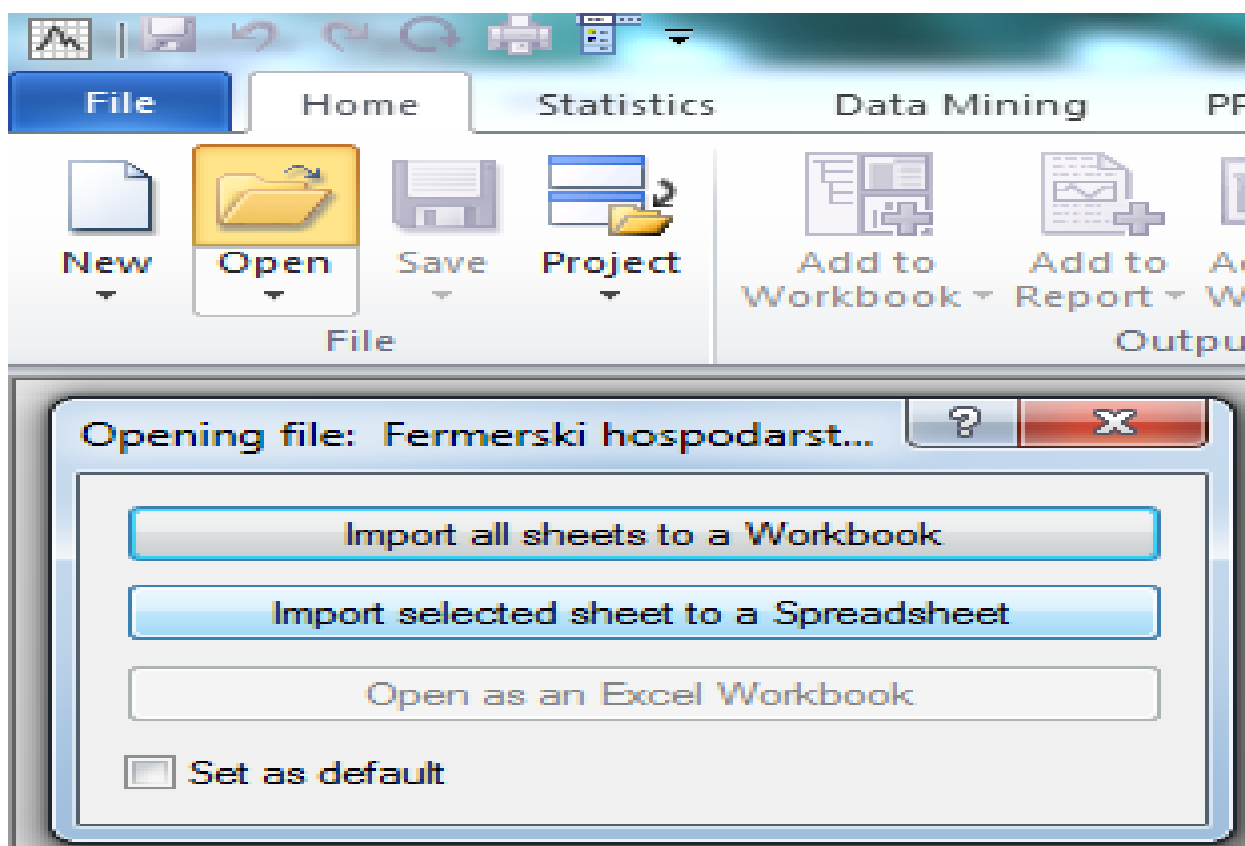

Рис. Імпорт вибраного аркуша у програмі Statistics 12 *

* Джерело: розроблено автором.

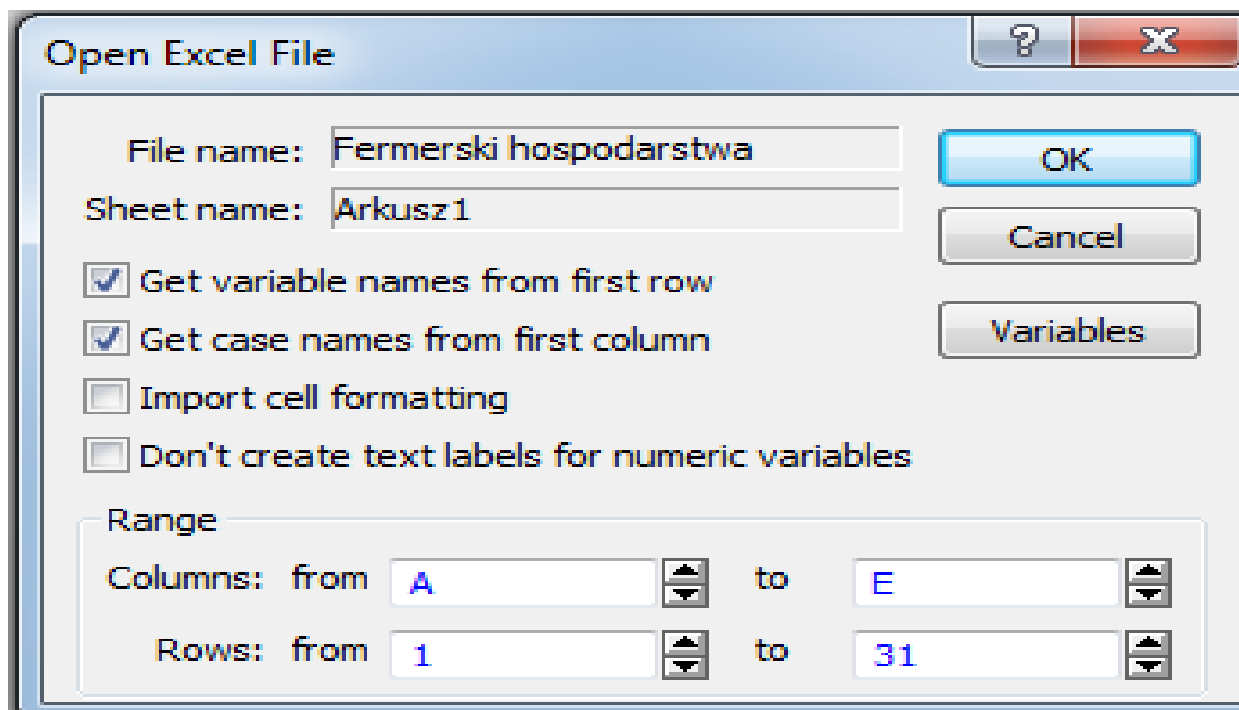
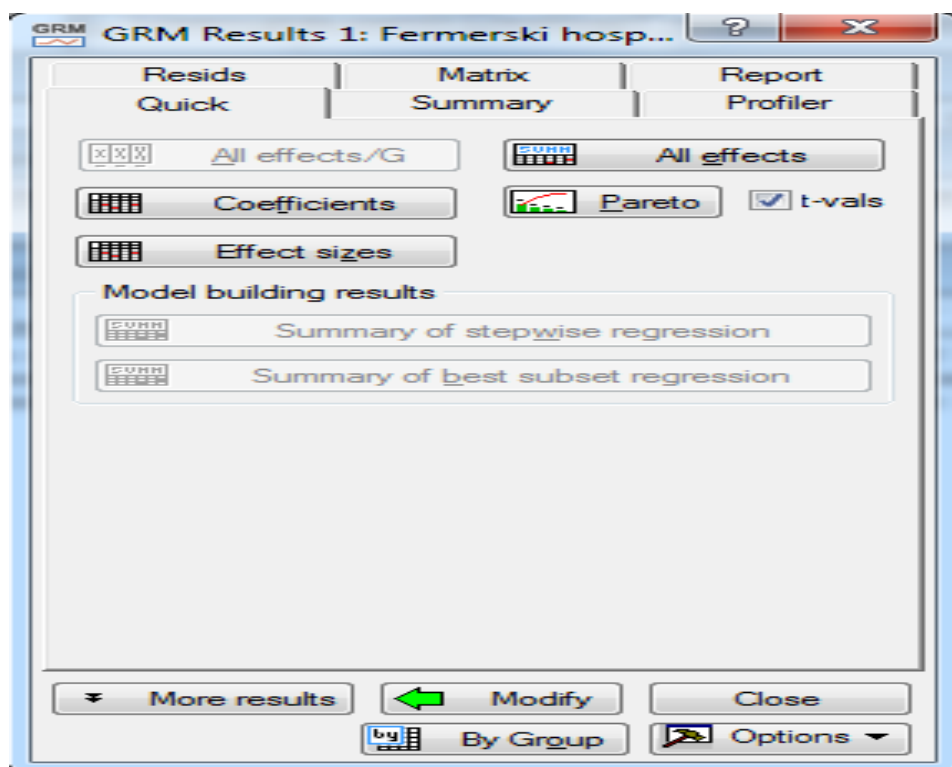

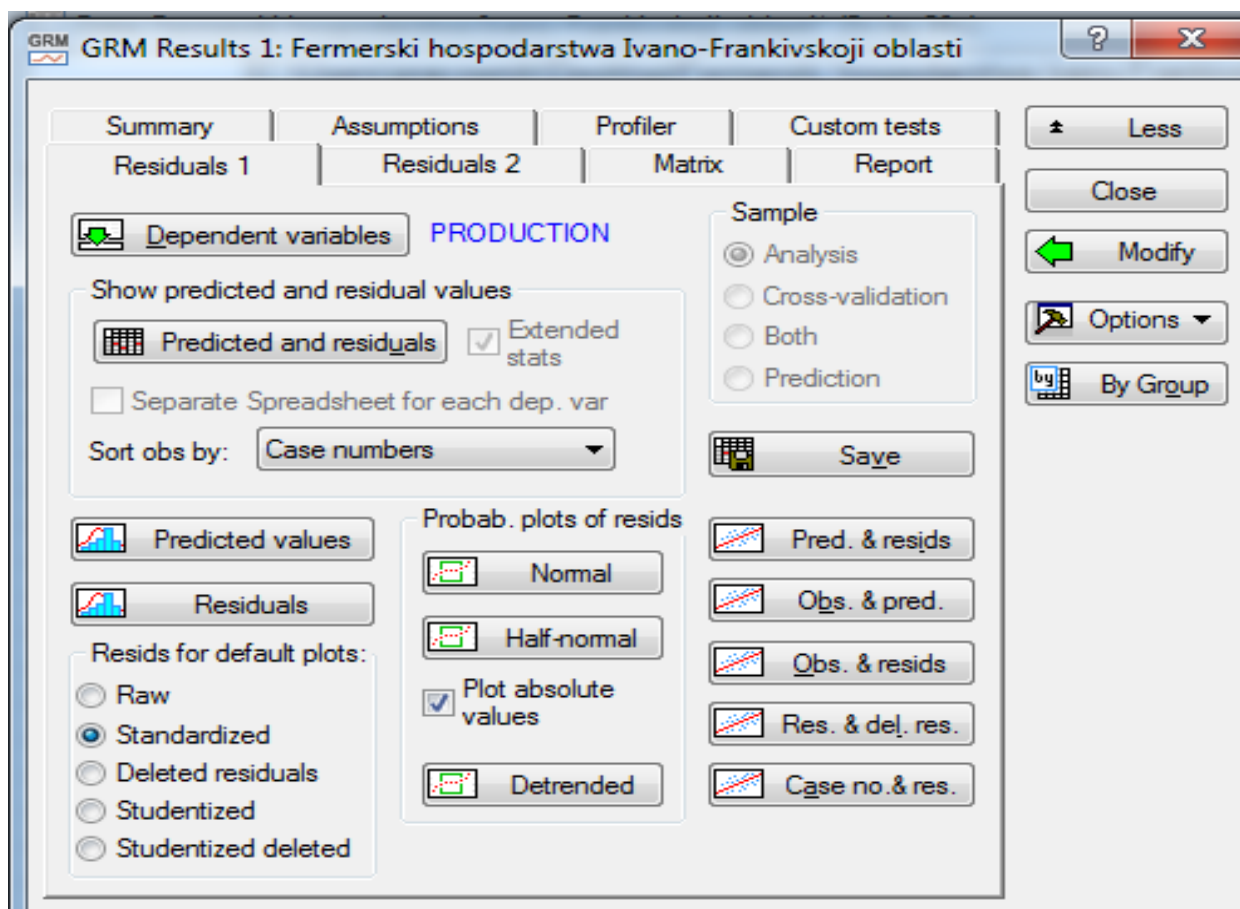
Рис. Зазначення способу побирання назв із таблиці з даними у програмі Statistics 12 *

* Джерело: розроблено автором.

**Рис. Відкриття результатів аналізу у віконці All effects
у програмі Statistics 12 ***

* Джерело: розроблено автором.

**Рис. Закладки для аналізу стандартизованих відхилень у програмі
Statistics 12 ***

* Джерело: розроблено автором.

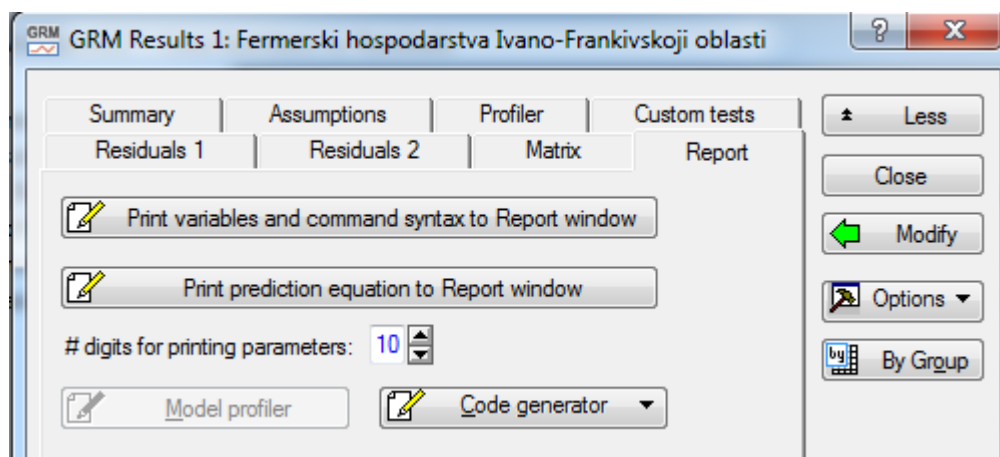

Рис. Створення прогностичного рівняння у програмі Statistics 12 *

* Джерело: розроблено автором.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ***Розділи у монографіях***

1. Савка М. В. Особливості розвитку фермерських господарств в умовах їх трансформування. Соціально-економічний розвиток регіону: сучасні реалії та перспективи. Монографія / за ред. Н. І. Пилипів, В. В. Стефініна. Івано-Франківськ : Видавець МПП "ТАЛЯ", 2017. С. 230–246. (0,75 д. а.).

Статті у наукових фахових виданнях України

2. Савка М. В. Становлення та розвиток фермерських господарств. *Інноваційна економіка*. 2017. № 5–6. С. 107–112. (0,52 д. а.).

3. Савка М. В. Кооперування фермерських господарств. *Вісник Прикарпатського університету*. 2017. Вип. 12. С. 119–122. (0,7 д. а.).

4. Шеленко Д. І., Баланюк І. Ф., Савка М. В., Костюк Б. А. Система інституційного забезпечення функціонування організаційно-правових форм на сільських територіях. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2018. Вип. 14. Т. 2. С. 8–16. *Особистий внесок (0,25 д. а.): досліджено елементи системи інституційного забезпечення функціонування організаційно-правових форм (1,0 д. а.)*.

5. Савка М. В., Костюк Б. А., Кухній Л. С. Особливості функціонування підприємства як складової соціально-економічної системи. *Вісник Прикарпатського університету*. 2018. Вип. 13. С. 84–89. *Особистий внесок (0,35 д. а.): досліджено стан та особливості підприємництва в сучасних умовах господарювання (1,0 д. а.)*.

6. Савка М. В. Методика дослідження розвитку фермерських господарств та ефективності їх функціонування. *Інноваційна економіка*. 2018. № 9-10. С. 79–85 (0,6 д. а.).

7. Савка М. В. Диверсифікація напрямів діяльності фермерських господарств. *Вісник Прикарпатського університету*. 2019. Вип. 14. С. 100–104 (0,6 д. а.).

8. Неміш Д. В., Савка М. В., Баланюк І. Ф., Шеленко Д. І., Іванів С. І. Розвиток особистих селянських господарств та їх трансформація у сімейні фермерські. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 54–67. *Особистий внесок (0,7 д. а.): опрацьовано та узагальнено соціально-економічні передумови становлення особистих селянських господарств, наведено основні напрямки, інституційні передумови та можливості трансформації особистих селянських господарств (1,7 д. а.).*

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

9. Іванюк Т. Л., Савка М. В., Баланюк І. Ф. Методологія дослідження земельних відносин в сільськогосподарських підприємствах і фермерських господарствах. *European Journal of Economics and Management*. 2020. Vol. 6, Issue 2. р. 36–42. *Особистий внесок (0,3 д. а.): окреслено методологію дослідження земельних відносин фермерських господарств, визначено основні методологічні засади розвитку фермерських господарств (0,8 д. а.).*

Матеріали наукових конференцій

10. Савка М. В. Стан родючості ґрунтів фермерських господарств Івано-Франківської області. *Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств : Проблематика 2017 р.: Сільськогосподарські підприємства України в умовах євроінтеграційних процесів : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Львів, 15-19 травня 2017 р.).* Львів : Ліга-Прес, 2017. С. 162–166. (0,15 д. а.).

11. Савка М. В. Сучасні тенденції використання технологій та техніки для виробництва продукції рослинництва. *Соціально-економічний розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 19-20 квітня 2018 р.).* Тернопіль : ФОП Паляниця В.А., 2018. С. 310–312. (0,18 д. а.).

12. Савка М. В., Жураківська В. В. Розвиток підприємництва у конкурентному середовищі. *Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств : Проблематика 2019 р.: "Формування і ефективність використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських*

підприємств" : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Львів, 15-19 травня 2019 р). Львів : Ліга-Прес, 2019. С. 137–140. *Особистий внесок (0,1 д.а.): досліджено особливості розвитку підприємництва в умовах конкурентного середовища (0,2 д. а.).*

13. Савка М. В., Дземан Г. Б. Умови, принципи та функції підприємництва. *Перспективні форми організації господарської діяльності на селі* : матеріали Сімнадцятого Конгресу вчених економістів-аграрників та Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ 30 травня 2019 р.). Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", 2019. С. 394–396. *Особистий внесок (0,1 д. а.) обґрунтовано необхідність основні функції та правила підприємництва (0,2 д. а.).*

14. Савка М. В., Мурдзяк Т. В. Етика і етикет керівника фермерського господарства. *Наука і освіта в інтелектуально-економічному розвитку суспільства* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 16-17 травня 2019 р.). Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2019. С. 185–186. *Особистий внесок (0,1 д. а.): аргументовано роль і значення мотиваційних чинників та управлінський підхід у роботі керівника фермерського господарства (0,2 д. а.).*

15. Савка М. В. Технічна забезпеченість фермерських господарств Івано-Франківської області. *Сучасні напрями та перспективи розвитку агро- та електроінженерії* : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2020. С. 129–131 (0,2 д. а.).

ДОВІДКИ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

УКРАЇНА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ
вул. Грушевського, 21, м. Івано-Франківськ, 76004, тел. (0342) 55-22-09, факс 55-22-85
E-mail: agro@if.gov.ua Код ЄДРПОУ 33645091

24.12.2019 № 299/07-11/06 на № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів наукових досліджень аспірантки
ДВНЗ "Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника"
Савки Марії Володимирівни
на тему: "Організаційно-економічне обґрунтування розвитку
фермерських господарств у регіоні"

Контроль та підтримка розвитку суб'єктів господарювання в області є одним з основних економічних завдань місцевих органів державного управління. Особлива увага при цьому приділяється окремим, специфічним формам господарювання, якими є фермерські господарства через їх вагомое соціально - економічне значення. Тому дослідження формування перспективних напрямів їх розвитку в регіоні є актуальним та практично доцільним.

Окремі положення дисертаційного дослідження Савки М. В. на тему "Організаційно-економічне обґрунтування розвитку фермерських господарств у регіоні" знайшли своє відображення при розробці проектів Стратегії розвитку Івано-Франківської області на 2021-2027 роки, Плану заходів з її реалізації на 2021-2023 роки та Комплексної програми розвитку агропромислового комплексу та сільських територій Івано-Франківської області на 2021-2025 роки.

Так, суттєве практичне значення мають пропозиції щодо розширення кооперування фермерських господарств області та його стимулювання, зокрема за допомогою вказаних в роботі напрямків вдосконалення нормативно-правової бази. Результати аналізу ефективності роботи фермерських господарств та сформовані висновки взяті до уваги при оцінці дійсного стану розвитку фермерства в регіоні.

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду для захисту дисертації на здобуття Савкою М. В. наукового ступеня.

Заступник директора
департаменту

Степан Вінтонович

УКРАЇНА
Івано-Франківська область Коломийський район
ФЕРМЕРСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО
“СТЕПАН МЕЛЬНИЧУК-1”

Індекс 78254 с.П'ядики вул. Ткачука, буд. 1Г
 Роз.рах. UA953365030000026007300039748 в ІФОУ ОБ
 м.Івано-Франківськ, МФО-336503
 код - 41901819
 e-mail: fgstepmel@gmail.com

№ 6 від «10» 01 2020 р.

ДОВІДКА
ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ

Фермерське господарство "Степан Мельничук -1" підтверджує практичне застосування у власній діяльності результатів наукових досліджень М. В. Савки щодо визначення пріоритетів розвитку та спеціалізації в галузі сільського господарства.

Практична апробація механізму дослідження та визначення найперспективніших напрямків спеціалізації господарства, що ґрунтується на визначенні та порівнянні рівня економічної ефективності та результативності дає змогу підготувати відповідні ресурси та спрямувати їх на найбільш вигідні для господарства напрямки, що має максимальний економічний ефект у вигляді отриманого обсягу прибутку.

Голова ФГ

"Степан Мельничук -1"

Василь Червінський

УКРАЇНА

Фермерське господарство «Мицканюк»
Івано-Франківської області, Косівського району
 78645 с. Снідавка, тел. (03478) 4-96-25, 067-968-15-17, код ЄДРПОУ 22181479
 п/р 26001052507788 МФО 336677 І-ФР.Ф.ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» м.Ів-Франківськ

21.04.2020 № 24

У спеціалізовану вчену раду для
захисту дисертації

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта
ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника" Савки Марії Володимирівни**

Результати дисертаційної роботи Савки М. В. на тему «Організаційно-економічне обґрунтування розвитку фермерських господарств у регіоні» використані в діяльності фермерського господарства "Мицканюк.

Вагоме практичне значення мають пропозиції Марії Савки щодо специфікації діяльності фермерського господарства на найбільш дохідних напрямках сільськогосподарського виробництва та алгоритм їх визначення.

Запропонований в дисертаційній роботі механізм оцінки ефективності діяльності фермерських господарств в окремих групах відповідно до їх спеціалізації, територіального розміщення та наявних ресурсів дозволив покращити результати діяльності господарства.

Аналітичні дані і розрахунки використано при розробці перспективного плану розвитку нашого господарства.

Василь Мицканюк

УКРАЇНА

П'ЯДИЦЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ
КОЛОМІЙСЬКОГО РАЙОНУ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Симона Петлюри, 1, с. П'ядики, Коломийського району, Івано-Франківської області 78254, тел./факс: (03433)97224
E-mail: pyadyky.rada@ukr.net Код ЄДРПОУ 04354120

11.02.2020 № 82/02-32/37 На № _____ від _____

Довідка

*про впровадження результатів наукових дисертаційних досліджень
аспіранта ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені*

Василя Стефаника"

Савки Марії Володимирівни

П'ядицька ОТГ підтверджує, що результати наукових досліджень Савки М. В. щодо визначення напрямків розвитку фермерських господарств використані в організації процесу підвищення рівня продуктивності сільського господарства громади. Практична апробація розроблених підходів щодо кооперування фермерів є важливим критерієм їх розвитку і економічної успішності громади вцілому.

Перспективним для впровадження у діяльність фермерів громади запропонований у роботі механізм диверсифікації діяльності фермерів з огляду на потреби ринку та наявні конкурентні переваги.

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду для захисту дисертації на здобуття Савкою М. В. наукового ступеня.

П'ядицький сільський голова ОТГ

Петро Гайдейчук

Фермерське господарство «**ЕКО-КАРПАТИ**»

Код ЄДРПОУ: 36280278

Юр. адреса: 77514, Івано-Франківська область,
Долинський район, с. Рахія, вул. Ю.Голейко, буд.7

тел/факс (03477)2-77-30

р/р UA833365030000026009301044622 в ПАТ "Державний ощадний банк
України", МФО 336503

e-mail: eko-karpaty@ukr.net

Фермерське господарство "ЕКО-КАРПАТИ"

№ 8 від 12.02.2020р.

У спеціалізовану вчену раду для захисту
дисертації

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження аспіранта ДВНЗ "Прикарпатський
національний університет імені Василя Стефаника"

Савки Марії Володимирівни

В діяльності ФГ "ЕКО-КАРПАТИ" використані результати дисертації Савки М. В. на тему «Організаційно-економічне обґрунтування розвитку фермерських господарств у регіоні». Практичне значення мають пропозиції автора щодо специфікації діяльності фермерського господарства на найбільш конкурентоспроможних напрямках і алгоритм їх визначення. Запропонований в роботі механізм оцінювання ефективності діяльності фермерських господарств в межах групи їх спеціалізації, територіального розміщення та наявних ресурсів дозволи покращити результати діяльності господарства.

Аналітичні дані і розрахунки використано при розробці перспективного плану розвитку господарства.

Керівник

М. П.

Небилович І.В.

УКРАЇНА
ФЕРМЕРСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО "РО-МА"
М. КАЛУШ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
77300, м. Калуш, вул.Гайдамацька,46,а . тел0664700784
код ЄДРПОУ 38907260

24.02.2020 р.

Довідка № 19
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Савки Марії Володимирівни
на тему "Організаційно-економічне обґрунтування розвитку
фермерських господарств у регіоні"

Даною довідкою підтверджуємо використання пропозицій вдосконалення діяльності фермерського господарства в частині диверсифікації його діяльності та в виборі напрямків такої диверсифікації на основі аналізу ринкових показників, даних щодо ефективності різних напрямів діяльності як в межах області, так і України в цілому.

Довідка видана для подання у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту Савкою М. В. дисертації.

Голова ФГ

Роман Щупак

Фермерське господарство «ТОРО»

77060, Івано-Франківська обл., Рогатинський р-н, село Колоколин
тел..0675800319. Код 22183811

04.03.2020р. № 33

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта
ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника" Савки Марії Володимирівни**

Результати дослідження проведені у дисертаційній роботі Марії Савки на тему: "Організаційно-економічне обґрунтування розвитку фермерських господарств у регіоні" використані на практиці у фермерському господарстві "ТОРО".

Зокрема, практичне значення мають пропозиції автора вищезазначеної дисертації щодо спеціалізації діяльності фермерського господарства на найбільш дохідних напрямках сільськогосподарського виробництва. У нашому випадку це поєднання вирощування великої рогатої худоби та овець у поєднанні із забоем на власній бійні та переробкою сировини.

Також аналітичні дані і розрахунки використано при розробці перспективного плану розвитку нашого господарства.

Голова фермерського господарства

Сергій Романюк

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 75-23-51, факс: (0342) 53-15-74
e-mail inst@pu.if.ua Код ЄДРПОУ 02125266

10.02.2020 № 01-23/34
На № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Савки Марії Володимирівни

Науково-практичні результати дисертаційного дослідження Савки Марії Володимирівни використовуються у навчальному процесі «ДВНЗ Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» при викладанні наступних дисциплін: «Маркетинг», «Основи бізнесу». Зокрема знайшли своє застосування теоретико-методологічні підходи автора для вирішення проблем підвищення ефективності діяльності фермерських господарств у розвитку сільських територій і зростання добробуту сільського населення на сучасному етапі євроінтеграційних процесів.

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту дисертаційної роботи.

Проректор з наукової роботи,
доктор економічних наук,
професор

Якубів В.М.